UDK 808.1 + 881.09 (05)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE

JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES

SRL 1971 4

IZDAJA - ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

SRL	LETNIK 19	ŠT. 4	STR. 353-478	LJUBLJANA	OKT.-DEC. 1971

VSEBINA

RAZPRAVE

Janko Kos, Periodizacija slovenske romantike in Evropa 353
Vilko Novak, Delež zahodnih in vzhodnih Slovanov v raziskovanju slovenske ljudske kulture 385
Darko Dolina, Thomas Mann in slovenska javnost 405

OCENE — ZAPISKI — POROČILA — GRADIVO

Jakob Rigler, H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ . 433
Alenka Glaser, Ob peti knjigi Župančičevega Zbranega dela 462
Oton Berkopec, Ivan Cankar v čeških prevodih in v luči češke publicistike od 1914 do 1918 474

CONTENTS

ARTICLES

Janko Kos, The Periodization of the Slovene Romanticism and Europe . . 353
Vilko Novak, The Contribution of West and East Slavs towards the Study of the Slovene Folk Culture 385
Darko Dolinar, Thomas Mann and the Slovenes 405

REVIEWS — NOTES — REPORTS — MATERIAL

Jakob Rigler, Concerning the Criticism of the Orthography, Pronunciation, and Morphology in SSKJ I (A Dictionary of the Slovene Literary Language) 433
Alenka Glaser, On Issuing the Fifth Book of Župančič's Collected Works 462
Oton Berkopec, Ivan Cankar in Czech translations and the presentation of the Czech periodical press 1914—1918 474

Uredniški odbor: France Bernik, Vatroslav Kalenić, Boris Paternu (glavni urednik za literarne vede), Fran Petrè, Dušan Pirjevec, Jakob Rigler, Jože Toporišič (glavni urednik za jezikoslovje)

Odgovorni urednik: Jože Toporišič

Naročila sprejema in časopis razpošilja: Založba Obzorja, 62 000 Maribor, Partizanska 5. Za založbo Jože Košar

Natisnila: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani

*

Editorial Board: France Bernik, Vatroslav Kalenić, Boris Paternu (Editor in Chief for Literary Sciences), Fran Petrè, Dušan Pirjevec, Jakob Rigler, Jože Toporišič (Editor in Chief for Linguistics)

Editor: Jože Toporišič

Subscription and **distribution:** Založba Obzorja, 62 000 Maribor, Partizanska 5, Yugoslavia

Printed by: Tiskarna Ljudske pravice, Ljubljana

UDK 886.3.015.14:82.015.14 (4)
Janko Kos
Filozofska fakulteta, Ljubljana

PERIODIZACIJA SLOVENSKE ROMANTIKE IN EVROPA

Pregled tradicionalnih pojmovanj in kritični pretres najnovejših teorij zahtevata, da se periodiziranje slovenske romantike uskladi z novimi vidiki evropske literarne vede in posebnimi razvojnimi značilnostmi romantike pri slovanskih narodih: do leta 1830 pri Slovencih še ni mogoče razpravljati o romantiki, ampak šele o predromantiki; predromantika se razmahne po letu 1908; romantika traja do leta 1848, sledita ji postromantika in predrealizem.

The survey of the traditional conceptions and a critical examination of the latest theories make it imperative that the periodization of the Slovene romanticism should take into account the new viewpoints in the European literary science as well as the specific developmental characteristics of the romanticism with other Slav nations: until 1830 we cannot speak in Slovenia of romanticism but only of pre-romanticism; and pre-romanticism comes up only after 1809. Romanticism lasts until 1848, and then it is followed by post-romanticism and pre-realism.

Problemsko območje, v katero sega vprašanje o časovnem obsegu, mejah in notranji razčlenjenosti romantike na Slovenskem, je sámo na sebi nenavadno obširno, saj zajame globlje vidike kar treh pomembnih področij literarne vede — njene metodologije, slovenske slovstvene zgodovine in primerjalne književnosti. Že na prvi pogled je videti, da o romantiki kot posebnem, bolj ali manj zaokroženem obdobju slovenskega slovstvenega razvoja, s tem pa tudi o njenih periodizacijskih vidikih pravzaprav ni mogoče razpravljati, ne da bi bilo že vnaprej metodološko jasno, kaj lahko pomeni literarni vedi pojem »obdobje«, kako ga razmejiti do drugih literarnoteoretskih pojmov in s kakšnim pomenom ga uporabljati, da bo v raziskavi gradiva čim bolj funkcionalen; to pa je vrsta vprašanj, o katerih lahko zares zanesljivo govori edino metodologija literarne vede. Z druge strani je še preveč jasno, da zadeva vprašanje o periodizaciji slovenske romantike predvsem slovensko slovstveno zgodovino, kolikor se je doslej z njim ukvarjala in kolikor je še zmeraj v nji aktualno; o tem pa je mogoče soditi vsaj to, da je poleg drugih periodizacijskih vprašanj slovenske književnosti v 18. in 19. stoletju zlasti problem romantike še zmeraj tako močno odprt, da prav v zadnjih literarnozgodovinskih delih s tega področja doživlja nove osvetlitve ali pa vsaj premike k drugačnim vi-

dikom. In nazadnje se zdi popolnoma naravno, da periodizacije slovenske romantike nikakor ni mogoče popolnoma iztrgati iz širšega ozadja evropske romantične literature in njenih periodizacijskih problemov; prav o teh pa je primerjalna literarna zgodovina nakazala v zadnjih desetletjih vrsto vidikov, ki v marsičem spreminjajo ustaljene predstave ali pa vsaj omogočajo, da romantičnemu obdobju začrtamo natančnejše meje, s tem pa tudi globlje prodremo v njegov notranji ustroj.

Problemi, ki jim mora metodologija literarne vede posvetiti pozornost, brž ko se začne načelno ukvarjati s pojmom literarnozgodovinskega obdobja in periodiziranja, so tako zapleteni, da jih je na tem mestu mogoče zarisati samo v najsplošnejših potezah. Večina periodizacijskih oznak, s katerimi razčlenjujemo razvoj evropskega slovstva, in z njim vred tudi slovenske literature, je dokončno nastala šele v območju pozitivistične historiografije 19. stoletja; mednje spada tudi pojem romantičnega obdobja. Navzočnost teh pojmov v sodobni literarnozgodovinski zavesti je bolj ali manj dediščina tega časa. Prav zato je razumljivo, da so takšne periodizacijske oznake, z njimi vred pa že kar pojem obdobja sam po sebi, postale predmet kritičnega dvoma, brž ko je na prelomu 19. in 20. stoletja vstala zoper pozitivistično literarno zgodovino teorija in praksa novega idealizma. Benedetto Croce je najočitneje obenem z vsakršnim pozitivističnim historizmom zavrgel tudi pojem literarnozgodovinskega obdobja, nato pa odklonil vse oblike periodiziranja slovstvenega razvoja, češ da ni mogoče najti prav nobenega oporišča za »objektivno« in »naravno« razčlenjevanje slovstva po zgodovinskih obdobjih; in da so takšna obdobja navsezadnje samo »abstrakcije« in »psevdokritične konstrukcije«, ki nimajo nobenega opravka s samo literarno umetnostjo, kaj šele da bi nam o nji lahko povedale karkoli resničnega.[1] Takšno stališče pa ni morda zgolj nekaj polpreteklega, ampak je v precejšnji meri še zmeraj aktualno. Posredno ali neposredno ga branijo vse tiste smeri literarne vede, ki se zavestno omejujejo zgolj na interpretacijo posameznih slovstvenih tekstov, da bi tako ostale v imanenci njihovega notranjega ustroja in se izognile vsemu, kar presega neposredno slovstveno pojavnost. S tega gledišča so seveda literarnozgodovinska obdobja slej ko prej samo konstrukcije abstraktnega duha, ne pa nekaj, kar je v zvezi s sámo strukturo besedne umetnosti. Vendar je potrebno kar takoj pripomniti, da se ob

[1] Benedetto Croce, Theorie und Geschichte der Historiographie, Tübingen 1930, str. 91, 92. Spis je izšel najprej v nemščini pod naslovom Zur Theorie und Geschichte der Historiographie (Tübingen 1915).

takšnem stališču ne le ohranja, ampak celó krepi tudi nasprotno prepričanje. Prav za nekatere predstavnike moderne literarne vede, ki so se v dobršni meri oprli na dognanja ruske formalistične šole, nemške fenomenologije, francoskega strukturalizma in drugih interpretacijskih šol, se zdi v marsičem značilno prizadevanje, kako v sklopu novih pogledov na besedno umetnino ohraniti tudi periodiziranju primerno vlogo. K temu jih nedvomno usmerja spoznanje, da literarna dela nikakor niso vase zaprte, osamljene točke brez vsakršne zveze ena z drugo, ampak da nastajajo samo v medsebojnih razmerjih, iz teh se pa porajajo obširnejši historični sklopi, ki se jih ne dá dojeti in opisati drugače kot v obliki obdobij; poleg tega pa še zavest o tem, da je zaporedje besednih umetnin v prostoru in času sicer nepretrgan, neprestano se spreminjajoč tok, da pa ga prav zato ni mogoče zajeti drugače, kot da ga razčlenimo na posamezne stopnje, faze ali obdobja. S tem se pa literarnozgodovinskemu periodiziranju spet vrača pomen, čeprav v marsičem drugačen od tistega, ki ga je poznal pozitivistični historizem.[2]

Kritika starejših periodizacijskih prijemov je med drugim pokazala na veliko neenotnost tega periodiziranja, saj so bila posamezna obdobja v narodnih književnostih, pa tudi v evropskem slovstvu kot celoti poimenovana po najrazličnejših vidikih — od dinastičnih, verskih, političnih in socialnih do kulturnozgodovinskih, umetnostno stilnih in čisto literarnih v pravem pomenu besede. Med te spada oznaka za romantično obdobje, saj je po svojem izviru, razvoju in uporabi predvsem literarna. Prav od tod je pa že videti, da je periodiziranje v literarni vedi najbolj utemeljeno takrat, kadar lahko označi razvojno obdobje s pomočjo slovstvene smeri, gibanja, toka ali »šole«, ki je bila za to obdobje najznačilnejša — pa ne morda s svojim zunanjim količinskim obsegom, ampak zaradi razvojnega pomena, ki ji je pripadel v historičnem gibanju literature. Šele v takšni zvezi je mogoče pojmovati literarnozgodovinsko obdobje tako, kot sta ga opredelila René Wellek in Austin Warren: »Obdobje je odsek časa, ki ga obvladuje sistem literarnih norm, standardov in konvencij, tako da mu lahko sledimo, kako nastaja, se razširja, razčlenjuje, integrira in izgine.«[3]

[2] Prim.: Ulrich Weisstein, Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1968; René Wellek, Concepts of Criticism, New Haven 1963; René Wellek and Austin Warren, Theory of Literature, 1949.

[3] René Wellek and Austin Warren, Theory of Literature, Penguin Books, str. 265.

Ta opredelitev obdobja je seveda samo ena od mnogih mogočih. Toda prav ob nji je videti, kako se problematika poglablja v vprašanja, ki jih metodologija literarne vede nikakor ne more prezreti, če naj si bo na čistem s svojimi pojmi. Ali je obdobje, ki ga opredelimo s pomočjo kake slovstvene smeri, gibanja ali »šole«, sploh nekaj stvarnega ali pa je samo fikcija? Ali niso slovstvene smeri in gibanja že sama na sebi samo abstrakcije in psevdokritične konstrukcije, kot bi jih imenoval Croce? Spet smo pred vprašanjem, ki ga metodologija sodobne literarne vede ne bo tako zlahka rešila, saj ima opravka s stoletja starimi, a zmeraj znova aktualnimi spoznavoslovnimi vidiki. Podobno kot vse druge občosti je tudi literarne smeri in gibanja mogoče pojmovati v smislu spoznavoslovnega realizma, nominalizma ali pa konceptualizma; in samó uporabnost tega ali onega stališča v konkretni literarnozgodovinski raziskavi lahko odloči, kateri vidik je metodološko najbolj upravičen, ploden in ustrezen naravi samega predmeta. S stališča spoznavoslovnega »realizma« bo slovstvene smeri potrebno razumeti kot realnosti, ki obstajajo same po sebi, kot apriorne »ideje« človeškega duha, ki jim gre eksistenca ne glede na historični razvoj; v tem se ustroj človeškega duha uresničuje po svojih lastnih, od vsega zunanjega neodvisnih zakonih. Slovstvene smeri so torej metafizične bitnosti, ki se konkretizirajo v posameznih slovstvenih pojavih kot njihovo notranje »bistvo«; prav zato niso samo abstrakcije, ampak dejanska stvarnost, skrita v mnogoličnosti posameznih literarnih del, tako da jih mora naš um samo odkriti pod njihovo površnostjo, pa se že potrdi njihov stvarni obstoj. Iz takšnega pojmovanja skoraj nujno sledi tipologija slovstvenih smeri v smislu omejenega števila temeljnih nadčasovnih modelov, ki se v slovstvenem razvoju ciklično ali pa kako drugače zakonito menjavajo in ponavljajo. Romantika postane s tem samo nova različica višjega duhovnega načela, ki se je periodično pojavljalo že prej, v baroku ali gotiki, če že ne kar v antiki, ves čas se pa menjavalo z nasprotnim načelom klasike. Skratka, realistično pojmovanje slovstvenih smeri kar sámo od sebe pelje v tipološke, ciklične ali filozofskozgodovinske razlage slovstvenega razvoja. Prav o teh pa je mogoče trditi, da tega razvoja doslej niso kaj prida pojasnile.

Več kot naravno se zdi, da bodo v nominalizmu obveljale slovstvene smeri samo za prazne abstrakcije in konvencionalne oznake brez stvarnega pomena, pravzaprav že kar za gola imena, ki jih iz navade ali po dogovoru dajemo skupini slovstvenih pojavov, ne da bi s tem označevali kaj zares obstojnega. Slovstvene smeri in z njimi vred obdobja, ki jih po teh smereh imenujemo, niso nobena prava stvarnost; obstajajo samo

posamezna literarna dela, v njih ni nič »občega«, po čemer bi jih lahko razvrščali v širše enote, smeri in obdobja. S tega vidika je seveda tudi romantika samo abstrakten izmislek in golo ime, ki ga uporabljamo zaradi navade in po dogovoru, predvsem pa zaradi lažjega urejanja literarnozgodovinskega gradiva, ne da bi z njo merili na kako zares stvarno značilnost slovstvenih besedil, ki spadajo v »romantično« smer in »romantično« obdobje. Da se s takšnim skrajnim nominalizmom odpirajo vrata načelnemu dvomu o vseh občih pojmih, ki jih uporablja literarna veda, je skoraj gotovo. Če so slovstvene smeri, gibanja in obdobja samo imena brez stvarnega pomena, potem velja vse to tudi za pojme slovstvenih vrst, zvrsti in oblik ter prav nazadnje celó za pojme literarno delo, poezija in literatura. S tem pa z obzorja literarne vede izginja tudi posamezno literarno delo, saj ni več pojmov, s katerimi bi se ga dalo kakorkoli opredeliti, opisati ali celó v najpreprostejšem pomenu dojeti.

Spričo takšnih skrajnosti je več kot naravno, da se sodobni literarni vedi odpira metodološko najbolj sprejemljiva rešitev še zmeraj v smeri spoznavoslovnega konceptualizma, po načelu »conceptus cum fundamento in re«. Pojmi za slovstvene smeri, gibanja in obdobja so kajpak abstrakcije teoretskega uma, toda utemeljeni so v stvarnem ustroju samih slovstvenih del, ne pa zgolj v konvenciji golih imen. Od tod se seveda znova odpira vprašanje, kako razumeti stvarno osnovo slovstvenih smeri in obdobij, da ne bi nehote spet zašli v bolj ali manj izrazit spoznavoslovni realizem, ki se mu v posameznih slovstvenih pojavih kažejo globlje, samostojne bitnosti kot temelj, prek katerega pripadajo kaki slovstveni smeri, gibanju in obdobju; ali pa da ne bi iz odpora zoper takšno globljo bitnost zdrknili nazaj na raven nominalizma, ki se mu na posameznih slovstvenih delih kažejo samo še posamezne empirične lastnosti, iz teh pa — naj jih še tako naštevamo, primerjamo in kopičimo — ni in ni mogoče priti do občega pojma slovstvene smeri in obdobja. Romantika ni samo vsota vseh empiričnih lastnosti, ki so značilne za Byrona, Lamartina, Hölderlina, Prešerna, Puškina in Hoffmanna, saj je teh lastnosti nešteto, poleg tega pa so med sabo tako različne, da jim ne bi nikoli prišli do konca, razen če iz njih ne odberemo samo nekatere in jih razglasimo za tipično »romantične«, vse druge pa odpišemo; prav to pa bi bilo samovoljno početje brez znanstvene upravičenosti. Spričo takšnih nevarnosti je razumljivo, zakaj sta Wellek in Warren poskušala opredeliti obdobje s pomočjo »sistema literarnih norm, standardov in konvencij«; tak sistem ni niti apriorna bitnost metafizične vrste niti golo ime, poleg tega pa ne obstaja samo v slovstvenih besedilih, v ka-

terih se konkretizira, ampak tudi zunaj njih, pravzaprav neodvisno od konkretnih realizacij. Pa tudi če ne sprejmemo opredelitve Welleka in Warrena, nam že pojem sistema, ki je v nji uporabljen, dovolj določno kaže, v katero smer se giblje konceptualizem sodobne literarne vede. Ker podlaga za določanje slovstvenih smeri, gibanj in obdobij ne morejo biti le empirične lastnosti, ki jih razbiramo na posameznih literarnih delih, od tod kar sámo po sebi sledi, da je takšna podlaga lahko predvsem struktura, v katero se empirične sestavine slovstvenega dela vgrajujejo kot elementi v višjo celoto. Trditev, da je káko literarno delo romantično, da pripada romantični smeri in tej ustreznemu obdobju, po vsem tem ne more pomeniti kaj drugega, kot da je v njem navzoča posebna struktura, ki bi jo zaman iskali v tekstih renesanse, baročnega klasicizma ali razsvetljenstva, pa tudi predromantike. Slovstvena umetnina je seveda konfiguracija številnih vsebinskih in formalnih struktur; te prehajajo ena v drugo in šele v tem sprepletu ustvarjajo enoto dela; toda če naj na primer Prešernov *Krst pri Savici* s pridom obvelja za romantično besedilo, se nam mora v prerezu skozenj kot ena najvažnejših plasti njegovega tkiva pokazati struktura, ki jo bomo izpolnjeno z drugimi empiričnimi elementi in v sestavi z drugačnimi strukturami odkrivali tudi pri Puškinu, Mickiewiczu ali Leopardiju. Prav od tod se pa metodologiji literarne vede že odpira vrsta pomembnih vprašanj o tem, kako takšno strukturo dojeti, predvsem pa, kako jo pojmovno opredeliti in opisati, da bi se zares odprla znanstvenemu spoznanju. To pa so seveda vprašanja, ki presegajo posebno območje literarne metodologije in prehajajo v občo metodologijo znanosti.

Oris nekaterih vidikov konceptualizma v sodobni literarni vedi dovolj določno kaže, da se periodiziranje slovstvenega razvoja po smereh in obdobjih lahko opre na trdnejše temelje, kot bi utegnili sklepati iz kritik, izrečenih na račun pozitivističnega historizma v začetku tega stoletja. S tem se odpira preglednejše izhodišče za periodizacijo tistega obdobja slovenskega slovstva, ki ne le da ni še povsem utrjeno, ampak doživlja v novejših literarnozgodovinskih spisih nove, v marsičem drugačne razlage. Spričo novih poizkusov, kako začrtati slovenski romantiki trdnejše časovne meje, seveda ni mogoče docela mimo podobe, ki jo je problem dobival v skoraj stoletnem prizadevanju slovstvenega zgodovinopisja. Vendar je prav o tem mogoče ugotoviti, da se je vprašanja lotevalo le počasi ali pa celo s precejšnjim zaostankom. V nemški pozitivistični slovstveni zgodovini se je pojem romantike utrdil že sredi 19. stoletja, saj je Hermanna Hettnerja delo *Die romantische Schule in ihrem Zusammenhang mit Goethe und Schiller* izšlo že leta 1850, šest

let zatem je začela izhajati njegova *Literaturgeschichte des 18. Jahrhunderts,* kjer so bili že natančno uporabljeni pojmi za »Sturm und Drang«, weimarsko klasiko in romantiko, leta 1870 je izšlo temeljno delo Rudolfa Hayma *Die romantische Schule* in leta 1871 je začel objavljati Georg Brandes svoj pregled *Hovedstrømninger i det 19. Aarhundredes europaeiske Litteratur,* kjer je bil o romantični smeri in obdobju govor v najširšem evropskem okviru. Nedvomno pod vplivom teh del je Fran Levec že leta 1879 spregovoril o globlji zvezi med Prešernom in »romantično šolo nemško«;[4] toda v širše zgodovinske prikaze si je ideja o obdobju slovenske romantike utirala pot zelo počasi, saj jih je še zmeraj obvladovala tradicionalna metoda biografskega in bibliografskega opisovanja, ki ji je bilo v zunanjo oporo kronološko razdeljevanje slovstva po »dobah«. Julij Kleinmayr je v svoji *Zgodovini slovenskega slovstva* (1881) razdelil gradivo na tri dobe, od katerih je druga segla od 1770 do 1843, vanjo pa je uvrstil kar poprek vse avtorje teh let, od Japlja do Slomška in Murka.[5] Merilo za takšno periodiziranje mu ni bil ozir na slovstvene smeri in obdobja, ampak narodno prebudni in politični vidik, pa še ta brez natančnejše utemeljitve. V takšnem okviru je moral ostati pojav slovenske romantike seveda še čisto neopažen, kaj šele, da bi mu bile začrtane natančnejše časovne meje. V *Zgodovini slovenskega slovstva,* ki jo je leta 1894 začel izdajati Karol Glaser, se temeljni vidiki na periodiziranje niso bistveno spremenili.[6] Drugi zvezek tega dela obravnava slovensko slovstvo v dobi »od francoske revolucije do 1848. leta«; to obdobje se pa — kot je mogoče razbrati iz naslovov poglavij — razdeli na dvoje pododdelkov, in sicer na »slovstveni pregled od 1790 do 1815« in na »slovstveni pregled od 1815 do 1848«. Vidiki periodiziranja sicer niso natančneje pojasnjeni, vendar ne more biti dvoma, da gre za letnice političnih dogodkov, ki so bili pomembni tudi za slovenske dežele; z razvojem slovenskega slovstva te letnice seveda niso v nobenem pravem soglasju, tu in tam se z njim celo nesmiselno križajo. Kljub temu je v Glaserjevem delu vendarle nekaj slabotnih sledov zavesti, da bi bilo obdobja potrebno spraviti v stik z literarnimi smermi. V oris gradiva je uvrščeno poglavje »Upliv nemških romanti-

[4] Fran Levec, Odlični pesniki in pisatelji slovenski, LZ 1879, str. 260—261.

[5] Zgodovina slovenskega slovstva. Spisal in založil Julij plem. Kleinmayr, c. k. profesor v Kopru. 1881. Natisnila tiskarnica družbe sv. Mohora v Celovcu.

[6] Dr. Karol Glaser, Zgodovina slovenskega slovstva. I. Od početka do francoske revolucije, 1894; II. Od francoske revolucije do 1848. l., 1895; III. Bleiweisova doba od 1848. do 1870. l., 1896—1897; IV. Stritarjeva doba od 1870. do 1895. l., 1898—1900.

kov, čeških in hrvatskih preporodnikov«, kjer se govori predvsem o bratih Schleglih, Novalisu in bratih Grimm, nato pa še o Kollárju, Jungmannu, Čelakovskem, Šafaříku in Hanki; toda za obravnavo slovenske romantike v Glaserjevi knjigi takšni razgledi nimajo vidnejših posledic. In tako je naloga določiti obstoj in obseg slovenske romantike prišla na dnevni red šele z novo generacijo literarnih zgodovinarjev; v tej se je vprašanja v vsem obsegu lotil Ivan Grafenauer in mu našel rešitev, ki je nato ostala za nekaj desetletij skoraj uradno priznana, nespremenljiva stalnica naše slovstvene zgodovine. V Grafenauerjevi *Zgodovini novejšega slovenskega slovstva* iz leta 1909 najdemo že skoraj do kraja razvito tezo o slovenski romantiki kot posebnem obdobju našega literarnega razvoja, in sicer na temelju natančne periodizacije. Že v uvodu je Grafenauer slovstvo druge polovice 18. stoletja in prve 19. stoletja razdelil na »prosvetljeno dobo«, ki traja približno od 1765 do okoli 1810, in na »slovensko romantiko«, ki se začne okoli 1810 in traja do 1848. To pojmovanje je nato podrobneje razloženo z ugotovitvijo, da spadajo v razsvetljenstvo Pohlinov krog, Zois in njegovi sodelavci, zlasti Linhart in Vodnik, da pa je v slovenski romantiki potrebno razločevati kar dve generaciji: prva izhaja neposredno iz nemške romantike, njena usmerjenost je znanstvena, njen vodja Kopitar, njeni člani jezikoslovci od Metelka do Jarnika, njena glavna značilnost »zanimanje za narodno poezijo«, tako da v pravem pomenu besede zasluži ime »starejša ali znanstvena romantika«; druga generacija se pojavi okoli leta 1830, vendar ne več samo iz vzorov nemške romantike, ampak že tudi iz vplivov slovanskih romantikov, Čehov, Hrvatov, Poljakov in Rusov, nato pa še Byrona, Thomasa Moora in navsezadnje Petrarke; na čelu te generacije sta Prešeren in mladi Vraz, tako da se razcepi pravzaprav na dvoje tokov, slovenskega in ilirskega, vendar ostane za slovenski slovstveni razvoj važen samo Prešernov tok, Vrazov pa preide v hrvaško književnost.

Grafenauerjeva periodizacija slovenske romantike je skoraj nespremenjena prešla v njegovo *Kratko zgodovino slovenskega slovstva* (2. izdaja 1920), kjer je obdobje omejeno z istima letnicama, v njem pa spet začrtana meja med dvema romantičnima generacijama. Tudi oznake zanje so ostale iste, edina razlika je ta, da se za starejšo generacijo poudarja izvir v Herderju; nato pa je še določneje povedano, da se je prva romantična generacija ukvarjala predvsem z znanostjo, se pravi jezikoslovjem, druga pa z umetnim pesništvom — s tega stališča sta vanjo prišteta ne le Čop in Prešeren, ampak nato še Kastelic, Kosmač, Holz-

apfel, Zupan, Potočnik, Cigler, Žemlja, Grabner, Tušek, Levičnik, Vraz, Smole, Korytko in Slomšek.

Grafenauerjev oris slovenskega slovstva je bil v nasprotju s Kleinmayrovim ali Glaserjevim nedvomno izdelan že po novejših zgledih pozitivističnega literarnega zgodovinopisja, kot ga je predstavljala zlasti Schererjeva zgodovina nemške književnosti; prav zato je toliko bolj presenetljivo, da je pri Grafenauerju pojem romantike dobil nehote precej drugačen pomen od tistega, ki je bil natančno začrtan že pri Schererju in drugih nemških literarnih zgodovinarjih. Kljub temu je ravno Grafenauerjeva formula postala skoraj obvezen sestavni del skoraj vseh nadaljnjih obravnav, pa tudi šolskega pouka o predmetu. V literarnem zgodovinopisju med vojnama, sicer revnem s splošnimi orisi, resda ne najdemo izrazitejših misli o problemu, saj tudi Slodnjakov *Pregled slovenskega slovstva* (1934) prav o periodizaciji slovenske romantike ne prinaša kaj bistveno novega. Zato pa *Slovstvena zgodovina Slovencev, Hrvatov in Srbov v vprašanjih in odgovorih*, ki sta jo leta 1938 izdala Ivan Pregelj in France Tomšič, povzema sistem periodiziranja romantičnega obdobja po Grafenauerju, hkrati z njegovo delitvijo romantike na starejšo, znanstveno, in mlajšo, pesniško generacijo. Edina novost je ta, da je mladi Vraz popolnoma potisnjen iz njenega obzora in da je za začetek obdobja določena letnica 1819, leto Zoisove in Vodnikove smrti. Prav ta sprememba je seveda spričo začrtanega pojma romantike nesmiselna, če že ne kar ponesrečena, saj je nemogoče razumeti, zakaj naj bi se romantika, ki da zajema tudi starejšo generacijo s Kopitarjem na čelu, morala začeti šele s smrtjo glavnih razsvetljencev, ne pa že okoli leta 1810, ko je ta generacija že dejansko začela oblikovati podobo slovenske kulture, kar je Grafenauer v svoji periodizaciji dosledno upošteval. Takšnega premika ne more opravičiti niti dejstvo, da je prišla važna spodbuda zanj pač iz Kidričeve *Zgodovine slovenskega slovstva* (1929—1938), ki je bila že v podnaslovu s poudarkom začrtana »do Zoisove smrti«.

Vendar pa je premik začetka slovenske romantike iz leta 1809 v leto 1819 že tudi edina novost v shemi, ki se je nespremenjena ohranjala ne le med obema vojnama, ampak od tod segla v najnovejše literarno zgodovinopisje. Najdemo jo predvsem v šolskih učbenikih, na primer v *Slovenski književnosti* Stanka Janeža iz leta 1953, kjer traja slovenska romantika od 1819 do 1848, obsega pa še zmeraj starejšo in mlajšo generacijo, starejšo in mlajšo romantiko. Prek takšnih učbenikov Grafenauerjeva periodizacija še zmeraj obvladuje precejšen del šolskega

pouka o romantičnem obdobju. Vendar se tradicionalna shema ne ohranja samo na tej ravni, ampak zmeraj znova rabi za izhodišče tudi zahtevnejšemu literarnemu zgodovinopisju. Najbolj prepričljiv dokaz je pač obsežna *Zgodovina slovenskega slovstva*, izšla pri Slovenski matici. V drugi knjigi se pojavi obdobje slovenske romantike, razločno omejeno z letnicama 1809 in 1848, kar je seveda ponovitev prvotne Grafenauerjeve zamisli iz leta 1909; v skladu s tem je ponovno govor o dveh romantičnih »skupinah«, od katerih je prva znanstvena in druga pretežno pesniška. In res so nato v okviru tako pojmovanega obdobja obravnavani najprej Kopitar, njegovi učenci in sodobniki, nato Čop in Prešeren, čbeličarji in prav nazadnje še sodelavci Novic. Po vsem tem že ni več mogoče dvomiti, da tudi v tem obsežnem delu sodobnega literarnega zgodovinopisja ohranja pojem slovenske romantike tisti periodizacijski pomen, ki mu je bil po pravici ali po krivem priznan že na začetku tega stoletja. Sámo po sebi se razume, da je v Matični zgodovini slovenskega slovstva čas pred letom 1809 prištet k dobi razsvetljenstva in obravnavan pod tem imenom. Zanimivo je, da se v tej obravnavi mimogrede pojavi pojem predromantike, vendar samo za evropsko ozadje našega razsvetljenstva; za obravnavo slovenskega slovstva v tem času ostane brez večjega pomena. Zato je tem bolj presenetljivo, da se pojem predromantike tudi v obravnavi dobe po letu 1809 uporablja samo mimogrede, v periodizaciji in razčlenitvi tega časa pa ne dobi prav nobene tehtnejše vloge. Tradicionalna periodizacija slovenske romantike ohranja torej svojo prejšnjo veljavo.

Občutek, da tradicionalni vidiki ne ustrezajo več, je bil prav gotovo pomembna spodbuda, da je po letu 1960 polagoma prišlo do prvih poizkusov, kako Grafenauerjevo shemo v temeljih revidirati ali pa jo celo nadomestiti s popolnoma drugačnimi zamislimi. Nekaj tega je prav gotovo že v *Slovenskem slovstvu* Antona Slodnjaka iz leta 1968, vendar v precej drugačni smeri, kot bi kdo pričakoval. Slodnjak je v svoji periodizaciji prve polovice 19. stoletja opustil pojem romantike kot ime obdobja, čas med letoma 1809 in 1850 pa razdelil na dvoje obdobij, ki sta zdaj dobili vsaka svoj posebni, opisni in zato precej obširen naslov. Prvo obdobje, ki je po Grafenauerju pripadalo starejši generaciji slovenske romantike, se tu imenuje »Duhovniški in birokratski poskus, da se prepreči razvoj slovenskega leposlovja« in pa »Protiudarec mladega rodu 1809—1830«; obdobje nekdanje mlajše romantične generacije pa je dobilo še obsežnejši opis — »Razcvet lirskega in epskega pesništva kot sad sinteze med klasičnimi, romantičnimi in mladoevropskimi spod-

budami 1830—1850«. Oznaka obdobja se torej ne ravna več dosledno po slovstvenih smereh, saj je prvo obdobje označeno kar po kulturnopolitičnih silnicah, drugo pa pretežno po literarnih vidikih, čeprav v precej zapleteni mešanici. S tem se seveda ta poizkus periodizacije slovenske romantike oddaljuje ne samo od prejšnje slovenske literarnozgodovinske tradicije, ampak tudi od evropske literarne vede, saj nadomešča njene mednarodno veljavne pojme s posebnimi ali celo neliterarnimi. Prav zato ga je mogoče pustiti ob strani natančnejše obravnave.

Drugačno smer je v prizadevanju, kako na novo periodizirati obdobje slovenske romantike, ubral Jože Pogačnik v drugi in tretji knjigi svoje *Zgodovine slovenskega slovstva* (1969). V nasprotju s Slodnjakom je želel obdobju ohraniti oznako po literarnih smereh, in sicer s pojmi, ki so uveljavljeni v najširšem okviru svetovne literarne vede. Prav z njihovo pomočjo naj bi se tradicionalna periodizacijska shema razširila in dopolnila v tisti smeri, ki najbolj ustreza naravi samega predmeta. Na temelju takšnih splošnih načel je avtor izdelal shemo, ki jo je potrebno opisati natančneje, da bi se v vsem obsegu razkrila še zmeraj odprta problematika romantičnega obdobja. Pogačnikovo delo obravnava obdobje, ki je po tradicionalni predstavi veljalo za slovensko romantiko, v dveh knjigah, tako da se ji predmet že po tej strani deli v dvoje različnih obravnav. V knjigi z naslovom *Klasicizem in predromantika* je najprej popisana doba, ki jo predstavljajo Pohlin, Dev, Zois, Linhart, Kuralt, Vodnik, Kopitar, Volkmer, Modrinjak, Primic, Drabosnjak, Jarnik, Šnajder in Stanič — v tem zaporedju jih avtor priteguje v obravnavo. Čeprav tako pojmovanega obdobja ne datira natančneje, je iz obsega gradiva videti, da gre za celotno dobo med letoma 1768 in 1830, se pravi za čas, ki ga je tradicionalno zgodovinopisje poznalo pod imenom razsvetljenske dobe, in za tako imenovano starejšo generacijo romantikov. Prva posebnost Pogačnikove obravnave je tedaj ta, da iz slovenskega slovstva 18. in 19. stoletja dosledno izloča pojem razsvetljenstva kot bistven periodizacijski člen, obenem pa Kopitarjevi generaciji ne priznava več romantičnega značaja v pravem pomenu besede. Namesto obojega daje obsežnemu obdobju sedemdesetih let slovenskega slovstvenega razvoja dvojno, pravzaprav že kar dvosmiselno oznako klasicizma in predromantike. Vendar ne tako, kot da bi bilo znotraj celotne dobe mogoče ločiti dvoje zaporednih obdobij, prvo imenovano klasicizem in drugo predromantika, ampak bolj ali manj kot dvoje sočasnih značilnosti ene same dobe. O tem je rečeno: »Obravnavana doba ima torej po svoji stilni pripadnosti dve oprijemališči: klasicistično in

predromantično.«[7] V skladu s takšnim stališčem se avtorju zdi, da se odmevi predromantike pojavijo že v *Pisanicah;* kljub temu pa na drugem mestu vstop predromantike datira nekoliko pozneje: »Ob klasicističnih načelih se je že okoli leta 1790 pojavila reakcija, ki umetnosti ni hotela priznati za deklo razuma ali nravnosti.«[8] Ne glede na takšno nihanje v datiranju je videti, da pomenita avtorju klasicizem in predromantika bolj dvoje vzporednih tokov iste dobe kot pa dve zaporedni, razvojno ločeni obdobji. Toda še važnejše je vedeti, kaj pravzaprav šteje v predromantiko. V zvezi s tem pojmom našteje v posebnem odstavku najprej ossianizem ali bardsko poezijo, ki da se je izražal »v pokrajinski, ljubezenski in domoljubni liriki, v idili, baladi in romanci ter v meščanski drami«, nato opisno poezijo narave, poezijo letnih časov, poezijo noči in grobov, širši tok sentimentalizma in nazadnje celó »hibridni pojav« rokokoja z njegovimi anakreontskimi pesmimi.[9] Spričo tako široko zastavljenega pojma predromantika je seveda razumljivo, da ga lahko uporabi ne le za Jarnika, Primca in Modrinjaka, ampak že za *Pisanice,* Linharta in Vodnika.

Opisano pojmovanje opozarja na vrsto vprašanj, ki jih lahko razreši predvsem primerjalna literarna veda, vendar je že na tem mestu mogoče opozoriti na nekatere neskladnosti. Osrednji pesniški tekst *Pisanic,* Vodnikovega *Zadovoljnega Kranjca,* bi po Pogačnikovi opredelitvi dobe morali opisati kot tekst ene ali druge usmerjenosti ali pa kot mešanico obojega. Vendar se ne zdi nobena teh možnosti zares sprejemljiva. Poetika, stilistika, metrika in zlasti ideologija pesmi izkazujejo sicer obilo racionalizma, ki se zdi po splošni sodbi tako značilen za evropski klasicizem 17. in 18. stoletja, vendar je v nji prav toliko ali pa še več prvin empirizma in senzualizma — o teh pa je znano, da so od 17. stoletja naprej najbolj odločilno razkrajale klasicistično tradicijo. V pesmi ni očitnejših sledov predromantike, pa tudi ne sentimentalizma. Pač pa bi lahko za njeno motiviko, ideje in celó formo uporabili besedo rokoko, toda ne v smislu rokokojskega klasicizma — za to je v tekstu premalo otipljivih zvez z antično anakreontiko — ampak razsvetljenskega rokokoja, ki spaja v sebi razločne stilne elemente te slovstvene smeri z razsvetljensko ideologijo. Torej bi morali v literarno-stilistično določenost dobe uvrstiti poleg klasicizma in predromantike kot

[7] Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva — II. Klasicizem in predromantika, Maribor 1969, str. 163.

[8] N. m., str. 163.

[9] N. m., str. 164.

enakovredno možnost še rokoko. Predvsem pa zmore *Zadovoljni Kranjec* obveljati seveda za primer razsvetljenskega pesništva, kar je zaradi svoje splošnosti zanj najtrdnejša oznaka.

Podobne metodološke dileme se odpirajo ob začetku slovenske dramatike, ob Linhartovi *Županovi Micki*. Najbrž bi lahko pritrdili morebitni tezi, da je to delce s svojo dramaturgijo, motiviko in tudi slogom naslednik klasicistične komedije s konca 17. in z začetka 18. stoletja, vendar v podobi, ki jo je zvrsti polagoma ukrojil meščanski rokoko. Ali bi zaradi tega v zvezi z *Županovo Micko*, nato pa seveda še za *Veseli dan* lahko govorili o rokokojskem klasicizmu? Ali pa bi bilo primerneje uporabiti oznako razsvetljenski rokoko? Ne v prvem ne v drugem primeru nam ne bi mogli biti v posebno pomoč slovstveni opredelitvi, ki ju avtor *Zgodovine slovenskega slovstva* predlaga za novo poimenovanje dobe. Prav gotovo pa bi nam tudi v tem primeru še kar ustrezno rabil pojem razsvetljenskega slovstva, saj bi dovolj natančno označil duhovno podlago Linhartove komediografije, pustil pa odprta vrata za takšno ali drugačno konkretnejšo slovstveno-stilno opredelitev. Nekaj podobnega velja še za četrti reprezentativni tekst dobe, za Linhartovo zgodovino *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs*. Delo sodi v polliterarno ali celó čisto neliterarno zvrst, prav s tem pa še povečuje problematičnost osnovne oznake za dobo. Da ga ni mogoče povezati s pojmom klasicizma, je videti na prvi pogled. Tudi oznaka predromantike mu ne pritiče, naj bo v njem še toliko vpliva Rousseaujevih ali Herderjevih idej, saj mu manjkajo vsi drugi atributi prave literarne predromantike. Pač pa se mu prilega opozorilo na historiografsko prozo razsvetljenstva, ki s svojo splošnostjo najprimerneje zadene vlogo, vsebino in celó formo takšne zvrsti. Toda podobnih primerov bi lahko naštevali še in še, prav do pesmi Vodnikove zrele in pozne dobe. Med temi je morda najzanimivejši primer *Vršac*, ob katerem bi že na prvi pogled morali govoriti o klasicistični odi, ko ne bi bilo v njem toliko prvin senzualističnega empirizma, ki so nasprotje pravega klasicizma. Te prvine povezujejo *Vršac* z evropsko deskriptivno poezijo, vendar spet ne v smislu približevanja predromantiki, saj bi jo v pesmi zaman iskali, deskriptivna poezija, za katero gre, ostaja zelo očitno v območju razsvetljenstva.

Ker se obdobje »klasicizma in predromantike« v Pogačnikovi zgodovini potegne prav do leta 1830, se času po tem letu posveti šele v novi knjigi, ki nosi naslov *Klasika in romantika*. Obdobje je natančneje datirano, saj ga avtor omeji z letnicama 1830 in 1854, kar pomeni, da vanj

ne uvrsti samó tako imenovano mlajšo ali pesniško generacijo slovenske romantike, kot jo je po Grafenauerju poznala tradicionalna literarna zgodovina, ampak ji doda še nekaj mlajših osebnosti, katerih delo se razmahne šele po revoluciji 1848. In tako najdemo v knjigi obdelanega Ciglerja, Kastelca, Čopa in Prešerna, Žemljo, Levičnika, Vraza in Bleiweisa, Koseskega, Žaklja in Vilharja, pa še Cegnarja, Svetca, Tomana, mladega Trdino, Valjavca in Josipino Turnograjsko. Za vse te pisce naj bi torej obveljala skupna oznaka »klasika in romantika«. Kako naj pojma razumemo, pove avtor s kratkim opozorilom: »Termina seveda ne smeta biti izvajana deduktivno iz evropske prakse, marveč ju je treba gledati iz slovenske perspektive, ki jo ustvarja specifičen književni proces.«[10] Obenem je povedano, da pojma označujeta osrednja stremljenja časa, da pa sta uporabna tudi za konkretno oznako vidnejših ustvarjalcev obdobja. Kljub temu nabrž že v samem pojmovnem izhodišču ni prav jasno, ali sta klasika in romantika, kot naj veljata za Prešerna in njegove sodobnike, dvoje različnih stvari ali pa gre za en sam pojem. Ali imamo morda opravka z romantično klasiko, oziroma s klasično romantiko? Ali je pa to dvoje različno in se samó od časa do časa spoji v eno sámo enoto? Ker je misliti predvsem na Prešerna, bi od tod sledile pravzaprav tri možnosti — da je ali klasik ali romantik ali pa romantični klasik oziroma klasični romantik. Avtor je najbrž mislil na zadnjo možnost, toda v ta namen bi bilo najbrž ustrezneje imenovati celotno obdobje ne s formulo »klasika in romantika«, ampak kar s pojmom romantične klasike. Toda s tem bi seveda še zmeraj ostalo nerešeno vprašanje drugih piscev tega obdobja, kajti za te bi formula ne v tej ne v drugi obliki ne bila zares primerna. Cigler ni bil niti klasik niti romantik in seveda tudi ne romantični klasik. Mladi Vraz je bil resda romantik, toda s klasiko bi ga pač težko spravili v zvezo. Zato pa smo tem bolj v zadregi z mlajšo generacijo, na primer s Cegnarjem, Tomanom, Trdino ali Valjavcem, ki se jih sicer dá povezati s to ali ono sestavino romantike, čeprav jih ne bi mogli v isti sapi s Prešernom imeti za romantike v pravem pomenu besede; da pa bi lahko ob njih mislili tudi na klasiko, se zdi vsebinsko in metodološko skoraj nemogoče.

Razlog za to je najbrž že v pojmu klasike, za katerega bi bilo potrebno šele premisliti, v katerem pomenu se ga dá sploh uporabiti bodisi za Prešerna in Čopa bodisi za njune manj pomembne sodobnike.

[10] Jože Pogačnik, Zgodovina slovenskega slovstva — III. Klasika in romantika, Maribor 1969, str. 139.

V evropski književnosti ima izraz izrazitejšo vsebino predvsem v zvezi s francosko klasiko 17. stoletja in pa weimarsko klasiko Goetheja in Schillerja. V obeh primerih seveda nima iste duhovne vsebine; v prvem meri na racionalno obvladanje čustva in čutnosti, v drugem na ravnotežje teh »sil«, na harmonijo razuma, čutov in emocionalnosti, ki naj se zlivajo v višjo, »estetsko« enoto. Toda obakrat se pojem klasike navezuje na literarno smer klasicizma — francoske na baročni klasicizem, weimarske na predromantični klasicizem, tako da je njuna »klasičnost« šele s tega vidika zares razumljiva in literarnozgodovinsko opredeljena. O čem takem seveda pri Prešernu in še manj pri njegovih sodobnikih ni pravega sledu. Za Prešernov duhovni in pesniški svet je resda mogoče uporabiti pojme ravnotežja, harmonije, plastičnosti, preproste monumentalnosti in kar je še podobnih izrazov, vendar že pri ravnotežju ne gre za kategorijo, ki ustreza podobi weimarske klasike. Postavljeno je v drugačen kontekst, v drugo strukturo, tako da mu v nji pripade drugačna funkcija, s tem pa dobi tudi poseben smisel.

Prav tako ni mogoče tajiti, da zbuja pomislek razširitev pojma slovenske romantike prek leta 1848 v sredino petdesetih let, saj ni videti za to zares utemeljenega razloga. Leto 1854, ko so izšle Levstikove *Pesmi*, je za avtorja *Zgodovine slovenskega slovstva* konec slovenske romantike in začetek dobe realizma; v četrti knjigi svojega obsežnega dela prav s tem imenom opredeli celotno obdobje med letom 1854 in koncem 19. stoletja. V tem obdobju se romantika polagoma umika realizmu, kot pokaže avtor s pomočjo geometrijske risbe; prav zato je le slabo razumljivo, zakaj naj bi mladi Trdina in Valjavec pripadala še obdobju »klasike in romantike«, Levstik, ki je vendarle član iste generacije, pa naj bi sodil že v obdobje realizma. Periodizaciji slovenske romantike se s tem odpira novo, nadvse pomembno vprašanje, saj se mora pojasniti tudi problem njenega konca in prehoda v realizem, če naj bo njena včlenjenost v tok slovenskega slovstvenega razvoja zares z vseh strani doumljiva, pa tudi opisljiva.

Vse to so vprašanja, ki jih ni več mogoče doumeti samo v ožjem okviru slovenskega slovstva, ampak šele na ozadju evropske romantike kot velike celote, v katero je vgrajeno tudi slovensko romantično obdobje. Dá se jih razložiti edino s pojmi in metodami, ki jih je razvila ali pa jih še zmeraj dopolnjuje svetovna literarna veda, zlasti v svoji komparativni podobi. Tu pa že ni mogoče mimo ugotovitve, da se primerjalna književnost zmeraj bolj intenzivno ukvarja tudi z vidiki, ki periodizacijo evropske, prek te pa slovenske romantike zadevajo tako neposredno, da nikakor ni več mogoče mimo dognanj, ki lahko prinesejo

nekaj več načrtnosti v obravnavo še nerešenih ali pa z novimi tezami celo zmeraj bolj nepreglednih problemov. S tega stališča pride v poštev vsaj troje pojmovnih, terminoloških in metodoloških sklopov, ki vsak po svoje posegajo v periodizacijo slovenske romantike. Najprej je tu problem predromantike, ki ga je v slovenski literarnorazvojni prostor potrebno šele natančneje zarisati, da bi v njem lahko izpolnil svojo literarnozgodovinsko vlogo. Obenj se postavlja poizkus, kako romantiko na znotraj razčleniti po razvojnih stopnjah — na zgodnjo, visoko in pozno romantiko, kar za slovensko romantiko kljub njeni časovni in razvojni omejenosti ali pa prav zaradi te ni brez vsakega pomena. Podobno kot je pojem predromantike nujen za določanje začetkov našega romantičnega obdobja, utegne za njeno razmejitev nasproti realizmu biti uporaben pojem postromantika. In nazadnje ni mogoče popolnoma obiti generacijskega vidika, kot ga je iz splošne metodologije mogoče prenesti v konkretno območje evropske in tudi slovenske romantike, da bi z njegovo pomočjo trdneje podprli osnovne periodizacijske vidike. Ob tem je seveda potrebno pripomniti, da je nastajanje pojmov predromantika in postromantika, pa tudi razčlenjevanje romantike po njenih notranjih razvojnih stopnjah samó del širšega procesa, ki je v novejši literarni vedi že dodobra viden. Fundamentalni pojmi, ki jih je 19. stoletje vgradilo v osnovo literarnozgodovinskega periodiziranja (srednji vek, renesansa, klasicizem, razsvetljenstvo, romantika, realizem, naturalizem, dekadenca in simbolizem), postajajo za natančnejše določanje slovstvenih pojavov presplošni, zato stopajo obnje nove oznake (manierizem, barok, rokoko, bidermajer) ali pa jih s pomočjo predpon, pridevkov in medsebojnih kombinacij literarna veda tako diferencira, da nastaja iz njih veliko gostejša pojmovna mreža, ki naj prav s svojo posebno razvejanostjo omogoči zajeti mnogoličnost slovstvenega razvoja v čim bolj raznovrstne koordinate časa in prostora. Poleg splošnega pojma renesanse se pojavlja pojem predrenesanse, renesansa se člení na zgodnjo, visoko in pozno; ob manierizmu nasploh se dá razpravljati posebej o poznorenesančnem in baročnem manierizmu; klasicizem ni več samo eden, saj bi lahko govorili o renesančnem, baročnem in razsvetljenskem klasicizmu, nato o predromantičnem in nazadnje celo o posebni vrsti romantičnega klasicizma, kot ga pooseblja na primer Hölderlin; mreža teh pojmov se za 18. stoletje širi že v vse smeri — od rokokoja in rokokojskega klasicizma do razsvetljenskega in predromantičnega sentimentalizma, nato pa preide v zapleteno mrežo pojmov, ki naj tudi obdobju romantike dajo bolj razčlenjeno podobo. Da s takšno pojmovno razvejanostjo narašča ne-

varnost metodološke nepreglednosti in celo anarhičnosti, je videti na prvi pogled. Toda hkrati je videti, da bi brez diferenciacije pojmov tudi temeljne oznake postale sčasoma tako zelo prazne in toge, da bi za literarnozgodovinsko raziskovanje izgubile svoj uporabni pomen.

Oboje velja zlasti za pojem predromantike, ki kljub večdesetletni rabi ostaja v marsičem še nejasen, kljub temu pa že s pridom ustreza literarnozgodovinskim nujnostim. O tem govori tako njegov razvoj kot današnja uporaba. Ko je Daniel Mornet leta 1912 izdal svoje pomembno delo *Le Romantisme en France au XVIIIe siècle*, kjer je pregledoval predhodnike in začetnike romantičnega gibanja v 18. stoletju, še ni uporabljal pojma predromantika, čeprav je že leta 1909 v neki razpravi zapisal besedo »le préromantique«. Pojem je postal aktualen, potem ko je leta 1924 začelo izhajati delo Paula Van Tieghema *Le Préromantisme* in so tega leta oznako uporabili še drugi pisci. Na teh temeljih se je nato uveljavil zlasti v francoski in ruski literarni vedi, kolikor je temeljila na primerjalnih vidikih; manj pa v nemški in angleški. V slovensko primerjalno književnost ga je uvedel Anton Ocvirk in od tod mu je najbrž mogoče slediti tudi v Pogačnikovo *Zgodovino slovenskega slovstva*. Razlog za nastanek pojma je dovolj jasen, če pomislimo na očitke, ki so jih naperili že zoper Morneta in njegov poizkus razpravljati o romantiki v 18. stoletju. Pojem romantike se je zdel za to dobo močno pretiran in Henri Bergson je še leta 1934 čutil potrebo nastopiti zoper iskanje romantike v tej dobi, češ da gre za iluzijo in optično prevaro. Spričo tega se je od vsega začetka moral zdeti pojem predromantike kot nalašč, da označi tisto, kar je v 18. stoletju pripravljalo pot romantiki in snovalo elemente zanjo; s tem ni nakazoval samó povezanost z njo, ampak tudi različnost svojega posebnega slovstvenega sveta, ki mu prav zato pritiče posebna oznaka.

Kljub temu velja omeniti, da ima pojem v primerjalni književnosti, zlasti nemški, tudi svoje nasprotnike. Tako se zdi Weissteinu oznaka samo »izhod iz zadrege«, kako združiti v eno celoto iracionalistične tokove v dobi razsvetljenstva, od Richardsona, Rousseauja, Sterna in Goldsmitha do nemških »viharnikov«. Nato pa pripominja: »S pravim pojmom za obdobje v tem primeru nimamo opraviti, ampak samo s tendencami (currents, courants), ki pripravljajo prihodnost.«[11] Važnejše od takšnih očitkov je dejstvo, da obseg in vsebina pojma nista tako zelo jasna, da bi ju vsi enako določali. Celo pri istem avtorju najdemo raz-

[11] Ulrich Weisstein, Einführung in die Vergleichende Literaturwissenschaft, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1968, str. 29.

lične razlage, kar velja celó za pobudnika pojma, Paula Van Tieghema. Ko je moral v svoji knjigi *Histoire littéraire de l'Europe et de l'Amerique de la renaissance à nos jours* (1941) sistematično spregovoriti o predromantiki, je to storil na koncu obravnave klasicizma v poglavju z naslovom »Predromantiki«, češ da gre za »pisatelje, ki so proti koncu klasicizma razodevali takšne značilne lastnosti, ki so napovedovale romantiko, čeprav so v mnogih pogledih ostali klasicisti.«[12] V tem pomenu predromantični so Van Tieghemu Macpherson in ossianizem, poezija noči in grobov z Youngom in Grayem, pa še pesmi Collinsa, Goldsmitha in Chattertona; v Nemčiji Klopstock, Voss, Hölty, Bürger in Gessner, nato zlasti Herder; od Angležev še Cowper, Blake in Burns, nato pa v vsem obsegu svojega dela Goethe in Schiller; končno še meščanska drama od Lilla do Lessinga, predstavniki nemškega viharništva in Rousseaujevi nasledniki, med njimi zlasti Bernardin de Saint-Pierre. Toda značilno je, da Van Tieghem v svojem pregledu izloči iz predromantike v pravem pomenu besede deskriptivno poezijo in jo rajši obravnava v sklopu klasicističnega pesništva, čeprav pripominja, da se je »približala predromantiki«; da uvršča v klasicizem še Hölderlina, Chéniera in Foscola; in da izrečno o predromantiki ne govori niti ob grozljivih in sentimentalnih romanih, ampak jih obravnava pod splošnim naslovom »Roman v 18. stoletju«. Celo Rousseauja obravnava še med misleci razsvetljenstva. Nekoliko drugačen obseg in sestavo je dobila predromantika v Van Tieghemovem monografskem delu *Le Romantisme dans la littérature européenne* (1948). Tu je obsežni prvi razdelek posvečen pojmu »le préromantisme«, in to brez zveze s klasicizmom, pač pa kot uvod v romantiko. Zajet je precej na široko, saj je avtor vanj prištel ne le pojave in avtorje, ki jih je že v prejšnji knjigi označil za predromantične, ampak še sentimentalni roman v celoti, češ da gre za eno od tipičnih oblik predromantike, ob njem deskriptivno poezijo od Thomsona in Hallerja do Kleista in nazadnje še grozljivi roman.

Da tudi takšna določitev pojma ne more veljati za dokončno, kažejo nekatere druge obravnave predromantičnega obdobja. V. M. Žirmunski je za svoj pregled angleške predromantike v knjigi *Istorija anglijskoj literatury* (1945) imel na voljo drugačno periodizacijsko shemo, seveda v dogovoru s svojimi sodelavci. Književnost razsvetljenstva, sentimentalizem in predromantika so jim tri različna slovstvena gibanja, smeri

[12] Cit. po slovenskem prevodu: Paul Van Tieghem, Zgodovina evropske in ameriške književnosti od renesanse naprej, Ljubljana 1963, str. 128.

ali celó obdobja, zato sta sentimentalizem in predromantika ločena od razsvetljenstva in obravnavana vsak zase v posebnih poglavjih. V sentimentalizem sodijo ne samo Goldsmith, Sterne in drugi predstavniki sentimentalnega romana, ampak tudi deskriptivna poezija ter pesništvo noči in grobov. V predromantiko so razvrščeni brata Warton, Macpherson z ossianizmom, Percy z ljudskim baladnim pesništvom, Chatterton, avtorji grozljivih romanov, nazadnje še Blake in Burns. Docela v razsvetljenstvo so pomaknjeni Richardsonovi sentimentalni romani in pa meščanske drame Lilla in Moora.

Po vsem tem ne more biti več dvoma, da je s pojmom predromantike pri določanju slovenskega slovstvenega razvoja potrebno ravnati previdno, upoštevaje zapletenost in odprtost evropske problematike. Predvsem se zdi nujno razločevati med različnimi stopnjami razvoja, ki je iz razsvetljenstva vodil v predromantiko prek zaporednih ali pa vzporednih stopenj poznega razsvetljenstva, razsvetljenskega sentimentalizma in razkroja razsvetljenstva v globljem pomenu besede. Gre za proces, ki je mnogoličen in zapleten, v katerem je pa vendarle mogoče razločevati temeljne smeri in obdobja. V tem procesu sentimentalizma najbrž ni mogoče priznati za zares enotno smer, saj gre v resnici za več vrst sentimentalizma. Richardson, deskriptivno pesništvo in meščanska drama, pa tudi dobršen del sentimentalnega romana iz srede 18. stoletja se uvrščajo še v razsvetljenski sentimentalizem in šele s Sternom polagoma prehajajo v razkroj razsvetljenstva. Rousseaujeve ideje sodijo ne le z literarnozgodovinskega vidika, ampak tudi z vidikov zgodovine filozofije na prehod iz razsvetljenstva v predromantiko, roman *Nouvelle Heloïse* pa na mejno področje med razsvetljenskim in predromantičnim sentimentalizmom. Glede na dejstvo, da se celo v poeziji noči in grobov mešajo še močni odmevi puritanskega baroka z razsvetljenskim sentimentalizmom in prvimi zametki predromantike, bi bilo prave začetke evropske predromantike vsaj za Anglijo in Nemčijo potrebno zastaviti v šestdeseta leta 18. stoletja, ko se pojavijo drug za drugim Macpherson, Percy, grozljivi roman, Rousseaujeva *Nouvelle Heloïse*, Herder in ko se z Winckelmannom formira že tudi program predromantičnega klasicizma. Vrh evropske predromantike so nedvomno sedemdeseta leta, toda njeno območje seže prav do konca stoletja in še čez, saj je v predromantiko šteti tudi weimarsko klasiko kot poseben primer predromantičnega klasicizma. Pri slovanskih narodih se predromantika pojavi nedvomno pozneje, poteka počasneje in traja nato večinoma prav do dvajsetih let 19. stoletja.

Od tod se odpira natančnejši razgled na pomen in obseg, ki ga lahko pojem predromantike prejme v okviru slovenskega slovstvenega razvoja. Ali smo res upravičeni iskati predromantiko že kar v osrčju našega razsvetljenstva ali vsaj po letu 1790? Zdi se, da kaže v tem pogledu čas pred letom 1810 nekatere značilnosti, ki so za razumevanje problema odločilne. V stik s pojavi predromantike so naši razsvetljenci in njihovi sodobniki prišli nedvomno že okoli leta 1780, saj izide v *Pisanicah* za leto 1781 pesem *Občutenje tega srca nad pesmejo od Lenore*, leta 1780 izda Linhart *Miss Jenny Love* in se ob nji v pismu Kuraltu navdušuje za Shakespeara, češ da je »noire à la Shakespeare«; leta 1781 izidejo *Blumen aus Krain*, kjer je poleg rokokojskega klasicizma obilo primerov sentimentalizma, pa tudi motivnih in stilnih elementov ossianizma ter poezije noči in grobov; Zois je v pismu Vodniku novembra leta 1795 omenjal Ossiana, sredi devetdesetih let je prevajal Bürgerjevo *Lenoro*, od Zakotnika do Vodnika pa so se razsvetljenci in njihovi sodobniki ukvarjali z zbiranjem in celo prevajanjem ljudskih pesmi. Da so torej poznali ali sprejemali nekatere elemente predromantike, ne more biti dvoma. Toda od tod pa do domneve, da živi v njihovem duhovnem in slovstvenem svetu predromantika kot zares živa, aktualna in sklenjena slovstvena smer ali vsaj tendenca, je vendarle še precejšen korak. Način, kako sprejemajo predromantične avtorje, tekste in ideje, je v *Pisanicah* še blizu poznemu baroku. Linhartova *Miss Jenny Love* je v osnovi pač bližja meščanski drami razsvetljenstva kot pravemu viharništvu in s tem predromantiki, sentimentalizem v tej igri, pa tudi v nemški pesniški zbirki je tako splošen, da je težko presoditi, ali gre res že za nastavke predromantičnega sentimentalizma ali pa še za tradicijo razsvetljenske razčustvovanosti. Da je Zoisov pogled na *Ossiana* in Bürgerja bolj pogled zainteresiranega opazovalca kot pa človeka, ki bi se že vključil v drugačen duhovni in pesniški svet, je videti na prvi pogled. In končno bi tudi za razmerje razsvetljencev do ljudske pesmi morali trditi, da ni v ničemer nasprotno njihovi temeljni usmerjenosti, saj nikjer ni videti, da bi jih ljudska pesem zanimala že kot spodbuda za predromantične duhovne in estetske tvorbe. Sestavine predromantike, kolikor jim prihajajo v obzor, se vključujejo bolj ali manj naravno v sestav razsvetljenske miselnosti in slovstvenih smeri, ki jih ta miselnost lahko sprejme in si jih prilagodi. Spričo tega ni mogoče mimo ugotovitve, da seže razsvetljenska doba našega slovstva vendarle vse do začetka drugega desetletja 19. stoletja, ko izide Kopitarjeva slovnica in napiše Vodnik svoje zadnje, za našo razsvetljensko poezijo zares reprezentativne pesmi; s pripombo, da te dobe ni mogoče enačiti

niti s smerjo klasicizma, saj ta ni edini slovstveni ideal naših razsvetljencev, ampak se obenj uvrščata vsaj še rokoko in sentimentalizem — pa tudi ne s predromantiko, ki se pojavlja v tem obdobju samo s posameznimi elementi brez enotne duhovne in literarne podloge.

Če se zdi za konec razsvetljenske dobe še zmeraj najprimerneje izbrati približno letnico 1810, ki jo je Grafenauer že leta 1909 postavil na konec razsvetljenstva in za začetek slovenske romantike, pa je ta začetek seveda do kraja dvomljiv, če že ne čisto nestvaren. Domneva o starejši ali znanstveni romantični generaciji je z evropskega gledišča, pa tudi po svojih notranjih argumentih nevzdržna. Kopitar je bil resda v stiku z romantičnim jezikoslovjem, literarno zgodovino in etnografijo, toda vse to je še zmeraj veliko premalo, da bi bistveno določilo duhovni ustroj sveta, v katerem je živel in deloval s svojimi učenci in sodobniki vred. V tem ustroju je razmeroma precej razsvetljenskih elementov, vendar ne toliko, da bi zmogli še govoriti o razsvetljenstvu v pravem pomenu besede. Razsvetljenska ideologija je za to generacijo že kar očitno preživela, neaktualna ali celo nezaželena. Z druge strani je prav tako malo možnosti, da bi v duhu in slovstvu tega obdobja odkrili tisto, kar se spričo sočasnega evropskega razvoja imenuje romantična duhovna in umetnostna struktura. Te ni najti niti pri Kopitarju niti pri Primcu, Jarniku, Modrinjaku ali Staniču, in še manj seveda pri Ravnikarju ali Metelku. Ker gre večidel za jezikoslovce, etnografe, prevajalce ali zbiralce ljudskega blaga, je seveda dvomljivo, ali je v zvezi z njihovim delom sploh mogoče razpravljati o katerikoli duhovno-umetnostni strukturi in jim po nji dati oznako; zlasti ker gre tudi pri redkih pesnikih tega obdobja vseskozi za poetae minores, za te pa velja, da jih strukturno najbrž ni mogoče razlagati na isti način kot velike reprezentante določene slovstvene dobe. Prav zato se ni mogoče izogniti vprašanju, ali je za čas po letu 1809 izraz predromantika sploh primeren. Toda res je, da je med elementi, ki določajo to dobo idejno, motivno in estetsko, pa čeprav samo zunanje, vendarle največ predromantičnih. Znano je, kaj pomenijo tem generacijam Herder, Schiller, Goethe, deloma Bürger, manjši pesniki nemškega predromantičnega sentimentalizma in nazadnje vsaj malo tudi Rousseau; kako zelo jih cenijo in celo prevajajo, kar kaže, da so jim že v središču duhovnega in slovstvenega obzora, ne pa samo element nekje na obrobju. In končno, kako zelo se je sicer redka lirika tega obdobja zlasti z Jarnikom in Modrinjakom premaknila v območje predromantike, naj se v nji še tako zelo prepleta razsvetljenski sentimentalizem s pristnim predromantičnim in naj je spričo ravni tega pesništva v primeri z visoko poezijo evropske predromantike

še tako težko misliti na prave strukture, v pomenu do kraja dograjene slovstvene smeri. Vse to govori v prid možnosti, naj bi obdobje med letoma 1809 in 1830 vendarle imenovali čas slovenske predromantike, seveda z omejitvami njenega notranjega pomena; s tem bi se izognili preživeli tezi o prvi ali znanstveni romantični generaciji na Slovenskem. Metodološka koristnost oznake je v tem, da bi omogočila natančnejšo raziskavo in opredelitev opisane dobe glede na razsvetljenstvo, s katerim prelamlja, in pa romantiko, ki jo pripravlja oziroma se ji navsezadnje postavlja s Kopitarjem celo po robu.

Da se obdobje slovenske romantike začenja šele leta 1830 z izidom prvih Prešernovih pesmi v *Krajnski Čbelici,* je več kot gotovo; toda prav tako zelo verjetno je, da se to obdobje sklene leta 1848 z objavo zadnjih Prešernovih pesmi v petem zvezku *Krajnske Čbelice.* Samo v tem času je s Čopovo slovstveno kritiko in znanostjo, predvsem pa s Prešernovo poezijo romantika vodilna smer slovenskega slovstvenega razvoja, in to v pomenu, ki ga je mogoče tudi z evropskega gledišča priznati za romantičnega. Čop se v romantični miselnosti trdno zasidra resda že pred letom 1820 ali vsaj okoli tega leta, toda ker rezultati njegovega dela ne sežejo v javnost vse do začetka tridesetih let in ker Kopitar ves ta čas še nesporno obvladuje slovenski kulturni prostor, je datiranje romantike v dvajseta leta prezgodnje. To pokaže tudi pogled na Prešerna, ki je v letih 1824—1828 s svojo liriko zasidran še v območju anakreontike 18. stoletja, čeprav brez očitnih razsvetljenskih znamenj, s prevodom in balado pa že naveže na predromantiko v pravem pomenu besede. Prešernov prehod v romantiko se izvrši šele tik pred letom 1830, nato pa v naglem stopnjevanju doseže svoj romantični vrh že sredi tridesetih let. Prav zato bi zmogli v Prešernovem razvoju razločevati kar več romantičnih stopenj: do leta 1836 v njegovem pesništvu prevladujejo vplivi poetike in estetike starejše romantične šole, za leto 1833 je mogoče prepoznati hipotetični vpliv Jana Kollárja na zasnovo *Sonetnega venca,* v letu 1833 mu postane Byronova verzna povest model za literarno zvrst, v okviru katere je zasnovan *Krst pri Savici* — to pa pomeni, da se v Prešernovem delu do srede tridesetih let prepletajo sestavine zgodnje romantike in hkrati zorijo v visoko romantiko. Po letu 1833 se Prešeren nedvomno zaobrne k spodbudam in vplivom mlajše romantične šole in njenih naslednikov, visoka romantika še zmeraj obvladuje osrčje njegove poezije, a se že preveša v pozno romantično obdobje; o pozni romantiki v pravem pomenu besede bi morali v zvezi s Prešernom govoriti za leta med 1840 in 1846. Od tod bi sledilo, da v slovenski romantiki kljub njenemu majhnemu obsegu in

notranji razčlenjenosti vsaj za Prešerna lahko zarišemo hipotetični obris treh razvojnih stopenj zgodnje, visoke in pozne romantike, ki jih v zelo različnih oblikah poznajo romantična obdobja drugih evropskih slovstev.

Poleg Prešerna je od pesniških sodobnikov mogoče v romantiko uvrstiti samo še mladega Vraza — Grafenauerjeva zasluga je, da je že leta 1909 tako močno poudaril Vrazov delež v slovenskem romantičnem obdobju, toda žal je ta spodbuda v literarnozgodovinskih raziskavah ostala doslej neizkoriščena, postaja pa za prihodnje nujna, saj bi se šele z njeno pomočjo pokazale ob primerjavi Prešerna in Vraza še druge strukturne in razvojne značilnosti romantičnega gibanja na Slovenskem. Zato pa je seveda za vse druge Čopove, Prešernove in Vrazove sodobnike potrebno ugotoviti, da so samo vrstniki romantičnega toka v slovenskem slovstvu, da pa nikakor ne sodijo v romantiko drugače kot samo po časovni vzporednosti. Sodelavci *Krajnske Čbelice* in *Novic* se gibljejo še zmeraj v preživelem pesniškem svetu 18. stoletja, zlasti sentimentalizma in predromantike, prepletenih z mnogimi prvinami poznega razsvetljenstva, vendar tako, da prevladujeta predromantični sentimentalizem in predromantični klasicizem. Kolikor je v njima pod Prešernovim vplivom romantičnih idejnih in estetskih sestavin, ostajajo v območju zunanjih, formalnih plasti. Vse to pa se dogaja seveda vseskozi na ravni poetae minores, epigonstva in posnemanja, večidel pa kar nabožnega, utilitarnega in narodno tendenčnega slovstva, tako da je celo izraz predromantika za to plast našega romantičnega obdobja preveč zahteven. Kljub temu je njena navzočnost vidna vse do leta 1848 in še čez; prav od tod si je mogoče razložiti, zakaj je predromantika s svojim sentimentalizmom in klasicizmom bila tako močno navzoča še v obdobju, ki ga je tradicionalna književna zgodovina razglasila za realistično ali vsaj romantično realistično. Toda naj bo z oznako tako ali drugače — res je, da segajo slovstvene smeri 18. stoletja pri nas globoko v obdobje med letoma 1848 in 1881; zlasti močno se uveljavijo v sedemdesetih letih, pomešane že z dediščino romantike.

Časovna določitev slovenske romantike z letnicama 1830 in 1848 ne bi bila zares gotova, če je ne bi mogli preveriti s tistim, kar je literarna veda dognala o trajanju posameznih romantik v Evropi, o njihovem začetku in koncu, o notranji razčlenjenosti vsake od njih in stopnjah, iz katerih ta razčlenjenost obstaja, nazadnje pa še o generacijskih vidikih, s katerimi si vsa ta vprašanja lahko pojasnimo. O generacijskem vidiku je znano, da je v marsičem sicer problematičen, da pa ob previdni uporabi lahko vendarle nudi oporo periodizaciji, ki bi sicer brez

tega utegnila ostati v praznem. To velja zlasti za generacijske poglede, kot so jih opredelili vidni teoretiki evropske literarne vede, med njimi na primer Henri Peyre v knjigi *Les générations littéraires* (1948). Tu najdemo resda tvegano tezo, da je princip generacije primernejši za periodizacijo kot pa pojmi slovstvene smeri, gibanja ali šole; tezo, ki jo moramo sprejeti s pridržkom, saj dejstvo, da so bili Prešeren, Smole in Slomšek rojeni leta 1800, še ne pove ničesar o njihovem dejanskem pomenu za naš slovstveni razvoj, nasprotno pa dejstvo, da je bil Prešeren rojen leta 1800, Vraz 1810 in da pripadata dvema različnima generacijama, vendarle ni v nasprotju z njuno pripadnostjo romantiki. Spričo takšnih problemov se zdi vredno poudariti, da je generacijski vidik potrebno povezovati s periodiziranjem po slovstvenih smereh, saj šele tako pridemo do zares zanesljivih periodizacijskih načel. Kljub pridržkom pa se zdijo vseeno važna tale Peyrova spoznanja: da je za določitev generacije važna predvsem letnica pisateljevega rojstva, manj pa čas zrelosti ali vstopa v javnost; in pa, da so intervali med slovstvenimi generacijami lahko zelo različni, pač glede na dobo — generacijski ritem je v nekaterih obdobjih, na primer v klasicizmu, počasnejši, drugič spet hitrejši, tako da niha od 20 do 8 let, pač glede na duhovno in literarno usmerjenost časa, ki menjavo generacij zavira ali pa spodbuja. S tem v zvezi je za problem, kako periodizirati slovensko romantiko, bistveno vprašanje, kakšen generacijski ritem obvladuje obdobje evropske romantike.

V slovenski literarni vedi se je z vprašanjem generacijskih vidikov ukvarjal predvsem Anton Ocvirk.[13] Prišel je do zaključkov, ki so v zvezi s periodiziranjem slovenske romantike prav tako pomembni. Med njimi je potrebno omeniti predvsem opredelitev, po kateri je generacija skupina posameznikov, ki so se rodili v istih letih, in sicer tako, da »razdalja med njimi ne presega pet do deset let«;[14] da so za določanje generacij važne rojstne letnice posameznikov; da je pravzaprav še važnejše leto, ko generacija kot celota stopi v javnost, to pa se zgodi ponavadi dvajset do petindvajset let za rojstvom njenih predstavnikov. Seveda je razumljivo, da se tudi te ugotovitve lahko spreminjajo glede na konkretno gradivo, s katerim imamo opravka.

Brž ko povežemo generacijski vidik s splošnimi načeli periodiziranja po obdobjih, smereh in gibanjih, že ne moremo tajiti, da se nam ob

[13] Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848—1895, Tretja knjiga, Ljubljana 1958. Literarnozgodovinske opombe.

[14] N. m., str. 397.

evropski romantiki odkrivajo značilni problemi, ki jih ob periodiziranju slovenske romantike nikakor ne gre prezreti. Tu je misliti predvsem na razlike med trajanjem in razčlenjenostjo germanskih in romanskih romantik v primeri s slovanskimi. Toda da bi bila ta različnost čimbolj nazorna, je potrebno za vsako teh romantik navesti posamezna dejstva, da bi se šele od tod izkazalo, s kakšnih vidikov jim je potrebno vzporejati trajanje in razčlenjenost slovenskega romantičnega obdobja. Z gledišča splošnega evropskega razvoja je značilen primer že nemška romantika, katere nastanek se ponavadi določa z letom 1798, ko začne izhajati Athenäum, medtem ko letnica njenega konca niha med leti 1830, 1835 in 1848. Ta nihanja so razumljiva, brž ko nemško romantično obdobje razčlenimo na posamezne stopnje in podobdobja — na zgodnjo romantiko, ki jo okoli leta 1800 predstavlja predvsem jenska romantična šola, pa tudi njeni sodobniki, na primer Hölderlin, ki jih nemška literarna zgodovina le stežka uvršča k romantikom; na srednjo ali visoko romantiko, ki jo po letu 1805 uvede mlajša romantična šola, nadaljujejo pa njeni posnemovalci in nasledniki; na pozno romantiko, ki se razvija okoli leta 1820, traja pa še po letu 1830, ko se pozna romantika nedvomno že znajde v razkroju, ta pa sega vse do leta 1848. Po tem letu v Nemčiji najbrž ni več mogoče govoriti o romantiki v pravem pomenu besede, pač pa o postromantiki, ki se nadaljuje vzporedno s prvimi zametki realizma tja do nastopa naturalizma v osemdesetih letih. To razčlenitev lahko podpre generacijski vidik, ki pokaže, da je v razvoju nemške romantike udeleženih vsaj četvero generacij, in sicer tako, da si sledijo v intervalu desetih let. Generacija, rojena okoli leta 1770, je predvsem nosilec zgodnje romantike, generacija iz leta 1780 predstavlja visoko, deloma pa že pozno romantiko, generaciji iz let 1790 in 1800 spadata v pozno romantiko, doživljata njen razkroj in sežeta nazadnje že v postromantiko. — Nekoliko drugačen je potek angleške romantike, čeprav se uradno prav tako začenja z letom 1798, ko so izšle *Lyrical Ballads*, konča pa z letom 1832, ko sprejmejo Reform Bill in umre Walter Scott. Toda razloček je ta, da v razvoju angleške romantike ločimo samo troje oziroma dvoje generacij — prvo iz leta 1770, ki ji pripadajo Wordsworth, Coleridge, Southey in tudi Scott, in drugo iz leta 1790, ki zajema Byrona, Shelleya in Keatsa; okoli leta 1780 rojena generacija je očitno šibkejša, saj jo predstavljajo manjši ali manj značilni romantiki Charles Lamb, Thomas Moore in Thomas de Quincey — vrzel, ki si jo moramo pojasnjevati z dobo francoske revolucije, Napoleona in kontinentalnih vojn, ki rasti angleške romantike niso bile naklonjene. Toda že iz takšne generacijske razdelitve je videti, da lahko

v angleški romantiki govorimo samo o zgodnji in visoki romantiki; da je njen vrh okoli leta 1820 in da z letom 1830 naglo zdrsne v zaton. Generacije iz let 1800, 1810, 1820 in 1830, v katere sodijo med drugimi imena Carlyle, Macaulay, Bulwer, Elisabeth Browning, Tennyson, Thackeray, Dickens, sestre Brönte, George Eliot in Dante Gabriel Rossetti, ne sodijo več v pravo romantiko, pač pa kvečjemu v postromantiko ali pa v vzporedni tok zgodnjega realizma. — Periodizacija francoske romantike ima težave predvsem z začetkom, saj ni jasno, ali sodijo leta 1800—1820 s Chateaubriandom, gospo de Staëlovo in Sénancourom že v romantiko ali pa gre še za predromantiko; prav tako je sporno, ali je obdobje od 1830 do 1850 šteti še v romantiko spričo dejstva, da se v njem že močno razmahne zgodnji realizem. Generacijski vidik je morda naklonjen širši opredelitvi obdobja, saj pokaže, da je bila okoli leta 1770 rojena generacija (Chateaubriand, de Staëlova in Sénancour) vzporedna nemški in angleški zgodnji romantiki in da bi torej utegnila veljati za nosilca francoske zgodnje romantike, toda še z močnimi predromantičnimi sledovi; generacija iz leta 1780 je podobno angleški šibka, saj med izrazitimi romantiki šteje samo Nodiera, nato pa še Bérangera in Stendhala, ki sta za romantiko seveda sporna; generacija iz leta 1790, ki premore samo Lamartina, in precej številnejša iz leta 1800 sta nosilec visoke romantike, medtem ko generacija iz leta 1810 že sodi v pozno romantiko ali že kar postromantiko; prav s to generacijo doživlja francoska romantika med leti 1830 in 1848 že svoj počasni razkroj. — Za primerjavo s slovensko romantiko ni brez pomena razvoj italijanske romantike, ki jo pa nacionalna literarna veda obravnava s svojih posebnih vidikov in jo je šele potrebno prenesti v evropski okvir, če naj se pokažejo njene komparativne značilnosti. Njen uradni začetek se šteje v leto 1816 ali 1818, tako da tudi tu podobno kot v Franciji obstaja problem, ali je obdobje 1800—1820 mogoče imeti že za zgodnjo romantiko ali pa gre še za podaljšek predromantike. Dejstvo, da Foscolo in Berchet pripadata generaciji iz leta 1780, bi utegnilo govoriti v prid domnevi o zgodnji romantiki, čeprav z močnimi predromantičnimi prvinami. In tako se italijanska visoka romantika zasnuje šele z generacijama 1790 in 1800, ki jima pripadajo Manzoni, Pellico, Grossi, Leopardi, Gioberti in d'Azeglio. Pozna romantika je v Italiji šibka ali je skoraj ni, saj generacija iz leta 1810 — vanjo spada na primer Giovanni Prati — prehaja že v postromantiko, ta pa se po letu 1835 podaljšuje za več desetletij prav do Carduccija. — Za začetek poljske romantike, ki lahko od vseh slovanskih romantik velja za najizrazitejšo, velja leta 1822, ko so izšle Mickiewiczewe *Poezje*, medtem ko ji je konec

teže datirati, saj periodiziranje niha med letoma 1848 in 1863. Več jasnosti prinaša generacijski vidik, ki kar takoj pokaže, da je poljska romantika za nemško ali angleško v zaostanku vsaj 20 let, saj lahko za njen prvi rod štejemo tistega, ki je bil rojen okoli leta 1790, pa še ta je šibak, saj premore samo Brodzińskega in Malczewskega, poleg tega pa je močno obtežen z usedlinami predromantike. Če naj ga imamo že za zgodnjo romantiko, je njegova usoda seveda ta, da kaj hitro izgine v visoki romantiki, ki se razmahne sredi dvajsetih let z generacijo iz leta 1800, ki ji pripada Mickiewicz, in še bolj z rodom iz leta 1810 (Słowacki, Kraszewski, Krasiński). Prehod visoke romantike v pozno je kratek, saj že generacija iz leta 1820 z Norwidom lahko velja za postromantično. Tako je videti, da se poljska romantika strne predvsem v desetletja med 1820 in 1850, ko si naglo sledijo zgodnja, visoka in pozna stopnja njenega razvoja; do leta 1820 sega predromantika, po letu 1850 sledi obsežno razdobje postromantike. Prav ta dejstva so pa že takšne narave, da opozarjajo na periodizacijsko problematiko romantike na Slovenskem. — Za rusko romantiko ni dvoma, da jo je mogoče datirati šele od leta 1820 naprej, ko začno izhajati Puškinove byronistične pesnitve, in da pride do konca že okoli leta 1840, ko za Puškinom umre Lermontov in se Gogoljevo delo prevesi v zgodnji realizem. Da generacije iz leta 1780, ki ji pripada Žukovski, še ni mogoče šteti v romantiko, pač pa v podaljšek predromantike, je videti na prvi pogled. Toda tudi generacija iz leta 1790 z Batjuškovom in Gribojedovom še ni romantična, saj je zavezana razsvetljenskemu klasicizmu in predromantičnemu sentimentalizmu. Šele generacija, rojena okoli leta 1800, postane z Rilejevom, Bestuževom, Puškinom, Odojevskim, Tjutčevom in Venevitinovom nosilec kar več razvojnih stopenj — zgodnje, visoke s Tjutčevom že kar pozne romantike. Sledi ji samo še rod iz leta 1810, ki mu pripadajo Lermontov, Koljcov, Gogolj in Belinski, a tako, da sta samo prva dva še v pristnem območju visoke in pozne romantike, medtem ko Gogolj in Belinski že prehajata v zgodnji realizem. Skratka, tudi ruska romantika traja kratko dobo med 1820 in 1840, a že sredi tridesetih let doživlja razkroj in nagel prehod v realizem, kar je najbrž vzrok, da ji ne sledi dolga doba postromantike, ki je značilna za tista slovstva, v katerih se realizem ni mogel razmahniti zares trdno in odločilno. — Vse to velja tudi za češko romantiko, ki je od vseh drugih slovenski nemara najbližja. Tudi na Češkem se začne romantika šele po letu 1820 s prvimi Kollárjevimi zbirkami, medtem ko do tega leta govorimo kvečjemu o predromantiki. Generacija iz leta 1770, ki ji pripada Jungmann, je skoz in skoz predromantična; generacija iz leta 1780

ne šteje nobenega pomembnejšega imena, kar pomeni seveda podaljševanje predromantike v drugo in tretje desetletje 19. stoletja; šele rod, rojen okoli leta 1790 s Hanko in Kollárjem, je prvi pravi romantični rod, toda s tako močnimi predromantičnimi potezami, med katere spadajo zlasti Hankove mistifikacije, da lahko velja za zelo zgodnjo romantiko. Generacija iz leta 1800 s Šafaříkom, Palackim in Čelakovskim sledi prejšnji, tako da gre za drugi val zgodnje romantike, zaznamovane z močnimi sledovi predromantike, kar je posledica dejstva, da zaradi nacionalnega preroda prav češka romantika ostaja dolgo na ravni zgodnje romantike, zaznamovane z nacionalizmom. Šele generacija iz leta 1810 ustvari z Máchom visoko romantiko, z Erbenom pa sledi še prejšnji stopnji. Nato češka romantika naglo uplahne, saj preide z generacijo iz leta 1820 (Nebeský, Němcová) v postromantiko, ki traja nato več desetletij. Tok češke romantike je torej kratek, seže od leta 1820 pa do 1848, obdan pa je s poznim razvojem predromantike in dolgim trajanjem postromantičnih prvin.

Po vsem tem ni več mogoče tajiti, da odkriva potek romantike na Slovenskem izrazite podobnosti z razvojem slovanskih romantik. Spričo dejstva, da se pri Poljakih, Rusih in Čehih začne predromantika šele proti koncu 18. stoletja in da traja skoraj do leta 1820, je razumljivo, zakaj je tudi pri Slovencih ni mogoče zastaviti dosti pred leto 1810, končati pa šele z letom 1830. Ker je slovenski slovstveni razvoj za potekom drugih slovanskih literatur že v dobi predromantike zaostajal vsaj za desetletje, je razumljivo, da se tudi romantika pojavi pri Slovencih približno deset let za romantiko pri Poljakih, Rusih in Čehih, tj. leta 1830. Druga podobnost je ta, da tudi v razvoju slovenske romantike zgodnja, visoka in pozna stopnja sledijo naglo ena drugi, in to ne le v okviru ene in iste generacije, kot na primer pri Poljakih, ampak celo v delu enega samega pesnika, tj. Prešerna. Za Vraza, ki predstavlja generacijo iz leta 1810, bi morali šele s podrobno analizo ugotoviti, ali ne sodi nemara že v pozno romantiko, kar pa je pri rudimentarnosti njegovih začetkov seveda tvegana domneva. Tretja posebnost, ki jo je neogibno imeti pred očmi, je dejstvo, da pri Slovanih romantika že po dveh desetletjih nanagloma uplahne, v Rusiji že okoli leta 1840, pri Čehih in Poljakih sredi štiridesetih let, ko je vrsta njihovih romantikov že mrtvih, ko najvidnejši že nekaj let molčijo ali pa se umikajo v znanost. Prav zato bi slovenski romantiki po Prešernovi smrti in Vrazovem umiku iz slovenskega kulturnega prostora trajanje ne zmogli podaljšati čez leto 1848 ali 1850. S tem časom je romantika na Slovenskem razvojno prav gotovo že mrtva; generacije, ki prihajajo,

ne rastejo več iz njenega pristnega duha tako zelo, da bi jih lahko imeli za romantične v pristnem pomenu besede. Prav s te strani je potrebno opozoriti na okoliščino, ki se iz pregleda evropskih romantik vsiljuje kar sama po sebi — da se povsod, kjer romantika uplahne, a je ne nadomesti močan razmah realizma, na ruševinah romantike zasnuje precej dolgo obdobje postromantike, se pravi slovstveno obdobje, ki svoje tvorbe še zmeraj gradi iz posameznih elementov romantične idejnosti, motivike, poetike in estetike, a ne živi več iz prave romantične strukture, ampak te prvine sestavlja že po drugačnih vidikih. In tako se pač ne bo mogoče izmakniti domnevi, da se tudi pri Slovencih romantika bolj ali manj konča z letom 1848 in da po tem letu traja razmeroma dolgo obdobje slovenske postromantike, prepleteno s prvimi zametki realizma, ali bolje rečeno predrealizma.

Ta pogled na periodizacijo slovenske romantike, pa tudi na njeno razmejitev nasproti predromantiki in postromantiki utegne oprijemljivo podpreti pregled avtorjev, ki nosijo te smeri, po generacijskem vidiku njihovih rojstnih letnic:

Generacija iz leta 1780 (Modrinjak, Stanič, Ravnikar, Kopitar, Jarnik, Primic, Zupan) je prva generacija slovenske predromantike, seveda z močnimi prvinami razsvetljenstva in zlasti janzenizma.

Rod, rojen okoli leta 1790 (Metelko, Dajnko, Cigler) sledi prejšnji generaciji in je prav zaradi svoje epigonske narave za našo predromantiko manj značilen.

Generacija iz leta 1800 je s Čopom in Prešernom naša prva romantična generacija, medtem ko njuni vrstniki (Kastelic, Smole, Slomšek, Koseski, Potočnik) rasejo v epigone predromantike, razsvetljenstva in njunega sentimentalizma ali pa so sopotniki naše romantike.

Generacija iz leta 1810 bi morala iz sebe dati drugi rod slovenskih romantikov; toda to se ji je posrečilo samo z Vrazom, pa še ta se je izmaknil slovenskemu slovstvenemu razvoju. Poleg Vraza sodi v ta rod samo še Bleiweis, kar je dovolj nazorno znamenje, kako šibek razvojni zamah je imela slovenska romantika.

V generacijo, rojeno okoli leta 1820, ne sodi nobeno pomembnejše slovstveno ime. S to generacijo se torej v takratnem literarnem razvoju odpre viden presledek — kar je razločno opozorilo, da se eno razvojno obdobje izteka, drugo pa šele pripravlja. Z generacijo iz leta 1830 (Janežič, Trdina, Valjavec, Levstik) stopa v slovensko slovstvo že postromantika, obložena z mnogimi sestavinami 18. stoletja, zlasti razsvetljenskega klasicizma in predromantike. Rod, rojen okoli 1840, predstavlja z Jenkom, Erjavcem, Stritarjem, Mencingerjem, Jurčičem, Gre-

gorčičem in Ogrincem še zmeraj postromantiko, ki je zlasti pri Stritarju obremenjena z močnimi usedlinami predromantike; hkrati pa se v Jenkovi poeziji, pa tudi v Jenkovi, Mencingerjevi, Erjavčevi in Jurčičevi prozi prej ali slej razvijejo zametki predrealizma, ki sami po sebi najbrž niso v nasprotju s strukturnimi značilnostmi postromantike. Prva prava realistična generacija je šele tista iz leta 1850 (Levec, Detela, Tavčar, Kersnik, Aškerc), toda z opombo, da je zlasti pri Tavčarju, pa tudi pri Aškercu in celó Kersniku opaziti še močne prvine postromantike.

S tem se vprašanje o periodizaciji slovenske romantike izteka že v drugo, v marsičem obširnejšo in metodološko bolj nepregledno problematiko postromantike na Slovenskem. Medtem ko so nam empirične značilnosti pa tudi struktura romantike — evropske in slovenske — iz številnih starejših in novejših raziskav že dovolj jasne, so nam empirične značilnosti slovstva med letoma 1848 in 1881 sicer že v marsičem dodobra znane, manj raziskana pa je njihova strukturna osnova, ki jo moramo v razmerju do slovenske romantike imenovati postromantično. Razmišljanje o periodizaciji slovenske romantike se ustavlja na meji problematike, ki romantično obdobje s svojimi bistvenimi značilnostmi že presega in prav zato terja drugačnih raziskav.

РЕЗЮМЕ

Статья исходит из констатации, что периодизация словенского романтизма во многом все еще вызывает споры. С целью обеспечить себе надежную точку зрения на проблематику, вначале она занимается методологическим вопросом, как в современном литературоведении употреблять понятия литературный период, течение и движение. После пересмотра разных возможностей она находить решение в концептуалистической точке зрения, для которой понятие периода не является ни идеальной ни терминологической конвенцией без значения, но теоретической абстракцией, котороя включает в себя некоторые структурные особенности литературных явлений и таким образом переиначивает их «общность» в понятие периода, стало быть она «conceptus cum fundamento in re», ее основа в понятии структуры. Из этого следует, что к понятию европейского романтизма не возможно прийти только путем перечислений эмпирических особенностей отдельных произведений, но прежде всего посредством раскрытия особой духовной и художественной структуры, типичной для них. На этой основе статья сначала обсуждает старую историю литературы и ее периодизацию словенского романтизма (Клейнмайер, Гласер, Графенауер), потом она показывает, что и более современные историско-литературные работы находятся в зависимости от традиционной схемы, которая помещает период романтизма словенской литературы в рамки с 1809-го по 1848 год, и обращает особенное внимание на исто-

рию литературы Йожета Погачника, который постарался заменить устаревшие понятия период посвещения и романтизм понятиями «классицизм и предромантизм», «классика и романтика». Наряду с расмотрением их проблематичных сторон статья указывает на необходимость введения в периодизацию словенского романтизма понятий европейского литературоведения, особенно понятия предромантизм, и более точных взглядов на определение литературного развития в период раннего, высокого и позднего романтизма. Статья обращает внимание на нерешенные вопросы, связанные с понятием предромантизма, что требует осторожности при его употреблении в словенском литературном развитии, далее она подчеркивает значение генерационного момента при определении периода романтизма в целом и его отдельных фаз, набрасывает компаративный очерк хода развития романтизма в отдельных европейских литературах и приходит к заключению, что у славян развились предромантизм и романтизм на 20 до 30 лет позже, чем сродные явления в английской, немецкой и даже французской литературах. С этой точки зрения и путем анализа конкретных литературных произведений было бы нужно пересмотреть традиционную схему словенского романтизма в смысле периодизации, которая говорит о периоде просвещения приблизительно до 1810-го г., в рамках с 1810-го по 1830 г. условно о периоде, которого могли бы назвать предромантический, и с 1830-го по 1848 г. о романтизме в прямом значении слова. Представителями последного являются только Чоп, Прешерен и молодой Враз, которых сопровождает очень широкое литературное течение, связанное с предромантизмом и даже с просвещением, течение, которое продолжает существовать и после 1848-го г. В творческом развитии Прешерна можно установить несколько ступеней развития, которые мы могли бы с европейской точки зрения обозначить как ранний, высокий и поздний романтизм. За период после 1848-го г. предлагает статья понятие постромантизм, так как словенская литература того времени обоснована многими особеностями периода романтизма и даже предромантизма, хотя она уже не может сохранить дальше основы романтической структуры. Постромантизм в период 1848—1881 переплетается с предреализмом. Для подкрепления этого тезиса статья приводит и генерационный момент: генерации 1770-ых и 1790-ых гг. являются представителями предромантизма, романтизм появляется среди генераций 1800-ых и 1810-ых гг., генерации 1830-ых и 1840-ых гг. уже постромантичны.

UDK 39(497.12):001(437+438+47)
Vilko Novak
Filozofska fakulteta, Ljubljana

DELEŽ ZAHODNIH IN VZHODNIH SLOVANOV V RAZISKOVANJU SLOVENSKE LJUDSKE KULTURE

Od začetka 19. stol. do prvih desetletij 20. stol. so o slovenski ljudski kulturi, posebej o poeziji, pisali, jo prevajali in zbirali Čehi J. Dobrovský, F. L. Čelakovský, K. J. Erben, J. Erben, J. Polívka, V. Dvorský; Slovaka J. Čaplovič, P. J. Šafárik, Poljaki E. Korytko, O. Kolberg, J. Baudoin de Courtenay; Rusa I. I. Sreznevski in A. Haruzin.

In the period from the beginning of the 19th century until the first decades of the 20th century it was following people who wrote about, translated, and collected Slovene folk culture, and poetry in particular: the Czecks J. Dobrovský, F. L. Čelakovský, K. J. Erben, J. Polívka, V. Dvorský; the Slovaks J. Čaplovič, P. J. Šafárik; the Poles E. Korytko, O. Kolberg, J. Baudouin de Courtenay; the Russians I. I. Sreznevski and A. Haruzin.

Slavistika in etnologija slovanskih narodov sta od začetka v najtesnejšem razmerju. Saj je zadnja nastala iz prve, ko so se že prvi slavisti ukvarjali z zbiranjem, objavljanjem in raziskovanjem ljudskega izročila, najprej pesništva v najširšem pomenu, nato verovanja, šeg ipd. Šele počasi se je razvilo tudi zanimanje za snovno omiko in se je izoblikovalo pojmovanje o enotni ljudski kulturi s snovnim, družbenim in duhovnim področjem, ki naj jo raziskuje posebna znanost — etnologija ali etnografija (pri nas po češkem *národopisu* tudi *narodopisje*). Do danes pa je skupno raziskovalno torišče tako slavistike kot etnologije ljudsko pesništvo in pripovedništvo, čeprav se vidiki in metode obeh znanosti pri tem vse bolj osamosvajajo in ločijo. Pri Slovencih je prav delo slavistov K. Štreklja, M. Murka, I. Grafenauerja in F. Kotnika na tem področju skupno in temeljno obema strokama.

Toda sodelovanje slavistike in etnologije je nujno potrebno tudi v raziskovanju družbene in snovne kulture, saj je tu vsak pojav in predmet povezan s svojim imenom, ki ga je treba poznati v vseh narečnih oblikah, v drugih slovanskih jezikih in končno njegov izvir, ki povečini razloži tudi nastanek in značaj predmeta ali pojava. Saj je najvidnejši izraz tega spoznanja revija in smer v lingvistiki: *Wörter und Sachen*, v katere uredništvu je bil tudi M. Murko. Razumevanje besedila naših pisateljev in pesnikov iz kmečkega življenja je nemogoče

— in dandanes že zelo oteženo — brez poznavanja predmetov iz snovne kulture in pojavov družbene ter duhovne kulture z njihovimi imeni vred.

V naši slovstveni preteklosti srečujemo stalno takó zanimanje aktivnih slavistov za ljudsko izročilo kot objave te vrste v starejših slovstvenih glasilih. V slovstveni zgodovini je govor tudi o zanimanju nekaterih drugih slovanskih znanstvenikov in literatov za naše ljudsko izročilo, toda v glavnem le v času romantike. Ker pa je delež zahodnih in vzhodnih Slovanov v raziskovanju slovenske ljudske kulture bil pomemben tudi pozneje, zasluži to delo tudi pozornost slavistov, posebno ker je usmerjeno v ljudsko besedno tvornost in v izrazje naših kulturnih predmetov. Marsikaj iz starejše dobe pa tudi potrebuje nadrobnejše osvetlitve.

ČEHI

Josef Dobrovský je prvi med Čehi zapisal pomembne izjave o Slovencih. Njegove stike z našimi preroditelji je nadrobno raziskal Fr. Kidrič,[1] zato je treba omeniti na tem mestu le tisto, kar je pomembno za kontinuiteto etničnega označevanja in odkrivanja Slovencev v tisti dobi. Dobrovský je sicer imenoval v starejših spisih o klasifikaciji slovanskih jezikov Slovence »eine Varietät der Kroaten«,[2] pozneje (Lehrgebäude der böhmischen Sprache 1809, Slovanka 1814, Institutiones... 1822) pa jim je priznal ob Ilirih- Srbih in Hrvatih, samostojno mesto.[3]

Pred tedanjimi osrednjimi Slovenci je Dobrovský spoznal — kolikor se vidi iz tiskanih izjav — pripadnost dveh slovenskih pokrajin k slovenski narodni celoti. Tako je najprej v članku Über die Slawen im Thale Resia (Slawin, Prag 1806, 120—128) objavil iz pisma J. Pišelyja rezijanske besede in jih delno primerjal z drugod objavljenimi slovenskimi besedami. V uvodu pa je povedal, da sodijo Rezijani »zu dem Windischen Stamme«, ki živi na Kranjskem in Koroškem. Na koncu spisa pa omenja, da se sami imenujejo Slovinci. S to objavo je pobudil Kopitarja, da je prištel v svoji slovnici Rezijane (kot »Winden«) k Slovencem. Čez devet let je posredoval Dobrovskemu nekaj rezijanskih tekstov, sam pa je objavil zapiske Jana Potockega o Reziji (Vater-

[1] Fr. Kidrič, Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, Ljubljana, 1930.

[2] Kidrič, n. d. 153.

[3] Kidrič, n. d. 153.

ländische Blätter, 1816), s čimer se je pričelo poročanje predvsem tujcev o tej najbolj odmaknjeni slovenski pokrajini.[4]

Druga, osrednji Sloveniji nepoznana skupnost so bili prekmurski Slovenci, katerih pripadnost k slovenstvu je Dobrovský poznal že 1787, ko mu je J. Ribay posredoval njihove knjige. V svojih pismih pa jih je od 1789 imenoval najožje sorodnike Slovencev v Notranji Avstriji.[5]

Dobrovský je vplival tudi na etnično terminologijo pri Slovencih. Sam je najprej pisal »Winde, Windisch« za Slovence. V pismu V. Vodniku 1808 pa je imenoval starocerkvenoslovanski jezik »slovenisch«, kar je mogoče spodbudilo slovenske pišoče ljudi, da so pričeli uporabljati izraz »slowenisch«. Tudi češko obliko »Slovan« so sprejeli Slovenci verjetno pod vplivom Dobrovskega.[6]

Dobrovský se je zanimal tudi za slovensko pesniško izročilo. Tako sta mu Kopitar in Zois poslala nekaj ljudskih pesmi. Njegov Slavin pa je spodbudil nekatere slovenske izobražence, da so pričeli opisovati ljudsko življenje (npr. U. Jarnik).[7]

Bolj aktivno zbirateljsko in posredovalno je bilo zanimanje drugega Čeha, Františka Lad. Čelakovskega, za slovensko ljudsko pesništvo. Njegove prevode na splošno sicer stalno omenjajo v zvezi z začetki zbiranja naših ljudskih pesmi, toda niti nimamo seznama teh prevodov, niti ni v ljubljanskih knjižnicah prvega zvezka, v katerih so bili objavljeni. Šele med tiskom te študije sem se spomnil na O. Berkopca spis, ki delno obravnava te prevode.[7a]

V treh zvezkih Slowanské národnj pjsně je Čelakovský objavil prevode skoraj iz vseh slovanskih jezikov obenem z izvirniki. Po Zupančičevi objavi pesmi o Pegamu in Lambergarju 1807 so tu bile natisnjene prve slovenske ljudske pesmi. V prvem zvezku (V Praze 1822) so pod zaglavjem: IV. *Vindické písně* sledeče pesmi: 1. Zhei si chodou, zhei si biu po nozhi... (str. 192) s prevodom: Kde jsi chodil za měsíce po noci... (str. 193). K tej in naslednji pesmi je Č. pripisal, da ju je zapisal 1819 v Lincu od nekega koroškega sošolca: »To se mnou chodi do školy dvá Korutánové, od jedneho se trochu učim po vindicku

[4] Kidrič, n. d. 154.

[5] Kidrič, n. d. 154.

[6] Kidrič, n. d. 156—7.

[7] Kidrič, n. d. 174—5.

[7a] Oton Berkopec, Kopitarjevi prepisi slovenskih ljudskih pesmi v zapuščini Josefa Dobrovskega. SR XIII, 1961/62, 253—267.

marlovat«. — Pesem je ponatisnjena v Č. Sebraný listy, Praha 1865, 25 in prevod v Sebrané spisy, V Praze 1876, 400—401.

Vraz je pesem ponatisnil v Narodnih pesnih ilirskih 1839, 192 pod naslovom Gèrlica. V kazalu ji je dodal: (Iz Wl. Čelakowského Slowanské pjsni). Po Vrazu jo je objavil J. Kleinmayr v Kresu I, 275 z dostavkom: Iz zilske doline in opombo: V podnarečji zilske doline; ni pa navedel vira. Tako Vraz kot Kleinmayr sta besedilo nekoliko spremenila, predvsem »tičice« v »grlice«. — Scheinigg jo je ponatisnil v NPKS, str. 12—13, F. Kuhač pa je objavil melodijo v Južno-slovjenske narodne popievke, II. knjiga, Zagreb 1879, št. 623 in 624. — K. Štrekelj, SNP jo ima pod št. 1844 in v opombi registrira ponatise.

2. Ti moja deklina, lepu te jest prosim s'en birtich sena ... (str. 194) s prevodom: Žádám tě, ty má panenko, o zástěrku sena ... (str. 195). Vraz, NPI jo je ponatisnil z naslovom Prošnja na str. 191, toda besedilo je nekoliko spremenil, v kazalu nápak navaja letnico 1823 (Štrekelj pri št. 1775 z besedilom po Vrazu pa nápak stran 105 nam. 194, enako napačno pri št. 1844 isto stran nam. 195). Štrekelj v op. k št. 1775 navaja varianto slovenskega besedila iz Čelakovskega Listy sebraný 1865. Niti v Sebrané spisy 1876, niti v kritični izdaji SNP (ur. K. Dvořák, Praha 1946) nista objavljena izvirnika teh niti naslednjih pesmi.

V drugem zvezku svoje zbirke (V Praze, 1825) je Čelakovský na str. 186—195 objavil brez narodnostne oznake nad pesmijo, kot je storil pri drugih narodih, izvirnik pesmi z naslovom: *VII. Kristof Lambergar inu Pegam* in vzporedni češki prevod z naslovom: Zpěw o sedánj. (Krajnský.) Izvirnik je enak Vodnikovemu zapisu, ki ga je Č. utegnil dobiti od Dobrovskega, kateremu ga je z Zupančičevo izdajo iz 1807 poslal Kopitar, ali pa od Jungmana.

V tretjem zvezku (V Praze 1827, str. 214—217) pa je Č. objavil pod naslovom: »*VII. Slovinske pesni. Zpěw windický*« v slovenščini in svojem prevodu sledeče poskočnice: 1. Le majhno sim rekel ... — češki: Aučinek slow. — Ponatisnili so jo z majhnimi spremembami v Kranjski čbelici III, 90 in v Korytkovih SPKN I, 36. Štrekelj jo ima pod št. 4075 z oznako »Kranjska« z opombo: »Kedó jo je dal Čeľakovskemu, ne morem dognati; v Vodnikovih pesmih je ni najti, tudi ne v Vrazovem prepisu njegovih poskočnic«. Štrekelj je objavil za njo še dve skoraj enaki koroški varianti (eno v Majarjevem zapisu) in eno kranjsko (v Smoletovem zapisu). Prav koroški kažeta, da jo je Č. utegnil dobiti od istega Korošca kot obe v prvem zvezku objavljeni pesmi. O. Berkopec je dognal, da je Kopitar 1809 poslal Dobrovskemu 27 Zoisovih zapisov »viž«, od njega pa jih je dobil Čelakovský in jih objavil osem.

2. Je béla ko mleko... — češki: Popís děwčete. — Ponatisnjena v KČ III, 89, v SPKN I, 26, pri Štreklju pod št. 2852 z opombo o Č. zapisu in ponatisih ter drugih zapisih iste pesmi.

3. Pod skupnim naslovom »Vishe« je objavil s prevodom pet štirivrstičnih poskočnic: a) Ko b' drusga ne imela... — v KČ III, 89; v SPKN I, 36, pri Štreklju pod št. 4700 a; tu objavljena redakcija II. je iz Vodnikovega rokopisa in se razlikuje od Č. le v dveh črkah. — b) Kak sim se smejal... — c) Moje lubze stara je navada... Nobena od teh ni bila ponatisnjena, tudi pri Štreklju ne. — č) Le godzi godite... po Vodnikovem rokopisu v SPKN I, 28 in pri Štreklju št. 3630 brez omembe Čelakovskega objave v opombi. — d) Enga godza bi vsela... Ponatisnjena v KČ III, 89; v SPKN I, 36 in pri Štreklju, št. 4637 a z omembo Čelakovskega; redakcija II je iz Vodnikovega rokopisa.

Pri nas niso v razvidu Čelakovskega prevodi desetih slovenskih ljudskih pesmi, ki jih je (brez izvirnikov) objavil v Časopisu Musea Českého 1840, str. 107 sl. pod skupnim naslovom »Ilyrské národní písně«. V kratkem uvodu sam pove, da so vse iz Vrazovih NPI, ki so bile natisnjene leto prej. Priporoča jih z besedami: »... příznivci slovanštiny potěšeni budou tímto mimo vše nadání odkrytým pramenem národního života v těch krajích, kde ještě před nédávným časem vše za mrtvé a zmařené se vydávalo.« V podčrtni opombi pa omenja izid »sebrání krajinských pisní z pozůstalosti E. Korytka«, ki jih pa v Pragi še ni moč dobiti.

Te pesmi so: Marko ino Turki (Prevod: Marko a Turci), Baroda (Baroda), Kralj Matjaš pred peklom (Král Matiáš před peklem), Ljubi konja jaše (Navštivení), Čudna bolezen (Podivná nemoc), Kdé je najbolje? (Kde se spi nejlépe?), Slovenka (Milá z deváté země), Slobodnost (Svoboda), Svèt (Rada), Mlin ljubezni (Mlýnové lásky).

Kljub temu, da je Č. v uvodu k tem prevodom povedal, da izvirajo pesmi Vrazove zbirke »ze Štýrska, Krajiny, Korutan a částky Uher«, so jih v njegovih Sebrané spisy, sv. druhy, V Praze 1876, str. 381—393 ponatisnili pod naslovom »Písně chorvatské« in v kritični izdaji 1946 pod naslovom »Zpěv chorvatský«, čeprav je urednik v opombi na str. 708 povedal, da je Vraz izdal slovenske pesmi.[7b]

Pesnik in folklorist Karel Jaromir E r b e n je v Sto prostonárodnich pohádek a pověsti slovanských v nářečich původnich, V Praze 1863 pod naslovom: Illyrsko-slovenske, št. 96—100 na str. 291—306 objavil naslednja slovenska besedila z navedbo vira: Vile prijatlice in mesci

[7b] Prim. F. Bernik v oceni Dvořákove izdaje, SR V—VII, 1954, 406.

prijatli (Novice 1854), Mačoha in pastorka (Novice 1857), Ribčev sin (po L. Pintarju, Slovenija 1848), Bela kača (Slovenska Bčela 1850), Vila (Novice 1853).

Čeprav je bilo v tem času objav slovenske ljudske proze v raznih publikacijah precej, samostojne zbirke še ni bilo. In ker je češka zbirka, posebej še zavoljo Erbenovega imena, imela večji odmev v svetu, kot bi ga bila imela slovenska, so prišla naša besedila z njo v širni razvid predvsem v slovanskem svetu. To je bilo tem bolj pomembno, ker so bila raziskavanja te vrste drugod že v primernem razvoju. To je dokazalo drugo Erbenovo posredovanje v isti knjigi, kjer je zavoljo jezikovne oblike uvrstil *Trdinovo* objavo bajke Odkuda čovjek (v reškem Nevenu VII, 1858, 60) pod »Srbske« z opombo: »Z Krajiny. Ve spisovém jazyku srbském«.

Kako so po Erbenu to bajko prevzeli in delno popačili Afanasjev, Dragomanov, Léger, Veselovskij in Dähnhardt, je pokazal Ivan Grafenauer.[8] Ta je tudi raziskal, kako je Erben v spisu Báje slovanské o stvoření světa (Časopis Musea Královstvi Českého XL, 1855, 39) rekonstruiral iz obeh po Trdini zapisanih bajk, mengeške in šišenske, »praobrazec slovenske bajke o ustvarjenju sveta in naše zemlje« — česar pa ni povedal, jo objavil v knjigi Vybrané báje a pověsti národní jiných větví slovanských (1869, 1883²), po kateri so jo povzeli Máchal, G. Krek, Veselovskij, Dähnhardt, J. Feldmann, L. Walk, W. E. Peukert.[9]

Erben je Trdinovo objavo šišenske bajke o nastanku zemlje (Neven VII, 1858, 60) nekoliko skrajšano uvrstil v svoj spis Slovanské bájeslovi v Riegrovem Slovníku naučnem VIII, 1868, 603 b. — Slovensko ljudsko verovanje je pritegnil Erben tudi v razpravi O dvojicí a trojicí v bájesloví slovanském (Časopis Musea Král. Českého 1857, 268—286, 390—413), v kateri obravnava kult božanstva Triglav pri polabskih in južnih Slovanih.

O tesnih stikih Čehov s Slovenci pričajo obsežni sestavki o slovenskih pokrajinah v Riegrovem Slovníku naučnem. Josef *Erben*, docent za statistiko na praški tehnični visoki šoli, je obdelal Koroško — »Korutany« — v četrtem delu, Praha 1865, 824—843, predvsem geo- in demografsko, vendar dajejo zgodovinski, statistični in narodnostni podatki o deželi tudi neko splošno kulturno podobo. Podobno je isti avtor obdelal Kranjsko — »Krajina« — v istem zvezku, str. 911—934. Oba se-

[8] Iv. Grafenauer, Prakulturne bajke pri Slovencih. Etnolog XIV, 1942, 11 sl.

[9] Grafenauer, n. m. 13—16.

stavka sta bila ponatisnjena v knjižici Vévodství Korutany a Krajina v geografickem i historickem přehledu, V Praze 1865, 146; v prevodu Fr. Rebca pa jo je izdala 1866 Slovenska matica v dveh knjižicah z naslovom: Vojvodstvo Kranjsko... (VI + 87 str.) in Vojvodstvo Koroško... (69 + 4 str.). Slovenska kritika sicer ni bila s spisom zadovoljna, boljšega pa doma tudi niso napisali.[10] — Štajersko — »Štyrsko« — je opisal J. Kořán v IX. zv., 1872, 170—183.

V novem Ottůvem Slovníku naučnem so slovenske dežele na novo opisali: E. Muška Koroško — Korutany, v XIV. zv., Praha 1899, 870—900, B. Profeld in drugi Kranjsko — Krajina neb Kransko, v XV. zv., 1900, 2—22; Fr. Skočdopole Štajersko — Štyrsko, v XXIV. zv., 1906, 821—828.

Na češko pobudo so nastali splošni članki o slovenski kulturi, ki so jih v XIII. zv. (1898) napisali pod geslom »Jihoslované«: K. Jireček o zgodovini, o jeziku in literaturi M. Murko, o ljudski kulturi pa Ivan Kunšič (str. 367—372). Slednji, ki je bil pri nas docela prezrt, tudi v SBL, je posebno dragocen, ker je prvi pregled posebno družbene in duhovne kulture pri nas.[11]

Najpomembnejši je gotovo delež Jiřija Polívke pri raziskovanju naše ljudske, posebno besedne kulture. V osnovnem delu te vrste, ki ga je napisal skupno z Joh. Boltejem (Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm, I—IV, Leipzig 1913-30), je Polivka obravnaval slovanski del in pri tem upošteval vse dotlej v revijah in zbirkah objavljeno ljudsko pripovedništvo pri Slovencih za komentiranje mednarodnih motivov v pravljicah, pripovedkah in bajkah. S tem je naše dostikrat težko dostopno gradivo prišlo v mednarodno znanstveno evidenco, kar je storil Polívka tudi v svojih nadrobnih študijah, npr. v Náradopisnem věstniku československem, Zeitschrift für österreichische Volkskunde idr. Posebno se je poglobil v slovenske objave in vprašanja našega ljudskega pripovedništva s temeljitima ocenama Keleminovih Bajk in pripovedk slovenskega ljudstva (Celje, 1930), prim. Germanoslavica I, 1931/32 619—627 in Slavia XI, 1932, 648-59. V njih je primerjal Keleminove objave z izvirniki in pokazal na njegovo samovoljno spreminjanje, zavoljo katerega so ti teksti znanstveno neuporabni. Popravil je mnoge Keleminove mitološke razlage, navedel mnogo primerjalnega gradiva drugih narodov, s čimer je razložil slovenske

[10] S. Kranjec, Geografija. Slovenska matica 1864—1964 (ur. F. Bernik), Ljubljana 1964, 196.

[11] Vilko Novak, Ivana Kunšiča prezrti etnološki oris Slovencev. Slovenski etnograf XI, 1958, 183—5.

motive in snovi. S tem je metodološko vplival na nadaljnje raziskovanje pri nas v tej smeri, ki ga je poglobil Ivan Grafenauer.

Muzikolog in slikar Ludvik Kuba (1853—1956) je že v letih 1888 in 1889 prehodil velik del Slovenije in zbiral tudi tod kot v drugih slovanskih deželah ljudske pesmi z napevi za delo Slovanstvo ve svých spěvech. V sedmi knjigi »Písně slovinské« (Praha, 1890, str. 253) je objavil 106 ljudskih in ponarodelih pesmi s slovenskim in češkim besedilom ter z napevi.

Svoja popotovanja je Kuba opisal v knjigi Cesty za slovanskou písni 1885—1929 (V Praze, 1935, 1953²), v kateri je delno zbral svoje potopisne feljtone iz tedanjih časnikov, delno pa je na novo opisal nekatere poti in jih sam ilustriral. V njej je marsikaj povedal o Sloveniji in našem ljudskem življenju, posebno v Beli krajini in na Gorenjskem (v 2. izdaji str. 309—377). Tudi v tem delu je objavil več ljudskih pesmi z napevi.

Pomembno je delo češkega geografa Viktorja Dvorskega, ki je malo pred prvo vojsko pričel raziskovati ljudsko življenje v naših Julijskih Alpah. Posebno v Trenti in v Bohinju so bile takrat razmere v gospodarskem in družbenem pogledu zelo starinske in so naravnost vabile k raziskovanju planšarstva in tudi duhovnega izročila. Pri nas so se žal temu posvečali le ljubitelji, ki so nam ohranili marsikako dragocenost v Planinskem vestniku in drugod, npr. pesnik Jože Abram, prevajalec Ševčenka. Dvorský nam je napisal prvo in pravzaprav do danes edino monografijo neke slovenske vasi. Kot prvo delo serije »Stúdie ku geografii slovanských sídel« je v Sborniku České společnosti zeměvědne, r. XX, Praha 1914, objavil spis »Trenta« (sep. kot Travaux Géographiques tchèques 10, str. 50 + 10 italijanskega povzetka in IX tabel s podobami ter zemljevid).

Po štirih prvih geografskih poglavjih obravnava D. v naslednjih štirih poglavjih prebivalstvo in njega gospodarstvo, naselje s hišami in gospodarskimi stavbami, ki jih nadrobno opisuje s slovenskimi imeni — žal uporablja v tlorisih hiš le češka imena —, posebno planinske staje, pristaje, hleve in senike. Poskusil pa je tudi dognati razvoj trentarske hiše.

Podobno se je lotil Dvorský planšarskih stavb v Bohinju. V študiji Bohinské sídelní typy (Národopisný Věstnik československý XI, 1916, 125—132; povzetek: J. Mantuani, Carniola VIII, 1917, 109—114) je raziskal nastanek in lego gorskih vasi, nastalih iz prvotnih planin (Gorjuše, Koprivnik itn.), gorskih planšarskih naselij, katerih obliko skuša razložiti iz izoblikovanosti tal in zgodovinskih vzrokov.

SLOVAKI

Čeprav je Šafárik pisal o slovenskem slovstvu že 1826, je bil prvi Slovak, ki je objavil samostojen spis o Slovencih, Ján Čaplovič (1780—1847). Kot ogrski upravni uradnik je dobro poznal manjšine na Ogrskem in ker je pisal o ljudski kulturi Slovakov, ga je zanimalo tudi življenje drugih Slovanov v državi. Pritegnili so ga prekmurski Slovenci in ko je bral v madžarskem listu »Kedveskedö« članek o njih izpod peresa pisatelja Jožefa *Košiča*, ga je naprosil, naj mu opiše življenje svojega ljudstva.[12] Čaplovič je Košičev madžarski spis »samo preoblikoval, prepisal in tu in tam kaj izpustil« ter ga pod svojim imenom objavil v tedanji edini madžarski znanstveni reviji Tudományos gyűjtemény, XII, 1828, V. zv., str. 3—50 z naslovom: A Magyarországi Vendus Tótokról« (O venduških Totih na Madžarskem). Košičevo ime je Č. omenil le v opombi, kjer je spis označil kot »prijetno, odlično in zares dragoceno poročilo«.

Ko je spis naslednje leto v nemškem prevodu objavil v knjižici »Croaten und Wenden in Ungern« (Pressburg, 1829, str. 49—126), je Košiča imenoval brez imena le kot »ein Wende ... geistlichen Standes«. Čaploviču odpustimo, da si je prilastil avtorstvo — žal pa pri nas dosledno prisojajo ta spis le Čaploviču —, ker je povzročil nastanek spisa, ki ga madžarska etnologija še danes označuje v vrsti podobnih tedaj nastalih monografij kot »metodično najdragocenejšo«.[13]

Pavel Jozef Šafárik je slovensko slovstvo kratko obravnaval najprej v Geschichte der slavischen Sprache und Literatur (Ofen, 1826), pozneje pa je pridobil Čopa, da mu je napisal slovenski del za delo, izšlo šele po smrti obeh.

Dandanes kvečjemu omenjamo pri nas dvoje Šafárikovih del, ki so ju v času njunega izida in še nekaj desetletij po tem tudi pri nas dobro poznali in uporabljali. To sta *Slovanské starožitnosti* (Praha 1837, prevod: Slawische Alterthümer, Leipzig, 1844) in *Slovanský národopis* (W Praze, 1842, kritična izdaja ČAV, Praha 1955, red. H. Hynková in dr.).[14]

[12] Vilko Novak, Gradivo Jožefa Košiča za etnografijo Prekmurja. Slovenski etnograf II, 1948, 100—110; isti: Jožef Košič, prekmurski pisatelj. Razprave III SAZU, razr. za fil. in lit. vede, Ljubljana 1958, 233—279. — Isti: Nekaj popravkov. Slovenski etnograf XIII, 1960, 232—34.

[13] István Tálasi, Néprajzi étetünk kibontakozasa. Budapest 1948, 5.

[14] Prim. V. Novak, Slovenski etnograf IX, 1956, 299—300.

V Slovanskih starožitnostih imenuje Slovence »windických Slowenců, k nimž i Kraginci prinaležegj...« (483). Poglavje VI je »O Slowanech korutanských« s pregledom najstarejše slovenske zgodovine do 11. stol. v § 35 po naših avtorjih od Megiserja do Linharta. V § 36 podaja »Popis njihovih vej in naselbin«, pri čemer upošteva tudi ponemčeno ozemlje s krajevnimi imeni, sestavljenimi z Windisch in podobnimi. — Našteva sledeča slovenska pokrajinska stanovniška imena: *Goratániz, Goratánka, Koroshko, Koróshiz, Korósha, Koroshiza, Koroshkinja* (str. 704); — iz drugih pokrajin jih ne navaja. Pač pa v nemškem prevodu našteva sledeče oblike pod »Namen einiger Stämme«: *Rakuschaner* (?), *Goratanez* od. *Korutanec, Schtyraner, Krajinzer, Goritschaner.*

Šafárikove *Starožitnosti* nimajo takega značaja, kot ga ima ta pojem danes in kot ga imajo znamenite Niederlove Slovanské starožitnosti, ker je Š. nameraval kulturo Slovanov obravnavati v drugem delu knjige, katerega je v glavnem že pripravil, vendar ga ni dokončal. Njihov pomen pa je bil tedaj v splošnem pregledu slovanske zgodovine in naseljenosti, sestavljenem po najnovejših virih, predvsem zbranih tudi po informatorjih z vsega slovanskega sveta.

V drugem delu, *Slovanskem národopisu,* je Š. želel objaviti predvsem etnično karto slovanskih narodov, ki je zato bistveni del te knjige. Z njo je nameraval podati čim natančnejšo podobo o legi, obsegu in številu slovanskih narodov, pri čemer je uporabil z mnogimi sodelavci zbrano množino jezikoslovnih, topografskih, geografskih in drugih podatkov. Ljudske kulture same, kar bi dandanes pričakovali od takega dela, v njem ni nameraval prikazati, ker je bilo to tedaj še nemogoče. Zato pa je posamezne narode označil glede ljudskega jezika in slovstvenega razvoja, pri čemer je posebej upošteval ljudsko pesništvo, v katerem je gledal tako vir za spoznavanje narodove preteklosti in izraz njegovega duhovnega življenja kot podlago za bodoče narodno slovstvo.

Pri oznaki jezikov je uvrstil slovenščino ustrezno tedanjemu naziranju pripadnikov slovanske vzajemnosti kot narečje pod »řeč illyrská« kot »/nářečí/ korutansko-slovenské«. Vzporedno z zemljevidom označuje v § 16 Nářečí korutanské (71-8) narodnostno mejo Slovencev z navajanjem krajevnih imen, kakršna so mu posredovali Stanko Vraz za Štajersko, Fr. Metelko za Kranjsko in Koroško v »ilirščini« in nemščini — »psana barbarsko-bastardským pravopisem«, kakor piše Šafárik Vrazu 28. V. 1837. Za Koroško jih je dobil tudi od Jarnika in Slomška. Oblika teh imen se večkrat razlikuje od današnje bodisi zavoljo tedanje

oblike, v kakršni so mu jih sporočili, bodisi da jih je Š. sam hote ali nehote spremenil. V kritični izdaji so sicer ta imena delno popravili v današnjo obliko, delno pa identificirali (posebno tista v sosednih državah). Tako imenuje Monošter (Szentgotthárd) na Madžarskem: Monoštur; »pres Gorci« je slovenska vas Górica pri Radgoni (v Avstriji); *Svičany* so Svečane pri Cmureku; *Bernici* je Pernica; *Sv. Janeci na Ojsteru* je Sv. Janez na Ojstrici (pri Dravogradu), *Grbinjem* — Grebinj; *Gospou Svatou* — nima tudi kritična izdaja slov. Gospa Sveta; *Picovem* — Pičev; *Deholci* — Dholica; *Kočidolami* — Skočidol; *Lepalypsi* — Lipalja ves. — V Reziji — *oudoli Rezjanské* — našteva slovenske vasi *Bela* (S. Giorgio) *s Lipovcem a Ravencem* (Ravenca), *Njiva, Osejan* (Osojane) *a Stolbica«*. V Beneški Sloveniji *Trčet a Staré mesto ... za Dujmen* je Devin. — V Prekmurju »*okoli dolní Lindavy*« je Dolnja Lendava; *Dobronak* je stara madž. oblika za slov. Dobrovnik; *Čestrug* je Csesztreg na Madžarskem.

Pokrajinsko pa je slovensko ozemlje označil: *částka Štyrska (kraj Celský a míň než tří čtvrtiny Marburského, kterážto země Slovencům Malý Štajer slove), Korutanska (něco přes čtvrtinu), Krajna bezmála celá s výminkou jižních končin okruhu Novoměstského, země illyrského Pomoří (Gorica, Gradiška, Terst), částka Istrie, ouzounké krajiště stolice Záhřebské i Varaždinské a díl stolice Železné i Saladske* — to je županija Zala na Madžarskem; tu je še nekaj besed o Prekmurju; — »*v Korutanech na Bělé a v okoli šest německých městeček a vesnic (Malberget, Trbiž, Kokova, Rabel, Lužnica atd.); v Krajně celý okres Chočevarský s 8 farami a 7 lokaliemi ...*«

V naslednjem našteva »národní a zemepisná« imena »*Slovencův v Uhersku, Štyrsku a Korutansku, Štajercův* ve Štyrsku, *Koruščův* čili *Korutancův (Goratancův)* v Korošské zemi (Goratanu, t. Korutanech) a *Krajncův*« — nato pa po Vrazovem gradivu nadrobna stanovniška imena štajerskih pokrajin: *Pogorci, Pogorjanci, Goričané* (v horach, Slovanské Gorice rečených), *Polanci* (tu imenuje Lotmerk — Ljutomer, ki ga kritična izdaja, str. 74 nápak istoveti z Lutverci), *Chaložané, Pesničari, Šavničari.* — S kranjskega navaja imena *Gorenci, Dolenci, Notrajnci, Pivčané, Vipavci;* s Koroškega: *Zilavci,* iz Italije (»ve Vlašich«) *Rezjané* a *Slavonti* — »tito v horách pod onemi ve Furlanech«.

Jezikovni oznaki je Š. dodal kratek slovstveni pregled, v dodatku dela kot »Vzory slovanských nářečí« pa sledeče primere ljudskih pesmi: VIII. Korutansko-slovenský: 1. Krajinsky. Plješi, plješi črni kos (Vraz). — 2. Korutansky. a) Z Rožje (Per nas je padu velik sneh) — (Mayr). — b) Z Zilje (Púbič moj je šóu v puanina) — (Mayr.). 3. Štyrsky. 1.

(Z Celského.) (Djekle, djekle, jez tjebe prašan) — (Vraz.). — 2. (O sijaj, sijaj, sonce, oj sonce romeno!) — (Vraz.).

Narodnostni zemljevid slovanskega ozemlja z razlago v Šafárikovem delu je imel izreden pomen. Današnji razbor zgodovine njegovega nastanka in njegovega značaja ugotavlja, da so v konceptu njegovega zemljevida »to byli Slovinci, o jejichž sídelním území byl Šafařik ze všech slovanských národů zpraven *nejpodrobněji* a patrně i *nejpřesniji*« (podčrtal J. Hurský).[15] Sicer je obseg slovenstva ponekod precenjeval in premalo natanko označil, npr. med Monoštrom in Labnico v Avstriji. Pomembne pa so navedbe za Koroško, ker so mu jih poslali najboljši tedanji poznavalci. Podobno velja za goriško, beneškoslovensko in istrsko ozemlje, za katero mu je med drugimi prispeval gradivo Valentin Stanič. Poseben dokaz Šafarikove natančnosti in vsestranosti pri zbiranju gradiva za zemljevid je I. I. Sreznevskega skica Kanalske doline, ki je ostala v njegovi zapuščini (objavljena v kritični izdaji Slov. narodopisa, str. 267).

Na Šafárikovo pobudo je nastalo dragoceno gradivo, ki mu ga je poslal Stanko *Vraz* 24. V. 1838 iz Gradca za to delo in je ohranjeno v Š. zapuščini, za objavo pa ga je pripravil Ivan Kunšič.[16] Vrazov »Geo-ethno — u. topographische Uebersicht der Slaven in Steiermark« vsebuje poleg seznama imen krajev, vrhov, rek, potokov v mariborskem in celjskem okraju še etnološke podatke z imeni prebivalcev posameznih območij (ki jih je Š. uporabil, gl. prej), kratko oznako bivališč, noše, hrane, dela, šeg, pripovedk in glasbe. Vsega tega sicer Š. še ni uporabil, vse to etnološko gradivo pa je vnesel v svoj oris slovenske ljudske kulture Ivan Kunšič v Ottůvem Slovniku naučnem (glej tam). Po njegovi objavi pa je to še danes dragocen vir za spoznavanje ljudske kulture na slovenskem Štajerskem.

Šafárik je bil tudi med prvimi, ki je pisal o Slovencih v Reziji: O rezijanahъ i furlanskihъ slovinahъ. Dennica, Varšava, 1841, Č. I, 109—113.

POLJAKI

Emil *Korytko* (1813—1839) je tako zadolžil s svojim vsestranskim, čeprav zelo kratkim delom, Slovence, da je naša velika krivda, da njegovo delo še ni dostojno ovrednoteno, niti objavljeno, kar je ostalo bodisi

[15] J. Hurský, Voznik a posláni Šafařikova Slovanského zeměvidu. V: P. J. Šafařik. Slovanský národopis, Praha 1955, 266.

[16] Ivan Kunšič, Doneski k zgodovini književne zveze med Čehi in Slovenci. Zbornik Matice slovenske I, 1899, 96—99.

v njegovi zapuščini bodisi težko dostopno v tedanjih nemških listih. Fr. Kidrič[17] je sicer napisal obširni in nadrobni objavi o njem, prav tako Iv. Prijatelj,[18] toda vse to pride kdaj v roke redkim strokovnjakom, ki izčrpajo potrebne podatke — dolžnost do Korytka pa ostane in neobjavljeno gradivo je enako težko dostopno. V pričujočem pregledu je moč na vse to le opomniti in posebej pokazati na nekatere doslej premalo upoštevane strani Korytkovega dela.

Kidričevo trditev o prvih straneh Korytkovega zbornika I: »Precizneje se sme reči, da so to *notice za folkloro kranjskih Slovencev*« (podčrtal Kidrič)[19] — je treba popraviti v toliko, da je tu že na prvih straneh tudi gradivo o ljudski noši v hrvaškem Gorskem Kotarju s hrvaškimi nazivi in poljskimi opisi ali pojasnili.[20] — Na podoben način je opisal Korytko tudi kmečko nošo v nekaterih krajih na Gorenjskem, česar pa naši raziskovalci ljudske noše niso upoštevali.

Poleg teh in drugih priprav za etnološki opis Slovencev — sem sodi zlasti še dragocena zbirka podob ljudskih noš, ki jih je na Korytkovo pobudo naredil Fr. Kurz-Goldstein in ki so danes med redkimi dokazili naše ljudske kulture iz tistih časov — se je Emil Korytko predvsem uveljavil v naši kulturi s pripravljeno prvo zbirko slovenskih ljudskih pesmi. Čeprav jih sam ni dočakal, so *Slovénske pésmi, krajnskiga naróda* pričele prihajati na svetlo že v letu njegove smrti (I—V, 1839—1844) in predstavljajo vse premalo cenjeno ter spoštovano zakladnico pred Štrekljevo zbirko. In kakor na koncu prvega zvezka obljubljeni »Predgovor se bo drugimu svesiku priložil« — nikoli ni bil objavljen, tako niso bili nikoli poslovenjeni in v dostopnejši obliki objavljeni Korytkovi nemško pisani članki, s katerimi je *prvi* pozival k zbiranju slovenskih ljudskih pesmi in drugega ljudskega izročila. Edino Iv. Prijatelj je objavil posnetek članka Den Freunden des Slaventhums in Krain v Illyr. Blatt 1838 (IMK 1909, 15) in Ein Wort über das Volkslied in Krain v Ost u. West 1838 (r. t. 81-3). (Prevodi vseh teh člankov s ko-

[17] Fr. Kidrič, Paberki o Korytku in dobi njegovega delovanja v Ljubljani. LZ XXX, 1910, 298 ss. — Isti, Korytkova smrt in ostalina. Ljubljana 1948.

[18] Ivan Prijatelj, Emil Korytko. Zbornik u slavu V. Jagića, Berlin 1908, 604—11. — Emil Korytko. Izvestje Muzejskega društva za Kranjsko XIX, 1909, 1—24; 79—91.

[19] Kidrič, LZ 1910, 299.

[20] V. Novak, Korytkovo gradivo o hrvaški ljudski noši. Etnološki pregled 6—7, 1964, 71—80.

mentarjem in razpravo podpisanega so v tisku v zborniku Inštituta za slov. narodopisje SAZU I.)

Kakor je E. Korytko ostal neznan celo poljskim strokovnjakom, tako Slovenci nič ne vemo o drugem Poljaku, ki je zbiral med nami: o muzikologu in folkloristu Oskarju Kolbergu (1814—1890). Fr. Ilešič je sicer objavil Zawilińskega prispevek K biografiji Emila Korytka (po beležki O. Kolberga iz 1866—77), LZ 1899, 468—472, toda naprej ni iskal nihče in v ponatisu Kolbergovih del bi bil moral iziti tudi že zvezek z gradivom iz Slovenije, kar se pa še ni zgodilo. Zato moremo poročati le po rokopisih in manjši objavi.[21]

O. Kolberg je 1857 potoval po južnoslovanskih deželah in obiskal tudi nekatere osrednje slovenske pokrajine ter se seznanil z našimi kulturnimi delavci, s katerimi naj bi si bil tudi dopisoval, vendar je v njegovi objavljeni obsežni korespondenci moč najti le kratek pozdrav Lovra Tomana. Ob tej priliki je Kolberg sam zapisoval slovenske pesmi in naprosil za sodelovanje tudi druge. Del južnoslovanskega gradiva je objavil pod naslovom *Obrazy słowiańszczyzny południowej* v časniku Gazeta Polska 1871, No. 77—87; 1873, No. 1—7, 42—43, 109—110, 133 do 136, 176—179.

Poglavje o Slovencih z naslovom: »*Illirja. Słowency*« je bilo objavljeno 1871, št. 77—87. Označuje njih število, narodnostne meje, deli jih na »štajerske« in »krajinske«. Natančneje pa govori o nekaterih skupinah. Prva so »Silancy (Zilanci), pri katerih neumljivo poudarja, da so odprti proti Hrvaški. Označuje jih antropološko, glede noše, hrane, plesov in pesmi (predvsem po B. Hacquetu) in navaja v poljskem prevodu nekaj vrstic poskočnic. Omenja nekatere ljudske šege. — Druga skupina so Gorenjci, ki jih podobno označuje glede posameznih področij kulture in življenja. Pri njih pove nekaj več o hišah, ljudskem zdravilstvu in nekaterih šegah. — Kot tretje označuje Vipavce. Kot pri prejšnjih skupinah pove tudi pri le-teh nekaj o jeziku, npr. da se zavoljo furlanskega vpliva razlikuje od gorenjščine. — V četrti skupini je združil »Čiče, Krašane, Pivčane«. Ni mu jasno, kdo in kje so Čiči. Nepravilno navaja pri »Krašanih« slovenske oblike zanje: Krasavce, Kražance in ime gorstva »Nakraso« (slišal je pač: na Krasu). Posebno pri tej skupini govori mnogo o njihovem izviru od Japodov, pri čemer meša razne zgodovinske podatke.

[21] Petar Vlahović, Jugoslovenska folkloristika u rukopisnoj građi Poljaka Oskara Kolberga. Narodno stvaralaštvo, Beograd 1969, sv. 29—32, str. 99—107. — Za prepis rokopisnega gradiva sem dolžan zahvalo dr. P. Vlahoviću.

Naslednjo skupino imenuje »Istrani«, ki so mu Slovenci, medtem ko so mu hrvaški Istrani »Liburnci«. Pri teh omenja tudi »Čiribire«, češ da se sami imenujejo Rimljane in ne navaja pravilno vasi, v katerih živijo Čiči. — V naslednjih dveh poglavjih opisuje Dolenjce in Kočevarje, pri čemer ne loči jasno slovensko in nemško govorečih. V zadnjem poglavju govori o Soričanih, katerih jezik označuje še kot »nemško-tirolski«.

Mnogo Kolbergovega gradiva je še v rokopisih. Delno ga je prepisal iz Korytkovih map. V člankih navaja tudi nekaj literature, iz katere je zajemal, tako predvsem Valvasorja in Hacqueta, Vraza, Valjavca itd. Posebej pa je priredil za natis ljudske pesmi južnoslovanskih narodov. K tem je napisal tudi uvod, v katerem posebno obširno govori o zbiranju pesmi pri Slovencih. Delno so pesmim dodani tudi napevi. Pesmi je zajel iz tiskanih zbirk, nekaj jih je zapisal sam med bivanjem v Sloveniji, nekaj pa so mu jih poslali drugi. Tudi v objavljenih člankih navaja za zgled nekaj pesmi. Žal je v teh zapisih dokaj jezikovnih napak, kakor kažejo že objavljeni primeri pri P. Vlahoviću, npr.: Tysne krat boditi češena, Mario, najlepši cvete ... (= Tisočkrat ... Marija ...) ali: Ne sana ležala, se kislo deržala, /Kri peršel, kri je vas ... (= Je sama ležala ... K' ni pršel, k' ni ga v vas ...) itd. Upajmo, da v objavi ne bomo brali, da so pesmi »iz Rudeža in Ribnice«.[22]

Podobno obsežno, kot je K. zbiranje naših lj. pesmi, je delo pol. slavista *Jana Baudouina* de Courtenaya (1845—1929) za objavo ljudskega pripovedništva zahodnih Slovencev. To ogromno jezikoslovno in etnološko delo tudi ni še pri nas ovrednoteno in en sam stolpec v Slovenskem biografskem leksikonu v primeri z mnogo večjimi članki, ki predstavljajo tam veliko manj pomembne ljudi, kliče po primerni oddolžitvi Baudouinovemu delu. B. de C. je zavoljo jezikoslovnih raziskovanj zapisoval krajša in daljša pesemska in pripovedna besedila, opisoval pa je tudi posamezna področja ljudskega življenja. Vse to so prva natanko fonetično zapisana etnološka besedila pri nas. Že J. Polívka je poudarjal velik pomen tega gradiva za primerjalno raziskovanje, danes pa ob lastnem gradivu iz Rezije M. Matičetov dopolnjuje Baudouinovo gradivo kot izredno pomembno, čeprav ga je le-ta še označeval kot »nič posebnega« ali »nič izvirnega«.[23]

[22] Vlahović n. d. str. 104.

[23] Milko Matičetov, Pregled ustnega slovstva Slovencev v Reziji. SR XVI, 1968, 203—30.

Največ tega gradiva je objavil B. de C. v dveh knjigah dela Materialien zur südslawischen Dialektologie und Ethnographie I. Resianische Texte, gesammelt in den Jahren 1872, 1873 und 1877 — St. Petersburg 1895, str. 708. Ker je vse narečno gradivo prevedel v ruščino, ima delo tudi ruski naslov: Materialy dlja južnoslavjanskoj dialektologii i etnografii... Dodal je tudi zapise napevov, ki jih je v l. 1883 in 1887 na njegovo željo zbrala Ella Schultz-Adajevska.

V drugem zvezku istega dela (1904, str. XXXII+ 240) je objavil besedila v narečju terskih Slovencev: »Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre (Terskih Slavjan) in Nordöstlichen Italien«, zbrana 1873 in 1901, tudi v ruskem prevodu. Tu je po krajih razvrstil zapise pravljic, pripovedk, ljudskih pesmi, opise noše, prehrane itd., s podatki o pripovedovalcih.

Druga skupina Baudouinovih spisov so tisti, ki govorijo o značaju in življenju beneških Slovencev, posebej pa Rezijanov. Med temi je najobsežnejši *Rezja i Rezjane* (Slavjanskij Sbornik III, 1876, 223—371), v katerem je predstavil pokrajino, prebivalstvo glede izvira, števila, družbenih razmer, značaja in jezika. V tem spisu razvija B. de C. svojo teorijo o etničnem izviru Slovencev v Reziji. Na podlagi njihovega jezika, posebno vokalizma, je sklepal, da Rezijani niso niti Slovenci, niti Hrvati ali Srbi, marveč samostojen slovanski rod, mešanica Slovanov in Avarov. Ostale beneške Slovence pa je imel glede jezika za Srbo-Hrvate. Žal sta njegovo mnenje o izviru Rezijanov skušala zgodovinsko podpreti Davorin Trstenjak in Ljudmil Hauptman.

Tudi v tem delu je B. de C. objavil mnoge ljudske tekste in podal pregled rezijanskega ljudskega pesništva in pripovedništva. Obrazce govorov Friulskih slavjan je priobčil v I. I. Sreznjevskega zborniku; Friulskie slavjane, SPb. 1878, str. 57—60.

Manjši njegovi spisi s tega področja so: O Słowianah we Włoszeh, Ognisko... Warszawa, 1882, 325—344. — La lingua dei nostri Slavi, Forum Julii, Cividale, 1885, No. 1. — O slavjanah v Italii, Russkaja Mysl', Moskva, 1893, junь, str. 24—46. — Folklore slavè de la vallée de Résia en Italie, province Udine, district Moggio, à la frontière de l'Autriche. Kryptadia, v. V. Paris 1898. — Słowiane we Włoszeh, Kraj, Peterburg 1899, II polug., No. 45, 46. — Sull' appartenenza linguistica ed etnografica degli Slavi del Friuli. V: Atti e memorie del Congresso storico... Cividale, 1900. — Slovincy, rezjane i drugie slavjane v Severnoj Italii. V. Slavjanovedenie v povremennych izdanijah... SPb. 1901, 77—84.

Pri tem nismo upoštevali čisto jezikoslovnih spisov B. de C. o beneških narečjih. Ljudska besedila pa vsebuje tudi njegov spis Der Dialekt von Cirkno, Afslph VII—VIII, 1884—85. — Za njegovo delo med Slovenci pa so pomembni njegovi publicistični spisi v slovenščini, objavljeni v goriški Soči 1872—73 in SN 1872, 1874. Na objavo pa čaka še mnogo njegovega jezikovnega gradiva (med drugim rezijanski slovar).

RUSI

Slavist Izmail I. Sreznjevski je 1841 na popotovanju po Sloveniji prišel tudi na Koroško in v Rezijo. O tamkajšnjih Slovencih je napisal dva članka: Zpráwa o Rezijanech, Časopis Českého Musea 15, 1841, 341—344, in Rezijane, Moskovitjanin V, 1844, 207—215. Obsežnejša študija o vseh beneških Slovencih pa je Friulьskie slavjane — v Priloženine k 38-u t. Zap. Imp. Akad. Nauk, No. 4, St. Peterburg, 1881, 1—32.

Slovensko ljudsko pesem Mlada Breda v zapisu Antona Žaklja-Rodoljuba Ledinskega je S. objavil v Pamjatniki i obrazcy jazyka i slovesnosti ruskychъ i zapadnychъ Slavjanъ, I—IV, St. Peterburg, 1852-56, str. 427—29 pod napisom »Horutanskaja pesnja«. Pesem je nato prevedel v ruščino B. B. Saratov v Russkaja Beseda, Moskva 1857, II, 147 sl. (Molodaja Breda). [24]

V istem zborniku je S. pod naslovom »Horutanskija pesmi izZiljskoj doliny« (str. 126—7) pisal o koroškem visokem reju in objavil devet ljudskih pesmi.

Med prvimi, ki so pisali nadrobneje o slovenski kmečki hiši, je bil Aleksander Haruzin. V razpravi: Krestьjaninъ Avstrijskoj Krajny i ego postrojki, Živaja starina XII, 1902, vyp. I, 1—32 je opisal ostrvi, kozolce, skednje, kašče in hiše na Gorenjskem, dodal tlorise in nazive za dele stavb. — Bolj poglobljena pa je njegova druga razprava: Žilišče Slovinca Verchnej Krajny, Živaja starina XII, 1902, vyp. III—IV, 259—337, v kateri je raziskoval najpreprostejše zgradbe: kočne, bajte, tamarje, stanove v planinah in skušal iz njih pojasniti razvoj kmečke hiše. Skušal je najti tudi delež staroselcev v razvoju današnje hiše, v duhu tedanjega časa pa je iskal tudi slovanski in nemški etnični značaj hiše. Poudarjal je sorodnost gorenjske hiše s hišami drugih Slovanov. Zapisal je mnogo ljudskih nazivov, vendar se je z opuščanjem germanizmov odmaknil od objektivnosti.

[24] Rajko Nahtigal, Prezrta izdaja I. I. Sreznevskega slovenskih narodnih pesmi »Mlade Brede« in ziljskega »reja«. Slovenski jezik III, Ljubljana 1940, 28—44.

РЕЗЮМЕ

От эпохи помантизма до наших дней разные славянские филологи проявляли живой интерес к словенцам и их культуре, особенно к народной культуре. Особое место среди них занимают западные славянские ученые, которые и оказали самое большое влияние на развитие словенской культуры. Так Йосеф Добровский раскрыл принадлежность резьян и прекмурских словенцев к словенской нации. В журнале Slawin за 1805 г. он опубликовал письмо Пишелого о резьянах и их лексике. Он оказал влияние на этническую терминологию словенцев, которые под его влиянием ввели название «slowenisch» и славянин.

Франтишек Ладислав Челаковский опубликовал в собрании «Slovanské národni pisně» I—III (1822—27) десять словенских народных песней в подлиннике и в чешком переводе. Там впервые подан польный список этих песней и перечень их изданий. Десять других словенских песней Челаковский опубликовал в журнале «Časopis Musea Českého» 1840 под названием «Ilyrské...» — в его Собрании сочинений, т. 2, они опубликованы как «Pisně shorvatske», под таким названием они вышли и в критическом издании 1846-го г.

Карел Яромир Эрбен опубликовал в собрании «Sto prostonárodnich pohádek a pověsti slovanských...» 1865 пять словенских сказок, а в главе «Srbske» Я. Трдина напечатал запись мифа о сотворении человека, которую от там переняли многие исследователи.

Йосеф Эрбен описал в энциклопедическом словаре Ригра Каринтию и Крайну (описание вышло в отдельной книжке 1865-го г. и переведено на словенский язык 1866-го г.). И в энциклопедии «Ottův Slovník naučny» описаны словенские провинции, а в статье «Jihoslované» подано описание словенской культуры.

Йиржи Поливка был лучшим знатоком словенской народной эпики.

Виктор Дворский написал географо-этнологическую монографию о деревне Трента (1914) и исследовал бохиньские альпийские пастушие поселения.

Среди словацких ученых выдал под своим именем на венгерском (1828) и немецком языках труд прекмурского писателя Йожефа Кошича о прекмурских словенцах («Croaten und Wenden in Ungarn», 1829).

Павел Й. Шафарик в «Славянских древностях» (1837) описал древний период в истории «хорутанских словенцев» и упомянул несколько областных поселенческих имен. В «Славянской этнографии» (1842) он присоединил словенский язык как «хорутанско-словенский диалект» к языку «řeč illyrska» и точно обозначил словенскую национальную границу. Автор объясняет некоторые названия населений из текста Шафарика.

Поляк Эмиль Коритко, политический ссыльный, собирал словенские народные песни, которые были опубликованы посмертно («Slovenske pesmi kranjskiga naroda», I—V тт., 1839—44); он поручил нарисовать около 80 акварелей крайнских национальных костюмов и готовил монографию о словенцах. — Оскар Кольберг совершил путешествие по Словении в 1857-м г. и опубликовал описание словенского быта в газете «Gazeta Polska» 1871, его записи народых песней сохранились в рукописи.

Славяновед И. А. Бонуэн де Куртенэ несколько раз посетил западную Словению и исследовал прежде всего диалекты резийских и терских словенцев и

одновременно записал много народных текстов, что опубликовал в «Материалах для славянской и южнославянской диалектологии и этнографии» I—II (1895 и 1904). О резьянах и других венецианских словенцах написал ряд статей на русском и польском языках.

Русский славяновед И. И. Срезневский был на путешествии по Словении в 1841-м г., он написал о резьянах статью на русском и чешком языках, большой труд о венецианских словенцах на русском языке и опубликовал десять народных песней.

Александр Гарузин как первый основательно изучил крестьянские постройки в Крайне и результаты своего исследования опубликовал в двух статьях, напечатанных в журнале «Живая старина» (1902).

UDK 830.09:92 Mann T.: 05+07 (497.12)
Darko Dolinar
SAZU, Ljubljana

THOMAS MANN IN SLOVENSKA JAVNOST

Glasovi o Thomasu Mannu v slovenskem periodičnem tisku med obema vojnama

IV

Mannov odhod v emigracijo, ki je začasno pretrgal njegovo javno delovanje, je v letu 1933 le počasi pričel zbujati odmeve v naši javnosti. Omenjen je bil samo v intervjuju Egona Erwina Kischa, ki ga je po Les Nouvelles Littéraires povzela Modra ptica in o katerem je poročal tudi Božidar Borko v Jutru:[52] v njem je Kisch opisoval posledice, ki jih je imel začetek nacistične vladavine za nemško literarno in kulturno življenje, ter govoril o nemških pisateljih v emigraciji, ki po njegovem mnenju predstavljajo najboljši del nemške literature. V istem letniku Modre ptice je tudi Mirko Javornik zabeležil Mannovo predavateljsko dejavnost v emigraciji.[53]

Še naprej pa so se pojavljali glasovi, ki niso upoštevali njegovega odhoda v emigracijo. Z različnih vidikov in v različnih zvezah so ga omenjali: v LZ Jožko Prezelj[54] in Božidar Borko,[55] v Sodobnosti Lojze Ude[56] in v Književnosti Bratko Kreft[57] ter anonimni notičar.[58] Največkrat pa je bilo v tem letu zabeleženo njegovo ime v Modri ptici. Po podelitvi Nobelove nagrade Galsworthyju je tu izšel prevod Mannovega

[52] Egon Kisch govori o Nemčiji. Priobčil Mirko Javornik. Modra ptica 1932/33, št. 11, str. 350—351. — -o (= Božidar Borko): Nemški pisatelji v emigraciji. Jutro 1933, št. 184, str. 4—5.

[53] Mirko Javornik: Razno. Ali veste... Modra ptica 1932/33, št. 6, str. 191. — Mirko Javornik: Slike z Riviere. Modra ptica 1932/33, št. 6, str. 181.

[54] Jožko Prezelj: John Galsworthy. LZ 1933, str. 136.

[55] B. Borko: Upor proti razumu. LZ 1933, str. 199.

[56] Lojze Ude: Kultura in politika. Sodobnost I, 1933, št. 2, str. 58.

[57] B. K. (= Bratko Kreft): Književnost o vasi in kmetu. Književnost I, 1933, št. 7, str. 230.

[58] Heinrich Mann: Podanik. Književnost I, 1933, št. 9 (str. 348/349 — platnice).

članka, ki je bil napisan ob Galsworthyjevi šestdesetletnici.[59] Mann prikazuje Galsworthyja kot meščana po izvoru in vzgoji, ki pa meščanstvu ne pripada več naivno. Spoznanje in umetnost ga oddaljujeta od sloja, iz katerega je izšel, tako da ga zdaj objektivira v delih in kritično presoja njegov položaj. Taka meščanska književnost, ki je kot duhovno zadržanje že zlomljena in kritična, je v današnjem času reprezentativna in popularna, ker uživa zaupanje vseh tistih, katerih položaj razkriva.

V istem letniku je Filip Kalan v neki kritiki navajal kot značilne predstavnike sodobne literature Prousta, Joycea, Döblina in Thomasa Manna.[60] Kalan je bežno omenil njegovo ime še na dveh mestih.[61, 62] Končno je Modra ptica med knjižnimi oznanili citirala Mannovo sodbo o neki knjigi, ki jo je imela na programu svoje knjižne zbirke.[63]

V letu 1934 se naš periodični tisk skoraj ni ustavljal ob Mannu. V Ljubljanskem Zvonu ga je omenil samo Anton Ocvirk v svojem poročilu o položaju nemške literature po prevratu.[64] V Domu in svetu pa najdemo njegovo ime v recenzijah Silvestra Škerla[65] in dr. J. Šilca.[66]

V Modri ptici je Peter Donat (Miran Deržaj) v poročilu o delu Oswalda Spenglerja Der Untergang des Abendlandes navedel Mannovo negativno sodbo o Spenglerju.[67] Na drugem mestu je omenil neko njegovo predavanje.[68] Mirko Javornik je zabeležil izid Mannovega najno-

[59] Thomas Mann o Johnu Galsworthyju. Prevedel -z (= Janez Žagar). Modra ptica 1932/33, št. 3, str. 114—115. — Naslov originala: T. M.: John Galsworthy zum 60. Geburtstag. Objavljeno v »Die Forderung des Tages«.

[60] F. Kalan: Tone Seliškar: Nasedli brod. Modra ptica 1932/33, št. 3, str. 90.

[61] Filip Kalan: O Sinclairjevi Mammonart. Modra ptica 1932/33, št. 6, str. 196. Njegov članek se opira na nemški prevod te knjige Uptona Sinclairja z naslovom Die goldene Kette (1927).

[62] F. Kalan: Miroslav Krleža: Sabrana djela. Glembajevi. Modra ptica 1932/33, št. 11, str. 344.

[63] Modra ptica 1932/33, št. 1, str. 31.

[64] (ao) (= Anton Ocvirk): Novi nemški literarni geniji. LZ 1934, št. 7—8, str. 480.

[65] Silvester Škerl: Peter Dörfler in sodobno nemško ljudsko pripovedništvo. DS 1934, št. 5, str. 296.

[66] Dr. J. Šilc: Heinrich Mann: Velika stvar. DS 1934, št. 6—7, str. 379.

[67] Peter Donat (= Miran Deržaj): Oswald Spengler in njegovo zadnje delo. Modra ptica 1933/34, št. 1, str. 22. Omemba se po vsej verjetnosti nanaša na Mannovo oceno Über die Lehre Spenglers v zbirki Bemühungen (Berlin: S. Fischer 1925).

[68] Peter Donat: André Gide izjavlja. Modra ptica 1933/34, št. 2, str. 56.

vejšega dela Zgodbe Jakobove;[69] njegova druga notica zadeva politično aktivnost njegovega sina Klausa.[70] Popularnost Mannovih pripovednih del pri naši publiki ilustrira odlomek iz neke novele Bratka Krefta, objavljene v Književnosti.[71]

V letu 1935 je bila šestdesetletnica Thomasa Manna povod, da se je naš periodični tisk večkrat ustavil ob njem. Tako mu je ob tej priložnosti Božidar Borko posvetil članek v Jutru.[72] Navedel je njegova glavna pripovedna dela in jih opremil s kratkimi oznakami. Znan mu je tudi politični razvoj Thomasa Manna. Močno poudarja pomen njegovega delovanja in angažiranja za republiko in demokracijo ter za nemško-francosko zbližanje. Njegova ocena Mannove osebnosti kulminira v trditvi, da Mann »... govori duhovni jezik uravnovešenega, razumnega, spravljivega človeka ...« Njegov članek je soliden informativni spis, ki mu ne gre za to, da bi razlagal svoj lastni odnos do Manna, zlasti ne do njegovih pripovednih del. Bolj ga zanima Mann kot javna osebnost; iz članka je mogoče razbrati, da Borko zelo ceni njegovo delovanje in se strinja z njegovimi stališči.

Ob isti priložnosti je v Življenju in svetu objavil članek o Mannu Anton Debeljak.[73] V njem poskuša razložiti značilne Mannove poteze iz njegovega porekla, okolja in mladostnih doživetij. Ti pozitivistični poskusi so dokaj nebogljeni; nič boljše niso Debeljakove oznake njegovega svetovnega nazora, njegovega sloga ali posameznih del.[73a] Debeljak očividno ni bil zadosti poučen o Mannovih delih, saj ni navajal niti pravilnih naslovov niti pravih letnic izida. Vendar je njegova ocena zanimiva iz dveh razlogov. Bil je eden redkih poročevalcev, ki se je

[69] Mirko Javornik: Razno. Ali veste ... Modra ptica 1933/34, št. 5, str. 160.

[70] Mirko Javornik: Razno. Ali veste ... Modra ptica 1933/34, št. 12, str. 408.

[71] Bratko Kreft: Skok skozi okno. (Študija za Mesto ob kanalu.) Književnost 1934, št. 6, str. 203. — Kreft namreč karakterizira dobro vzgojeno dekle iz meščanske družine s tem, da ji da med drugim brati tudi Mannova dela.

[72] -o (Božidar Borko): Šestdesetletnica Thomasa Manna. Jutro 1935, št. 130, str. 4.

[73] nk (Anton Debeljak): Thomas Mann — 60-letnik. (S portretom). Življenje in svet 1935, št. 5, str. 90.

[73a] Primer Debeljakovega pisanja: »Buddenbrookovi« so prišli na svet leta 1901. Podoba je, da zob časa vse ogloje: rodovine kakor posameznike. »Smrt v Benetkah« in »Tonio Krueger« (1914) razodevata Mannovo stališče do nravstva in krasnoslovja. »Magična gora« prikazuje ozračje po razkošnih okrevališčih v Švici. Danes pa nadaljuje zbirko povesti »Jaakobsgeschichten«, navdahnjenih po svetem pismu. (Glej Debeljak, n. m.)

dotaknil Mannove pripovedne tehnike oziroma tehnike vodilnega motiva (čeprav ni uporabil tega izraza). Prav gotovo pa je bil edini, ki je omenil njegovo novelo Wälsungenblut (ki jo navaja pod naslovom Posebna kri[74]). Vsekakor je njegov spis priložnostno delo brez večjih pretenzij in brez jasnega kriterija, napisano v poljudnem, kramljajočem tonu. Na njegovo kvaliteto pa je brez dvoma vplivala tudi raven publikacije, ki ji je bil namenjen.

V Modri ptici je bil ob Mannovi šestdesetletnici objavljen njegov esej o zakonu, ki ga je prevedel Vladimir Bartol;[75] prevod je spremljala kratka notica, ki izraža pozitivno sodbo o pisatelju. Ta spis obravnava svoj posebni predmet, obenem pa je tudi zelo ilustrativen za ves Mannov umetniški in svetovni nazor. Tako kot nasploh v svoji esejistiki, odkriva tudi v posameznih pojavih s tega področja usmerjenost ali težnjo k obema poloma svojega sveta: k življenju in smrti. Homoerotiko podreja težnji k smrti, zakonsko, gradečo ljubezen pa principu življenja. Kakor hitro je vzpostavljena zveza z osrednjima principoma, je potreben le še korak do področja umetnosti; kajti vprašanje o mestu umetnosti in umetnika je tisto, ki ga nenehno zanima in neposredno prizadeva.[76]

[74] Usoda te novele je bila namreč dokaj nenavadna. Thomas Mann jo je napisal leta 1906 in jo nameraval objaviti v Die Neue Rundschau, ker pa so njene figure spominjale na nekatere Mannove sorodnike, jo je iz družinskih ozirov spet umaknil. Objavljena je bila z nekaterimi spremembami šele leta 1921 kot privatna izdaja v zelo majhni nakladi in ni bila sprejeta v zbrana dela, prvotna varianta pa je izšla šele leta 1931 v francoskem prevodu z naslovom Sang reservé. Glede na to je mogoče sklepati, da je črpal Debeljak svoje znanje o njej, pa tudi o drugih Mannovih delih iz francoskih virov. Tekst v Ljubljani ni dostopen, vendar se glede na razpoložljivo literaturo zdi, da ga Debeljak ni ustrezno interpretiral. Primerjaj: Manfred Haiduk, Bemerkungen zu Thomas Manns Novelle Wälsungenblut. V: Vollendung und Grösse Thomas Manns. Beiträge zu Werk und Persönlichkeit des Dichters. Halle/Saale 1962.

[75] Thomas Mann: O zakonu. (Pismo grofu Hermannu Keyserlingu.) Iz Zahteve dneva. Prevedel V. B. (= Vladimir Bartol). Modra ptica 1934/35, št. 7, str. 217—226. — Naslov originala: Über die Ehe. V: Die Forderung des Tages (1930). To pismo je bilo del javne razprave o tej temi, ki jo je sprožil filozof Hermann Keyserling.

[76] V tem pismu se nahaja ena najznačilnejših Mannovih izjav o umetnosti, kar jih je spoznala naša javnost v obravnavanem obdobju: »Jasno, kakor nikjer, se pokaže tu, kako sta čednost in nravstvenost zadevi življenja, nič drugega kakor njegov kategorični imperativ, življenjska zapoved — medtem ko je sleherni esteticizem pesimistično-orgiastične prirode, to je, da pripada smrti. Da se sleherno umetništvo k temu nagiba, da stremi v prepad, je le pregotovo. Toda umetnost, ki je vkljub zvezi med smrtjo in le-

S tega vidika se Mann vrača k svojim delom in poskuša prikazati prepletanje obeh teženj v njih. S tem njegovim esejem je torej slovenska javnost spet dobila avtentičen prikaz glavnih pojmov njegovega življenjskega nazora. Kljub temu je nekoliko presenetljivo, da uredništvo Modre ptice ni izbralo za objavo kakega eseja s specifično literarno tematiko. Verjetno je to treba pripisati prizadevanju Vladimirja Bartola, ki je v krogu sodelavcev revije zastopal zanimanje za psihološke teme.

Modra ptica se je v tem letniku še nekajkrat ustavila ob Thomasu Mannu; omenila sta ga Peter Donat[77] in Mirko Javornik, ki je med drugim poročal o ustanovitvi emigrantske revije Die Sammlung.[78]

Na Mannovo esejistiko se nanašajo pripombe Petra Donata v tretjem letniku Sodobnosti; nanjo se je skliceval, ko je razpravljal o Andréju Gidu[79] in o Lavrinovih esejih.[80]

V istem letu je bilo v Književnosti zabeleženo, da je bil roman Der Zauberberg preveden v ruščino.[81] Podobno ugotovitev o odmevu Thomasa Manna na Hrvaškem je v Ljubljanskem Zvonu zapisal Ivo Brnčič, ko je poročal o novi zagrebški reviji Književni horizonti.[82] V istem letniku LZ je Miran Jarc v članku ob smrti Henrija Barbussa zavrnil Mannovo sodbo o njegovem romanu Ogenj.[83] Jarc zelo ceni to delo; Thomas Mann

poto vendarle čudežno spojena z življenjem, črpa iz sebe le tudi zopet antitoksine; življenjska prijaznost, življenjska dobrohotnost tvorita vendar tudi temeljne instinkte umetnika; nekakšna primes življenjske meščanskosti in etike, kakor malo se tudi skladata in sovpadata iz sebe ven umetnost in čednost, ga vsekakor šele usposabljata za bivanje in umetnik je, tako se mi zdi, prav za prav šele pravi (ironični!) *posredovalec* med svetovoma življenja in smrti.« (Modra ptica 1934/35, št. 7, str. 221.)

[77] P. D. (= Peter Donat): Novo delo o svetovni vojni. Modra ptica 1934/35, št. 12, str. 372.

[78] Mirko Javornik: Razno. Ali veste... Modra ptica 1934/35, št. 1, str. 47; str. 343. Za zbiralca literarnih zanimivosti Mirka Javornika je značilno, da sploh ni poročal o programu revije Die Sammlung in da ga niso zanimale razmere v nemški emigraciji, ampak je omenil samo spor Sinclaira Lewisa z njegovim nemškim založnikom zaradi napovedanega Lewisovega sodelovanja pri reviji.

[79] Peter Donat: André Gide in amoralizem. Sodobnost 1935, št. 7—8, str. 367. Omemba se nanaša na Mannov esej August von Platen v knjigi Leiden und Grösse der Meister (Berlin: S. Fischer 1935).

[80] Peter Donat: Marginalije k Lavrinovim »Aspects of Modernism«. Sodobnost 1935, št. 11—12, str. 374.

[81] Zapiski. Književnost 1935, št. 10—11, str. 402.

[82] Ivo Brnčič: »Književni horizonti«. LZ 1935, str. 368.

[83] Miran Jarc: Henri Barbusse. LZ 1935, št. 7—9, str. 525.

pa po njegovem mnenju kot tipičen Nemec vidi v te vrste umetnini samo produkt tako imenovane Zivilisationsliteratur. Iz formulacije je razvidno, da izvira ta sodba iz Betrachtungen eines Unpolitischen; Jarc je potemtakem polemiziral s sodbo, ki je bila izrečena pred sedemnajstimi leti in je nastala pred Mannovim preobratom k demokraciji in pred njegovim delom za nemško-francosko zbližanje. Ker pa ni navedel teh okoliščin, je s tem v resnici napačno informiral našo javnost o njegovem svetovnonazorskem in političnem prepričanju, ki je bilo leta 1933 že popolnoma drugačno. — Mannovo javno delovanje v tem letu, to se pravi, njegovo sodelovanje na kongresu PEN klubov v Barceloni in na kongresu za obrambo kulture v Parizu, sta omenila oba naša poročevalca, ki sta pisala o teh kongresih: to sta Božidar Borko v LZ in Mirko Javornik v DS.[84]

Leta 1936 je Božidar Borko objavil v Jutru članek o idejah Thomasa Manna;[85] ta pa ni bil samostojno delo, marveč poročilo o študiji Pera Slijepčevića o Mannu, ki je izšla v Letopisu Matice Srpske. Borko poudarja važnost te študije, ki je po njegovem mnenju prvo večje delo te vrste na slovanskem jugu. Nato povzema njene glavne teme. Opozarja na pomen Mannovih esejističnih in publicističnih spisov, s katerimi se je predvsem ukvarjal Slijepčević. Opredeliti skuša njegov odnos do Goetheja in Schillerja. Razpravlja o njegovem idejnem razvoju; omenja Mannove misli o književnosti, njegovo pojmovanje humanitete, nasprotja med civilizacijo in kulturo, njegove politične ideje. Podrobneje govori o razmerju med literaturo in glasbo in razlaga njegov ambivalentni odnos do glasbe. Bistveno pa se mu zdi to, da je Mann močno povezan z duhovno tradicijo, ki je pustila sledove v vsem njegovem delovanju. — Ta Borkov članek je zanimiv po tem, ker je slovenski javnosti odprl vpogled v odmeve Thomasa Manna na srbohrvaškem jezikovnem področju; ti pa so bili vsekakor večji kot na Slovenskem, saj v tem času ni bilo v našem tisku nobenega članka, ki bi ga lahko postavili ob stran Slijepčevićevi študiji.

V tem letu slovenske revije niso kaj dosti pisale o Thomasu Mannu. Ljubljanski Zvon ter Dom in svet ga sploh nista omenjala. V Sodobnosti je Josip Vidmar navedel njegovo mnenje o Spominih na Tolstoja Maksima Gorkega, ki ga je po vsej verjetnosti prevzel po eseju Goethe

[84] B. (= Božidar Borko): Pisateljski kongresi in sodobna vprašanja. LZ 1933, št. 7—9, str. 524—525. — Mirko Javornik: Beseda v stiski. DS 1933, št. 7—8, str. 454.

[85] -o (= Božidar Borko): Ideje Thomasa Manna. Jutro 1936, št. 163, str. 7.

und Tolstoi.[86] Istega leta je bila v liberalnem akademskem glasilu Misel in delo objavljena daljša notica s citatom Thomasa Manna, ki poroča o njegovem sodelovanju pri protestni akciji proti sežiganju knjig v Nemčiji.[87]

Nekaj več odmeva je zbudil Mann v Modri ptici. Vladimir Premru, ki je v tem letniku prevzel rubriko Razno od Mirka Javornika, je poročal o knjigi esejev Willa Schaberja o Thomasu Mannu.[88] Razen tega je Premru objavil daljši citat iz Mannove izjave, naslovljene na svetovno združenje za mir (Rassemblement Universel pour la Paix); z njo je Mann izrazil svoje soglasje z mirovnimi prizadevanji in se zavzel za enakopravnost narodov ter za demokratičnost v mednarodnem življenju, kar je po njegovem mnenju edina možna podlaga za trajen mir.[89] Končno sta Manna v Modri ptici omenila še Josip Vidmar[90] in Griša Koritnik.[91]

Izobčenje Thomasa Manna iz nemškega državljanstva in odvzem častnega doktorata sta bila dogodka, ki sta v začetku leta 1937 razburila vso evropsko javnost in povzročila, da je v naših glasovih o njem popolnoma prevladal politični vidik. Pripomba Božidarja Borka, ki je v Ljubljanskem Zvonu primerjal Čapkove in Mannove poglede na bodočo politično ureditev Evrope,[92] je bila sicer še brez zveze s tem dogodkom; prav tako tudi poznejša pripomba Bratka Krefta o razširjenosti njegovih del[93] in poročilo Branka Šalamuna, ki je omenil njegovo udeležbo na pariškem kongresu.[94] Pač pa je pod neposrednim vtisom izobčenja objavil Borut Žerjav v LZ prevod tiralice za Georgom Büchnerjem ob

[86] Josip Vidmar: Maksim Gorki. Sodobnost 1936, št. 7—8, str. 308. Spomini na Tolstoja so po Mannovem mnenju eno najboljših del Gorkega. Skoraj vsa Mannova razmišljanja o Tolstoju se opirajo nanj, zlasti esej Goethe und Tolstoi, v katerem je Mann tudi citiral daljše odlomke po Gorkem.

[87] Svobodni in nesvobodni duh. Misel in delo II, 1935/36, št. 7—8, platnice. Citat je povzet po Prager Presse (26. 5. 1936).

[88] -u (= Vladimir Premru): Nove knjige. Modra ptica 1935/36, št. 4, str. 128 (o knjigi: Will Schaber: Thomas Mann. Zürich: Opprecht 1935).

[89] -u: Mir — demokracija in zveza narodov. Modra ptica 1935/36, št. 6, str. 199.

[90] Josip Vidmar: Ivana Turgenjeva Pomladne vode. Modra ptica 1935/36, št. 9, str. 287.

[91] Griša Koritnik: Tisk in knjiga na Japonskem. Modra ptica 1935/36, št. 5, str. 165.

[92] B. Borko: Literarni profil Karla Čapka. LZ 1937, str. 146.

[93] Bratko Kreft: Problemi sodobnega gledališča. LZ 1937, str. 374.

[94] Branko Šalamun: Z letošnjega pariškega kongresa. LZ 1937, str. 563.

stoletnici njegove smrti;[95] ta dokument je po njegovem mnenju postal aktualen spričo barbarizacije, ki jo je doživljal del Evrope in ki jo je obsodil Thomas Mann v svoji korespondenci s filozofsko fakulteto v Bonnu, potem ko mu je ta odvzela častni doktorat.

V Sodobnosti je napisal Albert Kos poročilo o tem, da je bil Mann izobčen iz nemškega državljanstva in je dobil češko, ter hkrati povzel glavne misli njegove korespondence s filozofsko fakulteto v Bonnu.[96] Največ pa je o teh dogodkih poročala Modra ptica, ki jih je sproti zasledovala. Vladimir Premru je že v januarski številki objavil notico o odvzemu državljanstva, v kateri je citiral tudi uradno utemeljitev tega ukrepa. V isti številki revije je pisal o odmevu izgona nemških pisateljev na Švedskem in o nemškem pritisku na švedske založbe, ki so izdajale njihova dela. Temu se je pridružilo poročilo o ustanovitvi nemške emigrantske akademije znanosti in umetnosti, kjer je bil Thomas Mann izvoljen za predsednika.[97] V naslednji številki je Premru poročal, da je Mann že kot češki državljan predaval v Pragi ter pozneje v Budimpešti in na Dunaju, kjer je tudi bral odlomke iz romana Joseph in Aegypten in še neobjavljene odlomke iz novega dela Lotte in Weimar.[98] Obenem je povzel Mannove uvodne besede, ki so se nanašale na spremembo državljanstva: dejstvo, da je to spremembo prebolel, je Mannu znamenje pravega nemštva, ki je vedno bolj cenilo kulturo kakor politiko.

Končno je Premru v marčni številki Modre ptice poročal o odvzemu častnega doktorata in objavil daljši citat iz Mannove korespondence z Bonnom.[99] Iz več strani dolgega spisa, v katerem je Mann prvič po odhodu v emigracijo načelno napadel nacistični režim, je izbral manj značilen odlomek, ki govori o podelitvi častnega doktorata harvardske univerze in navaja utemeljitev te promocije, s katero mu harvardska univerza priznava zasluge za ohranitev nemške kulture; končal pa je s citatom, v katerem se Mann zavzema za mir in svari nemški narod pred posledicami bodoče vojne.

[95] B. Ž. (= Borut Žerjav): Pred sto leti. LZ 1937, št. 3—4, str. 187.

[96] A. K. (= Albert Kos): Thomas Mann — izobčen. Sodobnost 1937, št. 3, str. 143—144.

[97] -u: Nemške metode. — Tudi Thomas Mann je izgubil nemško državljanstvo. — Nemška akademija znanosti in umetnosti v New Yorku. Modra ptica 1936/37, št. 2, str. 63—64.

[98] -u: Thomas Mann predaval prvič kot češki državljan. Modra ptica 1936/37, št. 3, str. 96.

V jeseni istega leta je Milena Mohoričeva v Modri ptici poročala o ustanovitvi nove nemške emigrantske revije Mass und Wert, ki sta jo v Zürichu pričela izdajati Thomas Mann in Konrad Falke.[100] Navedla je imena urednikov in sodelavcev ter vsebino prve številke, v kateri je med drugim Thomas Mann pričel objavljati novi roman Lotte in Weimar. Najdlje se je zadržala ob uvodniku, v katerem je bil razložen program revije, in poskušala izčrpno povzeti njegovo vsebino. Sodelavci revije se po njenem mnenju priznavajo k umetnosti; ta pa jim pomeni do viška razvito človečnost in je prav v tem času odločilnega pomena, ker se ukvarja s problematiko človekovega mesta med svetovoma duha in narave in ker hkrati z ustvarjanjem novega ohranja zvezo s starim. Poskušajo ohraniti idejo nadosebnega, nadstrankarskega in nadnarodnega merila in vrednote, na katerih je doslej temeljilo človeško dostojanstvo. Zavzemajo se za idejo resnice in pravice in jo poskušajo obraniti nasproti nacionalističnemu relativizmu. Zavzemajo se tudi za ohranitev krščanstva, ki jim pomeni osnovo zahodne kulture in nujen korektiv vesti v sodobnem svetu. Distancirajo se od marksizma, ker nočejo priznati razrednega izvora in pripadnosti duhovnih stvaritev in sploh kulture. Vendar pa se imenujejo socialiste, zato ker priznavajo nujnost delovanja v politično-družbeni sferi. S tem izrazom potemtakem označujejo svojo odločitev, da se ne bodo umaknili pred vprašanji družbenega življenja, temveč da mu bodo s svojim delovanjem poskušali dati pravi človeški smisel.

Milena Mohoričeva je v svojem povzetku skušala slediti originalu tako zvesto, kolikor ji je to dopuščal omejeni prostor; seveda je pri tem nujno morala nepopolno prikazati in poenostaviti stališča, razložena v članku. Preskočila je dve pomembnejši mesti: razmišljanje o posredniški vlogi umetnosti med svetovoma duha in narave ter polemiko proti splošno razširjenim nemškim nazorom o razmerju, ali bolje rečeno, proti nasprotju med politiko in kulturo. Vendar program revije Mass und Wert ni obsegal samo splošnih ideoloških in umetniških načel, ampak je poskušal tudi opredeliti odnos revije do konkretnih družbenih razmer in do vladajoče ideologije v Nemčiji. Prav to zvezo s konkretno zgodovinsko situacijo pa je poročevalka v svojem povzetku nekoliko zane-

[99] -u: Filozofska fakulteta v Bonnu in Thomas Mann. Modra ptica 1936/37, št. 4, str. 128.

[100] M. M. (= Milena Mohoričeva): Nova nemška revija. (Mass und Wert. Zweimonatsschrift für freie deutsche Kultur. Herausgegeben von Thomas Mann und Konrad Falke. Verlag Opprecht Zürich.) Modra ptica 1936/37, str. 366—368.

marila in jo s tem potisnila v ozadje. Tudi specifično umetniška problematika programa je ni preveč zanimala. Poudarila je torej predvsem njegove splošne ideološke postavke: zavračanje nacionalizma, zavzemanje za krščanstvo, socialistično orientacijo in distanciranje od marksizma ter težnjo k vzpostavljanju nekakih metafizičnih principov, absolutnih človeških vrednot, ki naj bi bile osnova humanistične usmerjenosti revije. S svojimi uvodnimi besedami je postavila ta program v okvir splošno evropskega ali celo svetovnega procesa, ki ga je označila kot »boj civilizacije proti barbarstvu«. Na ta način je bil program bolj splošno formuliran in zato tudi bolj sprejemljiv za našo javnost. S tega vidika je namreč zanimal in prizadeval poročevalko, tako da se je tudi sama priznavala k njemu ali vsaj simpatizirala z njim.

V eni zadnjih številk tega letnika Modre ptice je objavil Vladimir Premru obširen članek o Carlu von Ossietzkem;[101] v njem je povzel vsebino knjige o tem nemškem javnem delavcu, demokratu in pacifistu, v kateri so bili zbrani razni dokumenti o njegovem življenju in delovanju. Med temi dokumenti je bilo objavljeno tudi pismo Thomasa Manna odboru za Nobelovo nagrado za mir, v katerem je Mann že leta 1935 predlagal, naj podelijo to nagrado Ossietzkemu. Premru je v svojem poročilu navedel sklepni odlomek tega pisma: avtor v njem poudarja reprezentativni pomen usode Ossietzkega za ureditev sveta, v katerem totalitarni sistemi zatirajo svobodo posameznika. S tem Premrujevim citatom je z zamudo prispel v našo javnost odmev ene prvih Mannovih javnih akcij proti totalitarnemu režimu v Nemčiji po njegovem odhodu v emigracijo. Citat dokazuje, da je Premru priznaval pravilnost Mannovega stališča v tej zadevi in se identificiral z njim.

Odmevi Mannovega javnega delovanja po odvzemu državljanstva se niso polegli niti v naslednjem letu (1938). Tako je Janez Gradišnik v Dejanju poročal o njegovi knjigi Ein Briefwechsel.[102] Omenil je njegove izjave proti uradni Nemčiji, ki jim je sledil odvzem državljanstva; končno je povzel glavne misli njegovega odgovora filozofski fakulteti v Bonnu, v katerem je Mann opisal svoj razvoj in svoje sedanje stališče, analiziral štiriletno delo Hitlerjevega režima ter ugotovil njegove škod-

[101] -u: Kurt Singer in Felix Burger: Carl von Ossietzky. Modra ptica 1936/37, št. 10—11, str. 371. Premru citira na tem mestu odlomek iz Mannovega pisma An das Nobel-Friedenspreis Comité, Oslo. Pismo je bilo napisano že l. 1935, v nemščini pa prvič objavljeno v omenjeni knjigi. (Felix Burger, Kurt Singer: Carl von Ossietzky. Zürich: Europa-Verlag 1937.)

[102] Janez Gradišnik: Thomas Mann, Ein Briefwechsel. Opprecht-Verlag, Zürich. Dejanje I, 1938, št. 3, str. 111—112.

ljive posledice in njegovo težnjo k vojni. Ta odmev Mannove polemike proti nacizmu, ki je dospel k nam skoraj leto dni po objavi, je precej bolj izčrpen kot Premrujeva notica v Modri ptici. Ni nastal iz neposredne želje poročati o Mannovem stališču, ampak ga je spodbudila težnja po spoznavanju razmer v Nemčiji. Vsekakor je jasno razvidno, da se poročevalec strinja s kritiko nacističnega režima v obravnavanem delu.

Dejanje je v jeseni istega leta zabeležilo prvo obletnico izhajanja revije Mass und Wert.[103] Poročevalec je omenil, da jo vodi Thomas Mann, in ocenil publikacijo kot najboljšo nemško neodvisno revijo. Ta notica ni nič nenavadnega, ker je Dejanje sploh precej redno spremljalo inozemske revije.

V Modri ptici je bilo ime Thomasa Manna omenjeno v tem letu samo enkrat — v neki Premrujevi recenziji.[104]

Najpomembnejši odmev Thomasa Manna v tem letu pa ni imel ničesar opraviti z njegovim političnim delovanjem. To je namreč Vidmarjev esej O 'velikem tekstu', objavljen v Sodobnosti, v katerem je avtor primerjal Mannov roman Der Zauberberg in roman Sinclaira Lewisa Arrowsmith.[105] Sorodnost med tema dvema deloma je po avtorjevem mnenju v zamisli: obe prikazujeta razvoj junaka v osebnost. Pri obdelavi in popisu razvojnih poti junakov pa gresta pisatelja tako daleč narazen, da sta si deli po svojem duhu popolnoma različni. Arrowsmith je tipično ameriški roman, Der Zauberberg pa tipično evropski. Razlika pa je tudi v obsegu teh dveh pojmov: pojem Evropa je veliko abstraktnejši kot pojem katerekoli narodnosti; vsaka narodnost, tudi ameriška, je konkretnejša realnost kot abstraktna evropska skupnost. Ta razlika je očitna v obravnavanih delih. Odločilni sili, ki delujeta na preoblikovanje Mannovega junaka Castorpa, sta razen velikih prvobitnih pojavov življenja, kot so bolezen, smrt, ljubezen, zlasti dve evropski politično-kulturni ideologiji: literarni humanizem in krščanski avtoritatizem, spremlja pa ju razmišljanje o problemih sodobne znanosti. Vse to so splošno evropski pojavi. V Arrowsmithu pa pride do izraza konkretno in realno ameriško življenje, življenje nastajajoče ameriške narodnosti. Ta primerjava je pri Vidmarju povezana s problemom slovenskega velikega teksta, kakršnega je slutil Ivan Cankar in ki naj bi

[103] Iz revij. Dejanje I, 1938, št. 10, str. 308—309 — platnice.

[104] -u: Knjiga, ki označuje današnja stremljenja. Modra ptica 1937/38, št. 1, str. 32 (o delu E. Hellerja: Flucht aus dem 20. Jahrhundert).

[105] Josip Vidmar: O »velikem tekstu«. Sodobnost 1938, št. 1—2, str. 61—63.

ga ustvarila naša književnost. Kljub spoštovanju do Manna ugotavlja Vidmar, da bi moral biti slovenski veliki tekst bližji Lewisovemu delu: prikazati bi moral pot osebnosti skozi konkretne slovenske razmere, skozi zmedo slovenskega družbenega in duhovnega življenja.

Vidmarjev odnos do Thomasa Manna, kot se kaže v pričujočem eseju, je drugačen kot pri drugih naših poročevalcih v tem času. Ne zanima ga Mann kot politična osebnost, ampak kot ustvarjalec. Mannovo literarno delo je že davno postalo njegova duševna last; zdaj razglablja o njegovih značilnostih in ga primerja z drugimi deli, vendar to primerjanje ni samo sebi namen, ampak ga uporablja kot merilo in zgled za slovensko literaturo.

V letu 1939 je Modra ptica že v januarski številki objavila poročilo o potovanju Thomasa Manna v Ameriko.[105a] Mann je namreč v februarju 1938 odpotoval na večmesečno predavateljsko turnejo po ZDA, kjer je nastopal z govorom Vom kommenden Sieg der Demokratie. Ob tej priložnosti je univerza Yale odprla posebno zbirko njegovih del in literature o njem. Mann se je pred pričetkom turneje udeležil otvoritve in pri tem govoril o karakterističnih lastnostih umetnosti in umetnika ter o njunem razmerju do družbe; ta govor, ki je pravzaprav njegova umetniška izpoved, je izšel jeseni istega leta v reviji Mass und Wert, kjer ga je nedvomno spoznal Premru. V januarski številki Modre ptice je torej poročal o ustanovitvi zbirke Thomasa Manna na univerzi Yale in o njegovem govoru. Iz tega je citiral nekaj uvodnih stavkov in zaključne misli, s katerimi se je Mann zadržal ob odnosu med umetniškim in političnim delovanjem umetnika. Pri tem je poudaril enotnost in totalnost humanitete: vprašanje o človeku je enotno, ni ga mogoče razdeliti na posamezne sfere ali izločiti iz njega duha in umetnost. Tudi umetnik se mora angažirati ob glavnem problemu današnjega časa — problemu vojne in miru; kajti vojna je sovražna vsemu ustvarjalnemu in umetnik se ji mora upreti iz globine svojega produktivnega nagona.

Za Premrujev odnos do Thomasa Manna je značilno, da je citiral samo sklepni odstavek njegovega govora. Iz tega je razvidno, da ga ni zanimala Mannova umetniška problematika, ampak samo njegova načelna svetovnonazorska in politična opredelitev. Ta pa je bila izrečena skoraj kot moralni imperativ in je v taki obliki mogla biti učinkovita

[105a] -u: Thomas Mann v Ameriki. Modra ptica 1938/39, št. 2, str. 67—68. — Mannov govor, o katerem poroča Premru, je bil objavljen pod naslovom Rede bei der Eröffnung der Thomas-Mann-Library an der Yale University. (Mass und Wert, 2. letnik, št. 2, november/december 1938.) V zbirki Altes und Neues ima naslov Zur Gründung einer Dokumentensammlung in Yale University.

tudi v slovenski javnosti. Zato Premrujevo poročilo ni bilo samo neprizadeta informacija o Mannovem prepričanju, ampak je hkrati izražalo tudi njegovo pozitivno stališče do tega prepričanja.

Podobno stališče je izraženo tudi v notici, s katero je Milena Mohoričeva opozorila bralce Modre ptice na Mannovo knjigo Achtung, Europa.[106] S skopimi, vendar prizadetimi besedami je označila poglavitne točke Mannove politične in svetovnonazorske orientacije: humanistično usmerjenost, vero v bodočo zmago demokracije in prepričanje, da je demokracija potrebna socialne obnove, ki je pogoj in poroštvo za njeno zmago in za nastanek bodočega občestva ljudstev. Po vseh formulacijah njenega poročila je jasno razvidno, da se poročevalka strinja s temi njegovimi stališči in da s tem, ko poroča o njih, skuša delovati za njihovo razširjenje.

V čisto drugačni zvezi pa je nastal članek Milene Mohoričeve, za katerega je dala povod sto petdeseta obletnica Schopenhauerjevega rojstva in ki se opira na Mannov esej o Schopenhauerju.[107] Članek ni niti samostojno delo niti pravo poročilo o Mannovem eseju, marveč izvleček iz njega; sestavljen je iz stavkov, ki jih je avtorica skoraj povsod dobesedno prevedla, iztrgala iz konteksta ter postavila drugega k drugemu. Pri takem postopku seveda ni mogla ohraniti jasnega zaporedja misli, ki so zato ostale fragmentarne in pogosto zmedene, kar precej otežkoča razumevanje. Jedro tega članka je izvleček iz Mannovega prikaza Schopenhauerjevega glavnega dela Die Welt als Wille und Vorstellung. Drugih Mannovih razmišljanj, ki zadevajo Schopenhauerjeve nazore o smrti, o erotiki, o glasbi, o religiji, o politiki, se sploh ne dotika ali pa jih samo bežno omenja. Prav tako preskoči odlomke, ki govorijo o njegovi sorodnosti z idejnim svetom nemške klasike in romantike ter o njegovih stičnih točkah s sodobnostjo, o njegovem vplivu na Wagnerja in Nietzscheja ter o njegovi anticipaciji moderne psihologije in psihoanalize. Zopet pa se zateka k obširnim citatom, ko podaja Mannovo razmišljanje o možni vlogi Schopenhauerjeve filozofije v boju proti iracionalizmu in antiintelektualizmu dvajsetega stoletja.

[106] M. M. (= Milena Mohoričeva): Pozor, Evropa! (Thomas Mann: Achtung Europa! Aufsätze zur Zeit. Stockholm: Bermann-Fischer Verlag.) Modra ptica 1938/39, št. 9, str. 300. — V tej knjigi, ki je izšla l. 1938, so bili zbrani najvažnejši Mannovi politični spisi iz tridesetih let.

[107] Milena Mohoričeva: Thomas Mann: Schopenhauer. Modra ptica 1938/39, št. 10, str. 321—327. — Članek je povzet po knjigi: T. M.: Schopenhauer. Stockholm: Bermann-Fischer 1938 (Schriftenreihe »Ausblicke«).

Članek je priložnostno delo, napisano ob Schopenhauerjevi obletnici. Zato velja zanimanje avtorice temu filozofu in je Thomas Mann zanjo samo primeren medij, s pomočjo katerega skuša prikazati predmet svojega zanimanja. Spričo tega je razumljivo, da je niso zanimali odlomki, ki govorijo o Mannovem odnosu do Schopenhauerja, o Schopenhauerjevi estetiki in umetnostnih nazorih, ki so bili zelo pomembni za Mannov razvoj. Seveda pa že samo dejstvo, da si je avtorica izbrala za pomoč prav Manna, priča o tem, da je bil zanjo veljavna avtoriteta.

V istem letniku Modre ptice je bil Thomas Mann še nekajkrat mimogrede omenjen. Bogomir Magajna je ugotovil, da je v njegovih novelah večkrat prikazan eden psihopatskih tipov.[108] Pomembnejša je pripomba Vl. Bartola, ki je v članku o Sigmundu Freudu omenil dejstvo, da je Mann govoril priznavajoče o njem.[109] Ta pripomba je verjetno edini slovenski odmev njegovega zanimanja za psihoanalizo, ki je igralo pomembno vlogo zlasti v njegovih poznejših delih.

V zadnjem predvojnem letu so postali odmevi Thomasa Manna pri nas spet bolj redki. Josip Vidmar je v Sodobnosti citiral neko njegovo trditev o Tolstoju.[110] V Dejanju je poročal L. U. (Lojze Ude?) o knjigi Bogdana Radice Agonija Evrope, ki je izšla na Hrvaškem in je avtor v njej zbral svoje pogovore z vidnimi evropskimi intelektualci, med katerimi je bil tudi Thomas Mann kot edini Nemec.[111] Izid te knjige je zabeležil tudi Tone Potokar, ki je v Modri ptici redno poročal o hrvaški in srbski literaturi.[112] Končno se je v zadnji številki istega letnika Modre ptice ob Mannu spet ustavila Milena Mohoričeva, ki je omenila njegov odnos do Goetheja kot primer kontinuitete v kulturnem ustvarjanju, njegov politični razvoj in odhod v emigracijo pa je navedla kot tipičen primer usode intelektualca v sodobnem svetu.[113]

S temi drobnimi omembami se je končalo naše poročanje o Thomasu Mannu pred drugo svetovno vojno.

[108] Bogomir Magajna: Psihopatija. Modra ptica 1938/39, št. 11, str. 350.

[109] Vladimir Bartol: Ob smrti Sigmunda Freuda. Modra ptica 1938/39, št. 12, str. 374.

[110] Josip Vidmar: Lev Tolstoj. (Predavanje ob 30-letnici smrti.) Sodobnost 1940, št. 12, str. 535.

[111] L. U. (= Lojze Ude?): Bogdan Radica: Agonija Evrope. Dejanje 1940, št. 10, str. 404.

[112] T. P. (= Tone Potokar): Bogdan Radica: »Agonija Evrope«. Modra ptica 1939/40, št. 7, str. 219.

[113] Milena Mohoričeva: Blodnje intelekta. Modra ptica 1939/40, št. 12, str. 375, 376.

V

Če poskušamo strniti in povzeti rezultate pregleda posameznih glasov o Thomasu Mannu, lahko ugotovimo, da so v obravnavanem obdobju prihajali k nam po različnih poteh. Njegova dela, ki so izšla v knjižni obliki, so bila dostopna našim poročevalcem tudi pri nas. Njegovo tekoče delovanje pa so spremljali po inozemskem tisku, bodisi da je šlo pri tem za pomembne dogodke iz njegovega življenja, za njegovo publicistiko, eseje in pripovedna dela ali pa za odmeve, ki jih je vse to zbujalo v nemški in evropski javnosti. Najpomembnejši vir poročil o Thomasu Mannu je bil nemški periodični tisk; posebej je treba omeniti revijo Die Neue Rundschau, v kateri je Mann redno objavljal odlomke svojih novih pripovednih del, pa tudi esejistične prispevke. Naši javnosti je bil morda še bližji dunajski tisk, zlasti Neue Freie Presse, ki je redno poročala o Mannu in objavljala tudi njegove prispevke. Razen tega je treba omeniti list nemškega kulturnega kroga na Češkem, Prager Presse, v katerem je Mann redno sodeloval. Po letu 1933 pa je postal glavni vir informacij o njem nemški emigrantski tisk v raznih evropskih deželah. K nam je segel tudi njegov odmev v evropski javnosti. Nekateri naši glasovi o njem so bili povzeti po francoskem tisku (zlasti po Les Nouvelles Littéraires) in so dajali vpogled v njegov sprejem v Franciji. Odmevi Thomasa Manna v drugih evropskih deželah so zbudili pri nas večinoma le bežne omembe. Prav tako je — razen omemb — le en članek v slovenskem tisku pričal o njegovem odmevu na srbskem in hrvaškem kulturnem področju, ki je bil brez dvoma močnejši kot pri nas.

V obdobju, o katerem razpravljamo, je bil Thomas Mann še sredi življenja, razvijal je vsestransko pisateljsko in publicistično dejavnost in njegov opus je rasel in se spreminjal tako rekoč iz dneva v dan. Razumljivo je, da je to vplivalo tudi na potek našega poročanja o njem in da so naši publicisti v zvezi s tem posvečali pozornost različnim vidikom njegove dejavnosti, zlasti tistim, ki so bili najbolj aktualni v času poročanja.

Mannova *epska dela* so v naši javnosti zbudila presenetljivo majhno pozornost. V obravnavanem obdobju sta bila v slovenskem tisku objavljena samo dva prevoda iz njegovega pripovedniškega opusa: prevod novele Čudežni otrok v Večernem listu l. 1919 je nastal slučajno in ni bil plod sistematičnega zanimanja za Manna, študija Gladujoči v Modri ptici 1929/30 pa je bila prevedena pod neposrednim vtisom podelitve Nobelove nagrade. Razen tega ni v tem času izšel noben prevod v knjižni

obliki. Tudi poročanje o njegovih pripovednih delih se je začelo razmeroma pozno — šele l. 1927 s Šolarjevim člankom v Domu in svetu. V posameznih pripombah, ki so v tem času zadevale Manna kot pripovednika, je bil označen kot pomemben nemški ali celo kot velik evropski pisatelj, vsekakor pa kot znan avtor, ki ga ni treba posebej predstavljati. Bolj konkretno sta ga skušala prikazati Škerl, ki ga je označil kot tip bodočega pisatelja, v katerega delih se spajajo umetniški in esejistični elementi, ter Albreht, ki ga je navedel kot predstavnika sodobnega evropskega psihološkega realizma. Obširneje pa je spregovoril o njem samo Šolar. Poročanje o Mannovih epskih delih je pospešila šele podelitev Nobelove nagrade. V teh poročilih so bila razen prej omenjenih romanov Buddenbrooks in Der Zauberberg navedena vsa važnejša dela. Med novelami so bile najpogosteje omenjene Tonio Kröger, Schwere Stunde in Der Tod in Venedig; analize je bil deležen le njegov prvi roman in nekoliko manj Der Zauberberg, vendar je bila ta analiza precej površna. Sodbe o umetniški kvaliteti njegovih del so se precej razlikovale, vendar se je večji del poročevalcev strinjal s splošno razširjenim mnenjem (ki je bilo izraženo tudi ob podelitvi Nobelove nagrade), da je roman Buddenbrooks njegovo najboljše delo. V tem času so se pojavili tudi glasovi, ki so ga odklanjali. Tem je kljub individualnim razlikam skupno osnovno prepričanje, da v Mannovih pripovednih spisih prevladuje intelektualni element, kar jim jemlje umetniško vrednost. Ta ugotovitev o njegovem intelektualizmu se posredno ali naravnost pojavlja tudi v nekaterih glasovih, ki izražajo pozitivno sodbo o njem. Vsekakor pa dejstvo, da so se v teh letih pojavila obširnejša poročila in različne, tudi nasprotujoče si sodbe o Mannovem epskem delu, priča o tem, da se je s podelitvijo Nobelove nagrade povečalo zanimanje našega občinstva zanj in da se je poglobil njegov stik s tem delom.

Pozneje so se odmevi Mannovega pripovedništva nekoliko polegli in v poročilih o njem je prevladal drug element. Kljub temu so naši poročevalci tudi poslej naznanjali vsako njegovo novo knjigo in pisali o njegovem odmevu v inozemstvu. Sicer pa se je v glasovih o njem ponavljalo nekaj tém, ki so se prvič pojavile že pred podelitvijo Nobelove nagrade: Manna so večkrat primerjali z Galsworthyjem, z Zolajem, s Heinrichom Mannom, medtem ko je bil le redko omenjen skupaj s predstavniki modernega evropskega romana Joyceom, Proustom, Döblinom itd. Naši poročevalci so tudi radi navajali tuje sodbe o njem. Poročila v drugi polovici tridesetih let razen nekaterih podrobnosti niso več prispevala bistvenih novosti k poznavanju Mannove epike. Le Josip

Vidmar je prikazal njegov roman Der Zauberberg z zanimivega in doslej še neobdelanega vidika. Pač pa so v teh letih poročevalci zabeležili še izid romanov iz cikla o Jožefu in romana Lotte in Weimar.

Dosti bolj je bila pri nas poznana Mannova *esejistika*. Sploh se je redno poročanje o Mannu začelo s tem, ko je v sredi dvajsetih let Josip Vidmar citiral posamezne njegove estetske misli, zlasti iz dela Betrachtungen eines Unpolitischen. Seveda mu je pri tem šlo za vsebino teh misli in za lastni odnos do njih, ne pa za poročanje; obširneje je poročal o Mannu šele l. 1929 v Modri ptici. O enem najpomembnejših esejev iz povojnega obdobja Goethe und Tolstoi je pisal l. 1928 France Koblar; vendar je to izviralo iz zanimanja za Tolstoja, ne za Manna. Vsa poročila ob Nobelovi nagradi so ugotavljala pomembnost Mannove esejistike in navajala njegove povojne esejistične knjige. Spričo tega je razumljivo, da je v naslednjem letu zbudila pozornost njegova avtobiografija. Še večji odmev, ki se je izražal v številnih omembah in tudi v prevajanju nekaterih odlomkov, je sprožila zbirka esejev Die Forderung des Tages (1930). Tudi v naslednjih letih se je naša javnost dosti ustavljala ob Mannovi esejistiki. Thomas Mann je postal za poročevalce avtoriteta (zlasti v umetnostnih vprašanjih), ki je ni treba še posebej predstavljati, ampak se je mogoče nanjo opreti in prevzemati njene sodbe. Zato je bilo mnogo omemb in citatov »posrednih«, tako da zanimanje poročevalca ni bilo usmerjeno v samega Thomasa Manna, marveč v osebnost ali pojav, o katerem je razpravljal; večinoma izražajo tak odnos tudi prevodi njegovih esejev, ki so bili objavljeni v prvi polovici tridesetih let (na primer njegova spisa o Hamsunu in o Galsworthyju ter esej o zakonu v Modri ptici). Tudi nova esejistična knjiga Leiden und Grösse der Meister (1935) je zbudila vrsto podobnih drobnih odmevov. Od časa do časa pa je naša javnost prišla tudi v tesnejši stik z Mannovo esejistiko, zlasti kadar je ta obravnavala svetovnonazorska vprašanja, ki so bila aktualna tudi na Slovenskem; vendar je spise te vrste le težko ločiti od politične publicistike. Med esejističnimi deli Thomasa Manna brez političnega prizvoka velja omeniti še esej o Schopenhauerju; ta je bil zadnje delo te vrste, ki ga je spoznala slovenska javnost pred vojno.

Pozornost naše javnosti je zbujal tudi *politični vidik* Mannovega delovanja. Že pripomba Ivana Preglja v Času, kjer je bilo prvič omenjeno njegovo ime v slovenskih povojnih revijah, se je nanašala na njegovo politično stališče; vendar ji niso sledile druge podobne omembe. Pravzaprav je presenetljivo, da so Mannovi vojni spisi zbudili tako majhen odmev, medtem ko so se v Nemčiji in Avstriji, po vojni pa tudi

drugod po Evropi razvnele okoli njih obširne razprave. Toda problem, ki ga je Mann obravnaval v Betrachtungen eines Unpolitischen, je bil za Nemčijo, pa tudi za zahodno Evropo bistvenega pomena, saj je šlo za demokratizacijo Nemčije in za njeno vključitev v zahodni svet. Za nas pa je bilo to vprašanje ob tem času oddaljeno in čisto akademsko in ni prizadevalo naših življenjskih interesov; kajti takrat je vse duhovne sile slovenske javnosti zahteval zase proces osamosvajanja in nastanka nove države, ki je bil za nas usodnega pomena. Spričo takratnih razmer na Slovenskem je razumljivo, da Betrachtungen eines Unpolitischen v prvih povojnih letih niso mogla zbuditi večjega odmeva. Zbudila so ga lahko šele pozneje, ko so se razmere spet ustalile, in sicer ne več po svoji politični, marveč po umetnostno-teoretični plati. Tako je vprašanje o Mannovi politični usmeritvi ostalo v dvajsetih letih skoraj nedotaknjeno, razen ob Mannovem pariškem potovanju, ki ga je naš tisk bežno omenil. Šele po podelitvi Nobelove nagrade so se poročevalci pričeli zanimati tudi za Mannovo politično prepričanje in javno delovanje. Njegova politična dejavnost je postala pri nas aktualna šele leta 1930, ko je prispel prvi odmev njegove dotlej največje publicistične akcije proti nacizmu. O čedalje bolj intenzivnem stiku naše javnosti z Mannovo mislijo priča tudi dejstvo, da so bila objavljena njegova razmišljanja o vlogi sodobnega evropskega pisatelja in da se je sprožila polemika ob problemu njegovega svetovnega nazora. V naslednjih letih je to intenzivno zanimanje nekoliko popustilo. Mannov odhod v emigracijo je spet zbudil nekaj omemb; vendar so se poročila, ki so obravnavala politične spremembe v Nemčiji, le bežno ustavljala ob njem. Tudi v naslednjih letih je naš tisk spremljal njegovo javno delovanje v emigraciji, ne da bi mu posvečal posebno pozornost. Zanimanje za Mannovo publicistiko, v kateri se je izražal njegov svetovni nazor in politično prepričanje, je prišlo do viška v letih 1937 in 1938; v tem času je naša javnost prizadeto zasledovala njegovo usodo po izobčenju iz nemškega državljanstva in njegovo polemiko proti nacističnemu režimu. Med spisi iz tega obdobja je zbudila največji odmev korespondenca s filozofsko fakulteto v Bonnu; o drugih je najbolj podrobno in z največjo simpatijo pisala Modra ptica, ki je redno spremljala Mannovo dejavnost. Ta pa v tem času za slovensko javnost ni bila več samo individualno zanimiva, ampak je spričo svojega osrednjega problema, problema odnosa do fašizma, dobila nadosebni pomen in postala aktualna tudi na Slovenskem. Usoda Thomasa Manna je torej tudi v slovenski javnosti postala reprezentativna za položaj evropske inteligence, ki se je v tem času povsod nujno morala opredeliti.

Razvrščanje glasov o Thomasu Mannu po posameznih vidikih njegovega delovanja lahko sicer marsikaj pove o njegovem odmevu v slovenski javnosti, a mu vendar popolnoma ne ustreza. Ta odmev je namreč enoten proces, ki ga ni mogoče shematično razdeliti, ampak lahko le ugotovimo, v katerih njegovih fazah prevladuje ta ali oni vidik. Če si torej poskušamo orisati celoten potek tega procesa v obravnavanem razdobju, se izkaže, da je bil vsaj v nekaterih glavnih potezah tak kot drugje v Evropi. Bil pa je po obsegu manjši in začel se je precej pozneje. Tako so se glasovi o Thomasu Mannu pričeli pri nas redno pojavljati šele sredi dvajsetih let, ko je bil že splošno znan evropski avtor. Sprva je bila za nas njegova esejistika zanimiva bolj kot njegova pripovedna dela, ki so zbudila manj omemb. Šele podelitev Nobelove nagrade je bila tisti sunek, ki je odločilno pospešil poročanje o njem in ga za nekaj časa spravil v ospredje. Ob tej priložnosti so se pojavili v našem tisku prvi pregledi njegovega življenja in dela, ki so jih spremljali prvi poskusi vrednotenja. V njih je bilo (pod vtisom Nobelove nagrade) v ospredju pozornosti Mannovo pripovedništvo, vendar so vsi ti glasovi upoštevali tudi njegovo esejistiko in publicistiko. Tako se je Thomas Mann pojavil v naši zavesti ne le kot pomemben pisatelj, marveč kot vsestranska ustvarjalna osebnost, ki razpravlja o vseh problemih časa, in kot avtoriteta, na katero se je mogoče zanesti in povzemati njene sodbe. Ta podoba je nekako prisotna tudi v sodbah o umetniški vrednosti njegovega dela. Po prepričanju večjega dela naših kritikov ni bil Thomas Mann čisti umetnik, temveč literat (če lahko uporabimo ta izraz iz tedanje slovenske publicistike). To dejstvo so seveda različno vrednotili. Nekateri so si izbrali za kriterij »čisto« umetnost in odrekali njegovemu delu estetsko vrednost; drugi so v tej njegovi lastnosti videli posebno odliko in zatrjevali, da se v njej kaže smer bodočega razvoja literature. Spet druga skupina kritikov je vrednotila ves njegov opus po njegovem nazoru, kakor se je izražal v esejistiki in v »literarni« komponenti umetniških del.

Vrsta znamenj priča o tem, da je stik naše javnosti z Mannovim delom postajal v teh letih globlji in bolj intenziven, zlasti kadar je obravnavalo vprašanja, ki so bila tako ali drugače prisotna tudi pri nas. Tako je bilo ob njegovi analizi duhovnega položaja sodobnega evropskega pisatelja, ki je očitno zadevala tudi položaj slovenske inteligence, tako je bilo tudi ob vprašanju njegovega svetovnega nazora oziroma njegovega odnosa do meščanstva, ob katerem so naši poročevalci, ki so pripadali različnim ideološkim skupinam, zavzeli nasprotna stališča. Ta intenzivni stik je v naslednjih letih nekoliko popustil. Thomas Mann

je bil sicer prisoten v zavesti naše javnosti, vendar ni bil toliko v ospredju, da bi bilo treba posebej razpravljati o njem. Z naraščanjem njegove politične dejavnosti pa je tudi naše poročanje o njem vedno bolj dobivalo politično noto, ki je v letih 1937 in 1938 popolnoma prevladala v glasovih o njem. Njegova usoda je v tem času dobila širši, eksemplaričen pomen: postal je eden najbolj vidnih primerov evropskega intelektualca v boju s fašizmom. Zato je bila prizadeta ob njem tudi naša javnost, v kateri se je politično ozračje čedalje bolj zaostrovalo in v kateri je — kot drugje po Evropi — postalo vprašanje odnosa do fašizma osrednje moralno in politično vprašanje.

To razmišljanje seveda samo v grobih obrisih kaže odmev Thomasa Manna v naši javnosti. Ob njem se poraja cela vrsta vprašanj, ki bi jih bilo treba rešiti, če bi hoteli bolj podrobno opredeliti odnos slovenske javnosti do tega avtorja. Teh vprašanj v okviru pričujoče razprave ni mogoče rešiti, pač pa jih je mogoče zastaviti in nakazati nekatere hipoteze, ki naj bi pomagale usmerjati nadaljnje raziskovanje tega problema.

Prva skupina vprašanj zadeva nekatere nejasne točke v odmevu njegovega epskega dela.

Z raziskavo glasov o Thomasu Mannu bi bilo pravzaprav treba začeti že v času, ko je objavil svoja prva dela, to se pravi, nekako ob začetku stoletja; kajti spričo velikega uspeha teh del v Nemčiji in Avstriji ter spričo tega, da je redno sodeloval v nemškem in avstrijskem tisku, bi ga Slovenci lahko spoznali že takrat. Možnosti za to so bile vsekakor dane. Toda vse kaže, da je bilo v naši javnosti pred prvo svetovno vojno zelo malo glasov o njem. Pravzaprav se je naše poročanje o njegovi epiki začelo šele z letom 1927. Tudi v naslednjih letih je ta vidik njegovega opusa zbujal pri nas presenetljivo majhen odmev: resnično samostojnih poročil je bilo malo, informativni sestavki so bili često povzeti po tujem tisku in so nastajali ob zunanjih povodih, prevodov tako rekoč ni bilo in poskusi kritične ali literarnozgodovinske oznake so ostali v zametku. Vsega tega očitno ni mogoče razlagati z nepoučenostjo, ampak je verjetno le del nekega širšega pojava. Vsekakor je mogoče sklepati, da je naša knjižna publika imela stik z Mannovimi deli. Vendar spričo stalnega, tako rekoč apriornega prevladovanja nemškega kulturnega vpliva v naši javnosti ni bilo treba še posebnega posrednika zanje. Ravno nasprotno: slovenske revije, ki so vsaj še do konca prve svetovne vojne opravljale tudi narodnoobrambno funkcijo, so se izogibale poročanju o nemški literaturi, ampak so rajši usmerjale pozornost svojega občinstva na druga kulturna območja, s katerimi nismo bili tako usodno

povezani; zato so objavljale več člankov in prevodov iz drugih, zlasti slovanskih in romanskih literatur. Na majhno število glasov o Thomasu Mannu pa je verjetno vplivalo še neko drugo dejstvo. Odkar se je uveljavila slovenska moderna, je pri naših pisateljih in literarni publiki prevladalo zanimanje za ev. dekadenco in simbolizem, v 2. desetletju tega stoletja pa se je interes naših revij usmeril tudi k novejšim strujam. Z vsemi temi literarnimi smermi pa je imel Thomas Mann le malo ali nič skupnega, zato njegova pripovedna dela niso mogla biti kaj bolj zanimiva za našo literarno avantgardo. Očitno za našo javnost niso bila toliko umetniško razburljiva, da bi povzročila večje razprave. Spričo tega bi morda lahko govorili o »tihi prisotnosti« njegovega pripovedništva v širših krogih naše literarne publike. Zato na podlagi zbranega gradiva tudi ni mogoče reči ničesar o morebitnem vplivu njegovih epskih del na naše pisatelje, kajti bežne primerjave, ki so bile sem in tja izrečene v našem tisku, ne nudijo zadostnega oporišča za tak poskus.

Druga skupina vprašanj zadeva stik naše javnosti z Mannovimi eseji o umetnosti in njihov morebitni vpliv na našo esejistiko in kritiko.

Mannovi esejistični spisi so precej močno odmevali v naši javnosti, ki ga je priznavala kot avtoriteto na področju umetnosti. Zato bi bilo mogoče domnevati, da so vsaj tisti naši publicisti, ki so se pogosteje ustavljali ob njegovem delu, prišli v tesnejši stik z njim. Vendar se je izkazalo, da v večini primerov niso presegli ravni posameznih pripomb in citiranja ter prevzemanja posameznih njegovih sodb. Le pri redkih je tesnejša komunikacija z Mannovim delom tudi našla izraz v tisku. Če posežemo čez mejo obravnavanega razdobja, lahko kot primer takega publicista navedemo Filipa Kalana. Zanj sta Mannova osebnost in njegovo delo dolgo časa pomenila enega osrednjih problemov, s katerim so bila povezana glavna vprašanja o umetnosti. Kalan je prvič pisal o Mannu leta 1932; podrobno pa je prikazal razvoj svojega odnosa do te osebnosti šele ob Mannovi smrti l. 1955.[114] Ta dva spisa nam torej odpirata vpogled v notranji razvoj Kalanove podobe Thomasa Manna; ta proces, ki je ves v znamenju razlikovanja med umetnikom in literatom in ki je privedel Kalana od brezpogojnega zavračanja Mannovega literatstva do sprejema (sicer nekoliko rezerviranega) in upoštevanja njegovega dela, je po vsej verjetnosti bistveno sodeloval pri oblikovanju umetnostnega in kritičnega nazora Filipa Kalana. Vendar ta proces ni dobil neposrednega in nedvoumnega izraza v predvojnem slovenskem

[114] Filip Kalan: Vztrajati! Naša sodobnost 1955, št. 7—8, str. 577—584.

tisku (po obravnavanem Kalanovem eseju v Modri ptici 1931/32), zato ga na tem mestu lahko samo omenimo.

Veliko očitnejši in vsekakor pomembnejši pa je Vidmarjev odnos do Thomasa Manna. Josip Vidmar je bil sploh eden prvih naših publicistov, ki so pisali o njem. V svojih kritikah in esejih v drugi polovici dvajsetih let je večinoma navajal posamezne Mannove estetske misli, zlasti iz Betrachtungen eines Unpolitischen, Goethe und Tolstoi, pa tudi iz drugih spisov. Razen tega je l. 1926 v Jutru prevedel odlomek iz Betrachtungen eines Unpolitischen. Višek njegovega informativnega prizadevanja pomeni esej o Thomasu Mannu v prvem letniku Modre ptice; v njem je navedel skoraj vsa njegova dela, prikazal njegovo osrednjo umetniško problematiko, pri čemer se je oprl na njegove avtobiografske eseje in komentarje lastnih del, hkrati pa je izrazil tudi svojo pozitivno sodbo o njem. V poznejših letih ga je omenjal bolj poredko. Podrobneje se je ukvarjal z njim le še v meditaciji o velikem tekstu v Sodobnosti l. 1938, kjer je razpravljal o značilnostih romana Der Zauberberg. Po vojni je Vidmar še enkrat obširneje pisal o Mannu, ko je poročal o svojem obisku pri njem v Münchenu l. 1928.[115] Razne omembe in citati v njegovih spisih pa pričajo o tem, da je Thomas Mann ostal predmet njegovega zanimanja vse do danes.

Vidmar je Mannovim literarnim delom pripisoval veliko umetniško vrednost, vendar ga niso zanimala toliko kot njegova esejistika. Nedvomno je prvi pri nas poudaril pomen te esejistike in posredoval naši javnosti posamezne Mannove estetske misli. Nasploh je verjetno na najbolj adekvaten način predstavil Slovencem Thomasa Manna, če namreč upoštevamo samo posredniško, informativno vrednost njegovega pisanja. Vendar mu ni šlo le za poročanje — to je bilo pri njem bolj postranskega pomena — pač pa predvsem za njegov lastni odnos do Mannove estetske miselnosti. Vidmar je večkrat izrecno poudaril, da visoko ceni Mannove estetske nazore in da se je učil pri njih. Tudi dejstvo, da se je najbolj intenzivno ukvarjal z Mannom prav v letih, ko je izdajal Kritiko, to se pravi v času, ki ga je nekoč pozneje imenoval svojo kritično visoko šolo, priča o tem, da so Mannova dela odločilno vplivala na razvoj njegovih estetskih in kritičnih nazorov. Problem tega vpliva pa je izredno zapleten. Da bi ga podrobneje osvetlili, bi bilo treba zasledovati ves Vidmarjev intelektualni razvoj in nastajanje njegovega kritičnega sistema. Pri tem bi bilo treba upoštevati, da bi Vidmar

[115] Josip Vidmar: Obisk pri Thomasu Mannu. V: J. V., Drobni eseji. Maribor, Obzorja 1962, str. 124—128.

nekatere teze, ki jih srečamo pri Mannu in pri njem, lahko spoznal po drugih virih, bodisi po takih, na katere se je opiral tudi Mann (kot na primer pri Goetheju in morda tudi pri Nietzscheju), bodisi po drugačnih, lahko pa bi se tudi samostojno razvile iz sorodne situacije in sorodnih potreb. Zato ni mogoče predpostavljati vpliva povsod, kjer srečamo iste ali podobne misli. Vsekakor pa je očiten na nekaterih mestih, kjer Vidmar izrecno citira Mannova razpravljanja in se opira nanje. Ne da bi poskušali biti izčrpni, lahko omenimo nekatera pomembna tovrstna mesta. Mednje sodi že prva omemba Thomasa Manna pri Vidmarju. Ko je v Kritiki l. 1925 polemiziral s Prijateljevo literarnozgodovinsko opredelitvijo pojma realizem, se je oprl na citat iz Betrachtungen eines Unpolitischen,[116] v katerem je Mann opredelil impresijo in ekspresijo kot stalna elementa umetnosti in ugotovil, da je razmerje med impresionistično in ekspresionistično umetnostjo isto kot med realizmom in grotesko. V zvezi s to trditvijo je Vidmar postavil svojo nezgodovinsko, estetsko definicijo realizma: realizem mu je umetnostna vrsta, umetnostni značaj, ki se razlikuje od drugih umetnostnih značajev po svojih notranjih, oblikovnih kvalitetah, to se pravi po razmerju čustva, intelekta in fantazije ali (kot pravi na drugem mestu) po razmerju med umetnikovim zavednim in nezavednim nazorom; kajti snov umetnosti je v bistvu vedno ena in ista — vse nespremenljivo in večno človeško. Tako definirani pojem realizma kot umetnostne vrste, umetnostnega značaja je eden osrednjih Vidmarjevih pojmov, ki obvladuje njegovo kritično dejavnost. Nasprotje med realizmom in grotesko pa srečamo v nekoliko drugačni obliki kot nasprotje med realizmom in fantastiko tudi v njegovih povojnih spisih.

V neposredni zvezi z osrednjim problemom vse Vidmarjeve kritične dejavnosti je tudi citat v članku o umetnosti in svetovnem nazoru, objavljenem v Ljubljanskem Zvonu 1928.[117] Po Vidmarjevem mnenju sta v umetnosti pomembni dve umetnikovi lastnosti: zavedni in nezavedni svetovni nazor. Od teh dveh je bolj važen oziroma sploh odločilen nezavedni svetovni nazor, ki je prirodna urejenost umetnikove notranjosti, medtem ko zavedni svetovni nazor ni verodostojen izraz človeške osebnosti, njene prave narave in njenega odnosa do sveta. Umetnost pa je izpovedovanje človeške narave; zato zavedni svetovni nazor ni njen nujni sestavni del, marveč je umetnina tem bolj čista in tem bolj popoln izraz človeške narave, čim bolj je zavedni nazor izbrisan iz nje. Umet-

[116] Glej op. 7.

[117] Glej op. 17.

nost je predstavljanje življenja v urejeni in vzorni zbranosti vseh notranjih sil, v človeško idealnem stanju ustvarjalčeve notranjosti. Doživetje, ki je vir umetnosti, se razlikuje od vsakdanjega, splošnega doživljanja. Umetnik ob njem ni le zaposlen in prevzet od lastne usode, ampak mu ta postane prizor, ki ga opazuje in hkrati doživlja. To doživetje opisuje Vidmar s citatom, v katerem trdi Thomas Mann, da mora biti umetnik nekaj izvenčloveškega in nečloveškega, da mora imeti do vsega človeškega neko posebno tuje in neprizadeto razmerje, da bi se lahko s človeškim igral in ga predstavljal; stilna, izrazna in oblikovna nadarjenost že predpostavlja to hladno in izbirčno razmerje do vsega človeškega in celo neko človeško osiromašenje in opustošenost. Ta način doživljanja je tudi po Vidmarju bistvena značilnost umetnika; je nekakšna jasnovidnost in ima povod v notranji svobodi duha, ki lahko mirno in jasno zre na človečnost kakor na vsak drug pojav. Na ta način se v umetnosti izrazi dejanska človečnost, resnična človeška narava; nazor pa se v njej izraža kot nekaj tujega in nebistvenega, kolikor ji celo ne dela sile in ne omejuje njene notranje svobode.

Že po navedenih mestih je jasno razvidno, da so bile citirane Mannove misli pri Vidmarju izredno velikega pomena, ker so bile v neposredni zvezi z osrednjimi točkami njegovega nazora o umetnosti — s teorijo umetnostnih vrst in s teorijo umetniškega doživljanja ter ustvarjanja. Po vsej verjetnosti pa je Vidmarjev stik z Mannovim delom segal še dlje. Nanj je očitno vplival osnovni ton Mannove vojne esejistike, ki je najmočneje izražen v Betrachtungen eines Unpolitischen, pa tudi še v poznejših spisih. Njegovo načelno opredelitev do umetnosti, ki se izraža v polemiki zoper aktivizem in tendenco kakor tudi zoper larpurlartizem, namesto teh nasprotujočih si skrajnosti pa postavlja zahtevo, naj bo umetnost izraz notranje življenjske problematike, srečamo tudi v vsem Vidmarjevem pisanju. Morda pa je v zvezi z Mannovim delom tudi razlikovanje med umetnikom in literatom, ki se je pojavilo v Vidmarjevi kritiki proti koncu dvajsetih let. Vseh teh sorodnih potez seveda ni mogoče brez pridržka pripisati neposrednemu Mannovemu vplivu. Tudi kadar je mogoče sklepati, da je nekatere od navedenih tez resnično prevzel od Thomasa Manna, je treba upoštevati, da so pri njem opravljale nekoliko drugačno funkcijo. Tako je bila Mannova polemika proti tendenčni literaturi v zvezi z njegovim odporom proti tistim nemškim pisateljem, ki so se med prvo svetovno vojno angažirali za demokracijo in republiko (in še zlasti proti bratu Heinrichu Mannu); Vidmar pa se je oprl nanjo, ko se je upiral ideološkim kriterijem kritikov iz katoliškega tabora. Kljub vsem tem pomislekom je mogoče trditi, da je bil

stik med Vidmarjem in Mannovim opusom globok in ploden. Posamezni deli tega opusa, pa naj je šlo pri tem za Mannove estetske misli ali pa za njegova literarna dela, so postali Vidmarjeva duhovna last. Prilagodil jih je tedanji svoji in slovenski situaciji in potrebam, ki so izvirale iz nje, ter jih vključil v svoj lastni, koherentni kritični sistem, tako da so prek njegove kritične dejavnosti vplivale na slovensko literarno in kulturno življenje. Seveda je s tem problem razmerja med Thomasom Mannom in Josipom Vidmarjem nakazan samo v glavnih obrisih; če bi se hoteli bolj poglobiti vanj, bi ga morali reševati vsaj v okviru evropskih pobud Vidmarjeve kritike.

Zadnji sklop vprašanj, ki se zastavljajo ob pregledu glasov o Thomasu Mannu v predvojnem slovenskem tisku, zadeva odnos naše javnosti do njegovega svetovnega nazora ter političnega prepričanja in delovanja.

Kot se je izkazalo, je bil ta odnos precej dolgo samo na informativnem nivoju. Kakor hitro so v tridesetih letih nekateri splošno evropski problemi, ob katerih se je ustavljala ali s katerimi je bila v zvezi Mannova svetovnonazorska in politična publicistika, postali bližji tudi naši javnosti in jo začeli prizadevati, se je poglobil tudi njen stik s tem vidikom Mannovega dela. Ob tem so se posamezne skupine v naši javnosti pričele diferencirati in so v skladu s svojimi različnimi vrednostnimi sistemi zavzele različno stališče do Mannovega prepričanja in delovanja. Vendar ta proces ni bil tako obsežen in intenziven, da bi se močneje izrazil v našem tisku, marveč je mogoče sklepati o njem le na podlagi redkih znakov. Vsekakor je razumljivo, da je Thomas Mann naletel na večje simpatije v levičarskem in liberalnem tisku kakor v katoliškem. O tem priča polemika o njegovem svetovnem nazoru, ki je bila objavljena l. 1930 v Slovencu in v Naši dobi; o tem je mogoče sklepati tudi po veliko manjšem številu glasov na katoliški strani. Omembe v posameznih publikacijah vsekakor izražajo različen odnos do Thomasa Manna, vendar jih je bilo premalo, da bi lahko po njih sklepali o rednem spoznavanju ali celo o sistematičnem razvoju tega odnosa. Thomas Mann je bil od leta 1930 prisoten v naši zavesti tudi kot politična osebnost, vendar dolgo časa ni prišel v ospredje. Večjo pozornost zanj je kazalo Jutro, kjer je Božidar Borko objavil več člankov o Mannu; iz njih je mogoče razbrati, da se Borko vseskozi strinja z Mannovimi nazorskimi stališči, vendar so ti članki pretežno povzeti po tujih virih, niso izraz lastnega poglobljenega ukvarjanja z Mannom, zato v njih izraženemu deklarativnemu strinjanju ni mogoče pripisati prevelikega pomena. Med vsemi slovenskimi publikacijami pa se je

največ ustavljala ob Thomasu Mannu Modra ptica, ki je najbolj sistematično poročala o njem; zato jo je treba obravnavati nekoliko podrobneje.

Modra ptica se je bistveno razlikovala od drugih slovenskih literarnih revij. Medtem ko so bile druge vsaj do neke mere svetovnonazorsko opredeljene in so imele tudi določen literarni program, se je Modra ptica načelno odpovedala vsakršni ideološki, politični ali celo strankarski vezanosti. Kot glavno nalogo si je zastavila objavljanje literarnih del ne glede na smer (izbirala jih je le po kriteriju umetniške kvalitete), poročanje o pomembnih kulturnih dogodkih ter odpiranje razgleda po tujih literaturah (pri čemer je predvsem spremljala program knjižnih zbirk svoje založbe). V razprave o aktualnih kulturnih problemih se ni spuščala. Poskušala je biti nepolitični, čisto literarni magazin, ki naj bi se oprl na knjižno publiko oziroma na »široko beroče občinstvo« ne glede na socialno in politično opredelitev. Pričela je izhajati ob koncu leta 1929, zato je razumljivo, da je že takoj spočetka obširno poročala o Thomasu Mannu, ki je prav tedaj dobil Nobelovo nagrado. Odslej je z rednimi pripombami spremljala njegovo literarno kariero, beležila njegove nastope in predavanja ter prevode njegovih knjig v tuje jezike. Razen tega so prevedeni Mannovi eseji v prvih letnikih Modre ptice pomagali informirati njeno publiko o problemih in osebnostih, h katerim je bilo usmerjeno njeno zanimanje. Takšno poročanje o Mannu kot o priznanem pisatelju in esejistu je trajalo vse do srede tridesetih let. Takrat pa se je odnos revije do njega spremenil in poglobil. Modra ptica je pričela poročati o njegovi politični aktivnosti, ki jo je v naslednjih letih redno spremljala in o kateri je pisala največ med vsemi slovenskimi revijami. Značilno je, da so bila vsa ta poročila objavljena na koncu posameznih številk, med noticami v rubriki Razno. Po tem je mogoče sklepati, da revija ni hotela spremeniti svoje fiziognomije in se svetovnonazorsko in politično opredeliti, vendar so vsaj nekateri med njenimi sodelavci v čedalje bolj zaostrenem predvojnem ozračju začutili svojo sorodnost z Mannovim stališčem. Mannova usoda je zanje postala eksemplarična usoda evropskega intelektualca, ki brani svojo duhovno svobodo proti totalitarnemu režimu. V njej niso iskali strogo opredeljenega političnega stališča, ampak neko širšo, vsej inteligenci in vsemu kulturnemu občestvu skupno podlago. Njegov boj proti fašizmu je dobil zanje obliko splošnega boja kulture in civilizacije proti barbarstvu. V njegovih političnih spisih so videli poskus razvoja neke nove ideologije in programa, v katerem bi bile združene humanistične in kulturne meščanske tradicije s prizadevanjem za socialno obnovo

demokracije in ki bi jim nudil idejno oporo nasproti fašizmu, ne da bi bili s tem prisiljeni pristati na komunistične pozicije. Tako je krog politično neopredeljene inteligence okoli Modre ptice pravzaprav poskušal najti pri Mannu sebi primeren program.

Modra ptica je v teh letih predstavljala tisto skupino, ki ji je politično delovanje Thomasa Manna pomenilo največ. Vendar so se tudi druge skupine vsaj ob enem dogodku ustavile ob njem. Odvzem državljanstva in častnega doktorata ter polemika, ki mu je sledila, sta tako rekoč vsej slovenski javnosti pomenila opozorilo na nevarnosti takratne evropske situacije, ki je vedno bolj neposredno prizadevala tudi nas. Zato je poročanje o Thomasu Mannu preseglo mejo individualne zanimivosti, njegova usoda je postala za slovensko javnost bližja, bolj pereča in zavezujoča in je zahtevala opredelitev. Odslej je bil njegov odmev v neposredni zvezi z najbolj perečim predvojnim vprašanjem — z vprašanjem ideološke in politične orientacije ter odnosa do fašizma. Tako se je vključil v bistvene procese slovenskega družbenega, političnega in kulturnega življenja pred vojno in ga je zato mogoče razlagati le v zvezi z njimi.

ZUSAMMENFASSUNG

In vorliegender Arbeit werden Berichte, Würdigungen und Übersetzungen, aber auch kürzere Notizen, Zitate und Bemerkungen über Thomas Mann in slowenischen Zeitungen und Zeitschriften behandelt. Ein beträchtlicher Teil des Materials wurde aus durchgesehenen Publikationen neu gewonnen. Aufgrund der Analyse einzelner Stimmen bemüht sich der Verfasser, eine Gesamtübersicht über das Schicksal Thomas Mann in slowenischer Öffentlichkeit während der beiden Weltkriege nachzuzeichnen.

Das Echo Thomas Manns in Slowenien setzt regelmässig — von vereinzelten früheren Stimmen abgesehen — erst nach 1925 ein. Seine Werke werden in Originalausgaben gelesen; darüber hinaus findet man Informationsquellen in deutschsprachiger Presse in Deutschland, Österreich und im Ausland, nach 1933 auch in den Veröffentlichungen der deutschen politischen Emigration. Das Interesse slowenischer Öffentlichkeit wird von zwei Ereignissen entschieden geprägt, die auch mit Höhepunkten des Berichtens über Thomas Mann zusammenfallen: von der Nobelpreis-Verleihung 1929 und von seinem Streit mit dem nazionalsozialistischen Regime in den Jahren 1936-38. Nach 1929 tauchen erste Gesamtdarstellungen und Würdigungen auf, deren Ergebnisse auch als Argumente in eigenen künstlerisch-essayistischen und ideologisch-politischen Auseinandersetzungen verwendet werden.

Thomas Mann erscheint von verschiedenen Gesichtspunkten aus interessant. Trotz erstaunlichem Mangel an Übersetzungen wird er als führender deutscher Erzähler erwähnt und gewürdigt, ab und zu aber auch im Zu-

sammenhang mit den Vertretern des modernen Romans, wie Proust, Joyce, V. Woolf, genannt. Kritischere und ablehnende Stellungnahmen können hauptsächlich auf einen gemeinsamen Nenner — auf den Vorwurf des übertriebenen Intellektualismus — zurückgeführt werden. Über seine Veröffentlichungen auf dem Gebiet der Essayistik wird wenigstens seit 1930 laufend berichtet; man schätzt ihn als eine zuverlässige Autorität, auf deren Meinung über einzelne Fragen der Kunst und über einzelne Autoren man sich oft stützt. Seine ideologisch-politischen Äusserungen, vor allem in den »Betrachtungen eines Unpolitischen«, finden zuerst wenig Widerhall. Erst seit 1930 wird seine Ablehnung des Nazionalsozialismus wahrgenommen; von diesem Gesichtspunkt aus wird er in den Jahren 1936/38 hoch aktuell.

Da die vorliegende Arbeit als erstes Zusammentragen und Sichten des Materials im Sinne der vergleichenden Literaturgeschichte verstanden wird, können auch die Fragen nach tieferen Einflüssen bzw. Wirkungen Thomas Manns auf slowenische Literatur und slowenische Öffentlichkeit gestreift werden. So werden mögliche Gründe für den verhältnismässigen Mangel an Übersetzungen, eingehenden Darstellungen und Würdigungen angedeutet. Als bedeutendstes Beispiel werden die Hauptzüge seiner Wirkung auf Josip Vidmar, den damaligen führenden Literatur- und Theaterkritiker und Essayisten, angedeutet. Das Echo seiner politischen Publizistik und öffentlichen Tätigkeit wird am Beispiel der Gruppe um die Zeitschrift Modra ptica dargestellt, wobei auch mögliche Berührungspunkte mit seiner politischen Stellungnahme angeführt werden.

UDK 808.1 + 881.09 (084.1)

OCENE, ZAPISKI, POROČILA, GRADIVO

K KRITIKAM PRAVOPISA, PRAVOREČJA IN OBLIKOSLOVJA V SSKJ

Ob izidu prve knjige SSKJ se je oglasilo nekaj kritikov, ki so se dotaknili pravopisa in pravorečja. Večina je to opravila mimogrede; v zvezi z drugimi problemi je izrazila še svoje nezadovoljstvo s to ali ono pisavo, redkeje z izgovorjavo.[1] Dve kritiki pa sta posvečeni prav pravopisnim in pravorečnim problemom. To sta kritiki J. Goliasa[2] in J. Toporišiča[3]. Toporišič napoveduje v nadaljevanju tudi kritiko oblikoslovja.

Če primerjamo pomisleke kritikov med seboj, vidimo, da so zelo različni in da si včasih prav diametralno nasprotujejo. Že iz tega lahko sklepamo, da pri teh stvareh ne gre toliko za kake objektivne slabosti slovarja, ampak bolj za subjektivne poglede kritikov, ki so vsi trdno prepričani, da je le njihovo mnenje absolutno pravilno. Jasno je, da slovar, ki daje objektivno podobo jezikovnega stanja — le malo korigiranega v smislu pravilnosti in sistemskosti — zadnjih desetletij (v pravopisu in pravorečju seveda ožjega obdobja), ni mogel ustreči nobenemu kritiku, saj bi oni hoteli, da bi slovar dajal neko idealno podobo jezika, kakršnega si je vsak od njih zamislil in kakršen bi po njihovem mnenju moral biti in naj v prihodnosti bo. Samo da si ga je vsak zamislil popolnoma drugače: da Gradišnik ne mara pisave *kombajn, kontejner, delišes*[4], Toporišič pa ne *basketball, call girl, cercle* ipd.,[5]

[1] Včasih tudi, ne da bi direktno omenjali SSKJ. Omeniti bi bilo treba zlasti J. Gradišnika (prim. tudi spodaj op. 4), J. Modra (predvsem o tehnični ureditvi, manj o drugem — glej odgovor uredniškega kolektiva v Nedeljskem dnevniku 21. junija 1970, str. 3), B. Debenjaka (glej spodaj op. 7 in 11). Precej je o teh stvareh govoril tudi R. Rupar v radijskih jezikovnih pogovorih 28. marca 1970, ko je ocenjeval SSKJ I. V precejšnji meri se je z odločitvami SSKJ strinjal, ugovore je imel zlasti proti kračini v deležnikih na *-eč* in k tehnični ureditvi zapisa izgovora v geslih, ker je po njegovem preveč stvari strpanih v uvod. Toda če bi hoteli vse podatke dajati ob geslih, bi prva knjiga slovarja narasla za nekaj pol. Razen tega so v uvodu take oblike, ki jih povprečen poznavalec slovenščine navadno sam pozna. Le nekaj tehničnih stvari, kot izgovor *ó* + *v*, *é* + *j* ipd., si mora zapomniti. Kdor hoče uporabljati slovar, si pa uvod mora ogledati, saj se sicer tudi pri razlagah ne bo znašel, ker ne bo vedel (kar se je nekaterim kritikom že večkrat zgodilo), kaj pri razlagi pomeni vejica, kaj podpičje, kaj določena vrsta tiska itd.

[2] J. G[olias], Naše slovarske tegobe, Mostovi, št. 7, junij 1970, 1—8; glej še op. 14. Kritika je namenjena SP in SSKJ.

[3] J. Toporišič, Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v Slovarju slovenskega knjižnega jezika I, SRL XIX, 1971, str. 55—75, 222—229 in napovedano je še nadaljevanje. V glavnem isto je predaval tudi v lingvističnem krožku Filozofske fakultete 23. nov., 7. dec. in 21. dec. 1970 ter nato tudi v več radijskih jezikovnih pogovorih.

[4] Prim. J. Likar [= J. Gradišnik] v TT 26. nov. 1970, str. 23: »[...] da bi se potem v slovenščini pisale oblike, ki so našemu očesu nevšečne ali tudi smešne, kot recimo zadnjič omenjeni kontejner, kombajn [...]«. Prim. še TT 19. nov. 1970, str. 23; 17. marca 1971, str. 15; o *delišes:* TT 8. okt. 1970, str. 23; 24. marca 1971, str. 15.

[5] l. c. 59—63.

Golias ne *detajl*,[6] Debenjak pa ne *bastija*,[7] Golias hoče zamenjati *žirijo* z *jury*,[8] Toporišič *commedio dell'arte* s *komedijo delarte*[9] itd. Če naj bi bilo vsakemu ustreženo, bi bilo treba izdati poldrugi milijon variant slovarja — ne samo dve, kot misli Gradišnik[10] — tistih nekaj sto tisoč Slovencev, kar bi jih še ostalo brez svoje variante, bi se morda le priključilo h kateri od teh variant.

Slovar raznim takim željam ni mogel ustreči, kajti brž ko odstopimo od načela, da je treba prikazati tak jezik, kot v resnici eksistira, ni več nobenih objektivnih meril. Jezik pa je sredstvo za sporazumevanje in ne sredstvo za poskuse. Pravopis in pravorečje sta sicer v vsaki izdaji ustreznih priročnikov malo drugačna, kajti jezik se spreminja in razvija, temu razvoju pa je treba prisluhniti in ga upoštevati, včasih mu pomagati, včasih se mu tudi upreti, če začne iti v nepravo smer proti duhu jezika. Vsako poseganje v ustaljene stvari pa je zelo tvegano. Skoraj vse nasilne reforme so propadle, ne samo —*vec*. V slovarju je torej samo deloma mogoče usmerjati, spravljati v sistem in upoštevati perspektivne tendence. To se je večkrat zgodilo tudi v SSKJ. Tako npr. oblike *blef*, ki je v slovarju navedena na drugem mestu s kvalifikatorjem tudi, sploh ni bilo v gradivu, ki ga ima Inštitut za slovenski jezik SAZU, s katerim je delan slovar, in je prišla v slovar le zaradi občutka, da je ta oblika možna, in zaradi sistemskosti, ker so bili pri glagolu tudi zapisi z *e*. Kritiki se zdaj zgražajo zaradi *u*-ja,[11] toda če se ne bi upoštevala perspektivnost *e*-ja,[12] bi oblike z *e* glede na gradivo sploh ne bilo v slovarju. Pre-

[6] Mostovi št. 7, str. 5—6.

[7] Prostor in čas II, 1970, str. 512. Geslo *bastija* je v slovarju razloženo s »srednjeveška trdnjava z visokimi stražnimi stolpi«. In to je popolnoma v redu. V tem pomenu se beseda rabi le v taki obliki (v gradivu za slovar je 22 takih listkov od Andrejčkovega Jožeta preko Župančiča, Preglja, Debeljaka, Vidmarja, do Modra, Pahorja itd. in do terminoloških predlogov). Priznam pa B. Debenjaku, da je napaka, če je v SSKJ pod geslom *bastija* za črtico napisano *Bastija* z razlago »ječa v Parizu [...]«. To je nastalo čisto zaradi tehnične plati: ker je v slovarju načeloma prva geselska oblika posplošeno uporabljana v vsem članku, je tudi tu nekdo napačno zapisal *Bastija*. Moralo bi biti vsaj tako kot v SP 1962 (*Basti(l)ja*) ali še bolje kot v SP 1950 (*bastija* : *Bastilja*). Tudi *marseljeza* bo v drugi knjigi SSKJ pisana z *lj* (vsaj na prvem mestu bo ta oblika, če bo *marsejeza* sploh dodana s tudi) — seveda ne da bi to »jasno in javno« korigirali v uvodu, kot to zahteva B. Debenjak, saj o vsaki korekturici pravopisa ni mogoče govoriti v uvodu.

[8] Mostovi št. 7, str. 5.

[9] Glej op. 5.

[10] Prim.: »Kakor imajo Norvežani že dolgo dva jezika, tako bi se utegnilo zgoditi, da se tudi v slovenščini izoblikujeta dva tipa govorjenja in pisanja, ki bosta imela vsak svoje smernice in pravila, pa kajpada tudi vsak svoje jezikovne priročnike. Navsezadnje, zakaj ne bi imeli v skrajnem primeru tudi dveh besednjakov slovenskega knjižnega jezika, če se pokaže, da je od izbire besed in od uporabe jezikovnih pravil odvisno, kakšen je slovar?« (TT 15. okt. 1970, str. 23).

[11] Zlasti B. Debenjak in B. Pogorelec v debati po Toporišičevem predavanju 23. nov. 1970 v lingvističnem krožku Fil. fak. J. Golias, Mostovi 7, str. 4, je tudi proti *bluf* in zahteva *blaf*, medtem ko pravi, da SSKJ z *blef* zmedo le še povečuje.

[12] Po redakciji tega gesla so se v novem slovarskem gradivu res pojavili tudi zapisi z *e*. Tistih 50 % Slovencev, ki po izjavi J. Goliasa (Mostovi št. 8—10, str. 20) govorijo *blaf* in stojijo zato kvalitetno višje, pa besede z *a* še ni pisalo.

tiravati pri tem korigiranju pa seveda ne gre. Posebno ne v sistemskih spremembah, kot jih zahtevata Golias (vse tujke izgovarjati po izgovoru jezika, iz katerega so sprejete) in Toporišič (odpraviti hiat, tujke pisati fonetično in sklope skupaj). Močnejši posegi so možni le pri stvareh, ki v jezik prihajajo, ustaljene stvari pa je najbolje pustiti pri miru. Jezika se je sicer treba učiti, toda ne se vedno na novo drugače učiti stvari, ki jih že znamo. Do neke mere je v redu, da skušamo s sistematiziranjem učečim se olajšati učenje, toda treba je upoštevati tudi tiste, ki jezik že znajo. Ti se bodo uprli vsaki močnejši spremembi; tudi uvajanju dublet, ki so glede na dosedanjo prakso napačne.[13] Ljudje se držijo ustaljenih navad, naj temu rečemo inertnost ali kakorkoli že. Kaj naj potem počnemo s pravopisom ali slovarjem, ki ga bodo uporabniki odklonili?

Mogoče je res škoda, da so se posamezne stvari v slovenščini uveljavile take, kot so se. Marsikatera stvar bi se dala teoretično bolje izpeljati in marsikaj ni dovolj sistemsko. Toda mi stojimo pred tem dejstvom in noben izoblikovan jezik si ne more dovoljevati stalnih močnih posegov v njegovo strukturo. Nismo več v 19. stoletju, da bi se šli reformatorje. Pri vsem tem pa itak noben pravopis ni do kraja idealen.

Tu bi se podrobneje ustavil zlasti ob Toporišičevi kritiki. J. Goliasu sem v imenu pravorečne komisije SSKJ odgovoril že v Mostovih št. 8—10, 1971, str. 14—16, kjer sem zavrnil njegove pretirane zahteve po originalnih tujih (zlasti izgovornih) oblikah. Te zahteve temeljijo zlasti na strahu pred osmešenjem pred tujci, ki izvira iz našega kompleksa majhnosti. Slovenščine pač ne bomo prilagajali tujim jezikom zato, da bi nas tujci lažje razumeli ali da bi pri nas olajšali učenje tujih jezikov — sicer jo rajši kar opustimo. V isti številki Mostov[14] je objavljen tudi že odgovor na mojo zavrnitev, toda ker prejšnjim izvajanjem niso dodani novi momenti, ampak se le ponavljajo stari, ga ni treba podrobneje obravnavati. Odgovarjati menda tudi ni treba na izjave, da uporabniki barbarizmov, ki jih zagovarjam (npr. *poanta, angažma, embalaža, sviter*),[15] »po kulturni stopnji svoje govorice res niso vzori«.

Toporišičeva kritika je najobširnejša in najbolj vredna upoštevanja. Vendar je tudi ta, kakor večina kritik slovarja, pisana z nenaklonjenostjo, pozna pa se ji tudi, da je pisana hitro in včasih premalo premišljeno. Že same napake in netočnosti v kritiki to temeljito dokazujejo. Pri naštevanju raznih primerov so zamenjave, ponavljanja, netočnosti pri navajanju raznih podatkov in drugih mnenj pa že skoraj delajo vtis, da so zagrešene namenoma itd. Npr. pri razdelitvi tujk na deset skupin po tem, kaj označujejo (glej

[13] Tu ne mislim na take, ki so po pravopisu napačne, a so v praksi že precej uveljavljene.

[14] Mostovi, št. 8—10, februar 1971, str. 19—23.

[15] Namesto »pravilnih« *puenta, angažman, ambalaža, sveter*. Ti izrazi so direktno navedeni ob ocenjevanju kulturne stopnje; seveda pa velja isto tudi za vse druge, npr.: *arzen* (prav naj bi bilo *arsen*), *biftek* (*bifstejk*), *flirt* (*flet*), *žirija* (*jury*), *gabarden* (*gabardina*), *detajl* (*detaj*), *emajl* (*emaj*), *bazen* (*basen*), *tuš* (*duša*) itd.

str. 62—63), sta enaki št. 6 in 9; eno je sicer tehnika in civilizacija, drugo tehnična civilizacija, toda primeri so popolnoma isti. Ali pa npr. *bukle* in *kolaž* navaja pod pojmi, ki označujejo prehrano (str. 64); tudi za *blef* je vprašanje, če spada med znanstvene pojme (str. 63), na dveh mestih pa je naveden, če ne gre spet za napako, najbrž zato, da se poveča število neslovensko pisanih besed v slovarju. Razumevajoče dopušča slovarnikom kak spodrsljaj in pri tem navaja »napako« da je pri *dolgorilca* dovoljen samo izgovor *u*, medtem ko je pri *dvorilca* izgovor *l* tudi *u* (torej je po njegovo dvorilec tisti, ki ima dva rilca, in ne tisti, ki dvori). Pripisuje razlike pravopisoma 1950 in 1962, kjer jih sploh ni, napačno prikazuje stanje v SSKJ (glej o tem spodaj) ipd.

Toporišič začenja kritiko s prikazom dela za slovar. Tu poudari, da je »glede deleža J. Toporišiča [...] pri tem slovarju treba pripomniti, da je načeloval komisijama za pravopis ter pravorečje in **oblikoslovje** skoraj v vsem času, ko so se te stvari normirale, tj. vsaj od začetka okt. 1964 do 21. aprila 1966; o svojem delu v *obeh teh* komisijah je od l. 1966 dalje poročal v Jeziku in slovstvu: [...]«. Ker bralce gotovo bolj zanima kritika slovarja kot pa delež Toporišiča ali koga drugega v pravopisni in pravorečni komisiji, bom te stvari, kolikor jih ne bo potrebno pojasniti pri obravnavi posameznih kritiziranih problemov, za zdaj še pustil ob strani.

V nadaljevanju navaja s citati iz ustreznih paragrafov, kako se slovar v pogledu pravopisa, pravorečja in oblikoslovja definira sam, nato pa poskuša »odgovoriti na dvoje: prvič, kakšna je vrednost teh stališč, kako so ta kolikor toliko teoretično utemeljena stališča uporabljena v slovarskem delu slovarja«. Po njegovem mnenju »je škoda, da slovar osnovnih p r a v o p i s n i h informacij (kolikor jih že daje) nima zbranih na enem mestu, ampak so razmetane po naslednjih paragrafih: 3, 8, 169, 171—173, 175, 179 do 180, 217«. Tu gre pač za očitek nepreglednosti in nesistematičnosti, ki je podprt z navedbo ustreznih paragrafov. In bralec kritike bo, sodeč po navedenih številkah paragrafov, imel občutek, da je nepreglednost res popolna. Toda če pogledamo ustrezne paragrafe, vidimo, da se v njih pogosto sploh ne govori o pravopisu, ampak je pravopis ali pisava omenjena samo mimogrede v čisto drugih zvezah. Oglejmo si najprej prvi in zadnji navedeni paragraf. V začetnih paragrafih, kjer se govori o značaju slovarja, je v § 3 opisan njegov namen z besedami: »Slovar hoče pokazati, katere besede so danes v knjižnem jeziku žive, kako se uporabljajo, kakšno je frekvenčno razmerje med njimi in v kateri plasti živijo. O vsaki besedi pove, kako se piše in izgovarja, kakšen naglas in intonacijo ima, kako se pregiblje, katere pomene ima in kakšni so odnosi med pomeni; daje stilne in druge kvalifikacije ter navaja navadne in posebne vezave, proste in stalne zveze, frazeologijo, reke in zelo znane pregovore.« Ne razumem, zakaj bi tu ne smelo biti med vsemi drugimi navedbami podatkov, ki jih slovar daje, napisano, da pove tudi, kako se beseda piše. Zaradi tega pravopisne informacije niso prav nič »razmetane«. Zadnji pri Toporišiču navedeni paragraf pa se glasi: »V polkrepkem nonpareju [...] so natisnjene besede in zveze, ki dopolnjujejo kvalifikatorska pojasnila [...].« Ker tudi Toporišič najbrž uporabo različnih tipov črk ne šteje med pravopis, gre tu verjetno za napako in bi

moral biti naveden § 227. Tam pa je navedeno (s pravopisnega področja) le, po kakšnem abecednem redu so razvrščena gesla, kar pa menda tudi ni nujno strpati v poglavje o pravopisu. Če pogledamo še drugi pri Toporišiču navedeni paragraf, namreč § 8, vidimo, da tudi v njem ni direktnih napotkov, »kako se piše«, ampak je samo povedano, v kakšni pisni obliki so besede v slovar sprejete, določeno je razmerje slovarja do tradicije in sedanje rabe v pravopisu, tako kot je v sosednjih paragrafih določeno to glede izgovora, intonacije in tudi besednega zaklada. To je povsem opravičljivo, če gledamo na slovar kot celoto in ne kot na pravopisni priročnik. Končno so v § 32, ki ga kritik ne navaja, omenjene še pisne dvojnice (*avtocesta /avto cesta*), vendar v zvezi z drugimi stvarmi in je to omenjeno tudi v poglavju o pravopisu. Enako je s § 118, ki ga kritik tudi ne navaja. S tem se razmetanost pravopisnih podatkov precej zoži: izmed § 3 in 217 (oz. 227) med § 169 in 180. Pa še tu ni razmetanost tolikšna, kot je videti iz Toporišičevega navajanja (169, 171—173, 175, 179—180). Problem je v bistvu le še v tem, ali naj bodo naglasna znamenja obravnavana pod pravopisom ali pod posebnim poglavjem. Ker naglas ni pravopisna zadeva, so v slovarju obravnavana posebej, pri pravopisu pa je opozorjeno nanje toliko, kolikor se rabijo v navadni pisavi. Poglejmo zdaj, kaj hoče Toporišič. Zahteva, da se naglasna znamenja iz § 179 in celo intonacijska iz § 180 obravnavajo pri pravopisu in ne pri naglasu, istočasno pa pri navajanju paragrafov, v katerih se obravnava pravopis, izpusti § 178, v katerem se obravnavajo naglasna znamenja kot sestavni del pisave (v tujkah tipa *à la* ipd.), in § 174, kjer se govori o uporabi akcentskih znamenj za preprečevanje dvoumnosti. Zakaj je to manj pravopisna zadeva, kot tisti akcenti, ki niso sestavni del pisave, menda ne bo nikomur jasno. Morda zato, da so številke, ki jih navaja, bolj pretrgane in vtis »razmetanosti« večji. Morda je iz istih vzrokov izpuščen tudi § 170, v katerem je omenjeno, da se obravnavajo v istem geslu samo take oblike, pri katerih ima uporabnik na prvi pogled občutek, da gre za pravopisno dvojnico[16] (*avtocesta /avto cesta, argo / argot*), druge pa kot samostojna gesla. Mislim, da ta podatek v poglavju o pravopisu nič ne škodi, čeprav Toporišič predlaga (na str. 58), da bi moral izpasti iz tega poglavja. Vsekakor spada to, kako se v slovarju obravnavajo pravopisne dvojnice (kako so razvrščene), vsaj toliko v pravopis, kot § 227, kjer je pojasnjeno, po kakšnem abecednem redu so razvrščena gesla. Opozoriti pa je še treba, da so vse informacije v slovarju, kolikor jih najdemo na različnih mestih, med seboj povezane z navajanjem ustreznih paragrafov.

Drugi problem, ki ga Toporišič načenja, je, kakšne informacije naj slovar da o pravopisu. V slovarju je v § 169 rečeno: »Splošnih pravopisnih pravil slovar ne daje; pravopisni podatki so vezani na posamezna gesla. Za pravilno razumevanje teh konkretnih podatkov so potrebna naslednja opozorila [...].« Pravopisnih pravil torej v slovarju ni; uporabnik dobi podatek o tem, kako se piše, le za konkretno besedo. Toporišič pa hoče, da bi slovar dajal napotke, kako se pišejo slovenski fonemi, npr. da se prednji visoki samoglasnik načeloma piše s črko *i*, zadnji z *u*, hoče opozorilo, da pišemo *sladka* in *svatba*, ker *sladek* in *svata*, da pa so izjeme od tega

[16] V slovarju piše samo dvojnico, ker je to v poglavju o pravopisu.

pravila pridevniki na *-ški*, npr. *moški, nebeški*, predlog *z/s*, nedoločnik *-sti*, da imamo zgodovinsko pisavo v primerih kot *volk, poln*. Težko se je tu prerekati, kdo ima prav. Slovarji takšnega tipa, kot je SSKJ, takih podatkov navadno nimajo; imajo jih celo znatno manj kot naš slovar. Za take stvari izdajamo pravopise in slovnice. Če bi hoteli take stvari spravljati v slovar, je tudi vprašanje, kje se ustaviti. Potem lahko zahtevamo, da morajo priti v slovar napotki o tem, kje pišemo vejico, dvopičje itd., kako nakazujemo premi govor, kdaj pišemo v stavku z veliko začetnico, kako besede delimo itd. Saj napotkov za to slovar sploh ne daje nobenih, medtem ko za pisavo tipa *sladka* itd. dovolj natančno informira pri posameznih besedah. In princip slovarja je, da izhaja od besede, ne od pravil. Toporišiču pa se vse preveč pozna, da je pisal slovnice, in po enakem sistemu hoče dajati jezikovne informacije tudi v slovarju. Praktično, lahko rečemo, zahteva v uvodu slovarja kompletno slovnico.

Po teh uvodnih očitkih preide Toporišič na pisavo tujk. Pri tujkah daje slovar prednost pisavi, ki je prevladovala v času redakcije in ne navaja vseh načinov pisave od začetka tega stoletja, saj bi s tem prišlo v slovar preveč zastarelega pravopisa in preveč tuje pisave, ki je pri kolikor toliko udomačenih besedah nikakor ne gre podpirati, če so se v zadnjem času že uveljavile v podomačeni pisavi. To stališče časovne omejitve se zdi Toporišiču koristno, pravi pa, da »[ž]al [...] sestavljavci slovarja iz svoje časovne omejitve pri upoštevanju pisave tujk niso izpeljali splošnega spoznanja, da je tuja pisava negospodarna tudi z ožje časovne perspektive. Mislim celo, da se ne motim, ko domnevam, da jim je nedomača pisava tujk premnogokrat le ljubša od domače; da jim je v teh primerih domača pisava tako rekoč le vsiljivo, neljubo, postransko, manjvredno dete tujim (zahodnim) kulturam neprilagojenih staršev«. To misel poskuša podpreti z dokazi. Prvi tak dokaz vidi »v težnji slovarnikov pisati v slovarju mnoge besede, če le gre, t u d i ali celo s a m o po tujem pravopisu, ko bi bilo vendar mogoče tujo pisno obliko v prvem primeru iz slovarja izpustiti ali postaviti na drugo mesto, v drugem pa ji dati domačo, slovensko pisano vzporednico«. Nato navaja primere, ki so v slovarju pisani samo nedomače, ki pa bi jih bilo treba pisati tudi po domače. Našteje 72 primerov. Prvi problem, ki se tu pojavi, je, po kakšnem kriteriju je izbral te primere. Nikjer ne pojasni, ali so to samo slučajno izpisani primeri ali zavestno izbrani. V slovarju je namreč še precej primerov, ki so pisani samo nedomače. In to tudi na tistih prvih 269 straneh, na katerih »natančen pregled« se kritika opira.[17] Naj navedem samo nekatere: *ad acta, ad hoc, à la carte, alias, alinea, ambiciozen, amnion, antidialektičen, antisocialen, antokian, aperçu, arianizem, baby, baby beef, bakterialen* ipd. Precej teh besed bi se dalo uvrstiti v Toporišičevih deset skupin, v katerih naj bi bile podomačene dvojnice. Nejasno je, kaj misli s »predmetnostjo« pri tujkah. Morda so zato izpuščeni prislovi kot *ad acta, ad hoc, à la carte*.[18] Vendar so to besede, ki so precej v rabi. Bolj razumljivo je, da je izpustil muzikološke izraze za označevanje načina in

[17] Glej pri Toporišiču, l. c. str. 56, op. 4.

[18] Ali pa zato, ker jih ima zaradi nepregibnosti za citatne besede (glej spodaj).

hitrosti izvajanja (*accelerando, adagio, allegretto, allegro, arpeggio, cantabile, crescendo*), saj se muzikologi prav gotovo ne bi sprijaznili s tem, da bi zaradi odpravljanja hiata namesto *piano* pisali, da skladbo izvajajo *pijano*. (Bi pa po Toporišiču verjetno morali pisati *pijano*, kadar označuje glasbilo, in najbrž tudi *pijanist*.) Toda fiziki, kemiki ipd. prav tako vztrajajo pri pisavah kot *coulomb, curie, curij, hertz, ampere-sekunda* itd. In včasih so celo proti njihovi volji bolj znani termini dobili v slovarju podomačene vzporednice.

V nadaljevanju Toporišič analizira, katere pravopisne kategorije so zajete v naštetih primerih. Našteje devet kategorij. V bistvu pa ta analiza niti ni potrebna, saj je problem le v tem, ali se tujka piše po domače ali po tuje. Kot posebno kategorijo lahko izločimo le primere s hiatom. Če se beseda piše po tuje, lahko nastopajo v njej pač vse možnosti, ki jih prinašajo tuji jeziki. Če bi pritegnili še druge tujke, bi Toporišičev seznam lahko še izpopolnili (npr. zapis glasu *c* s *tz*, *h* s *ch*, *t* s *th* ipd.).[19] Torej je *audi* pisan prav tako le po tuje kot *butterfly*. Kadar pa tujka nastopa v podomačeni obliki, je pisana v slovarju po slovenskih pravilih. Npr. *avt, gavda* (za tuje *out, gouda*) je pisano z *v*, čeprav pišejo *aut* in *gauda*.[20] Hibridne pisave se je slovar izogibal. Ima jo le v izjemnih primerih, zlasti tedaj, ko je del tujke že udomačen (npr. *hausbal*[21]).

Med temi devetimi kategorijami Toporišič najprej obravnava probleme v zvezi z zapisovanjem glasovnih zvez *i* + *j* + samoglasnik. Kot merilo za pisavo v SSKJ navaja pravilo iz SP 1962: »Samoglasniške skupine *-ia- -io- -ie- -ii- -ea-* pišemo brez vmesnega *-j-*, če besedo čutimo kot tujko, z vmesnim *-j-* pa, če jo čutimo kot domačo [...].« In nato nadaljuje: »V SP 1950 je v § 43 pod 2 pisalo še zelo jasno: „Latinske in grške tujke pišemo fonetično po slovenski izgovarjavi“ (str. 32), kar je v SP 1962 zreducirano na „soglasnike pišemo fonetično po slovenski izgovarjavi“.«

Najprej moram tu opozoriti na nesolidno citiranje. Citati so sicer res popolnoma natančno prepisani, toda tako, kot so prikazani tu, bi kazali na to, da je SP 1962 spremenil določila SP 1950 o pisavi latinskih in grških tujk (o dvoglasnikih glej spodaj). Iz te formulacije namreč lahko celo sklepamo, da je pisavo brez *j* v navedenih samoglasniških skupinah uvedel šele SP 1962. V resnici je to v obeh pravopisih enako. V SP 1950 v § 43

[19] Mimogrede povedano, pri Toporišiču vsi primeri niso v redu. Pri *amazonka* ne gre za zapis glasu *c* s črko *z*, kot to prikazuje Toporišič (str. 60, točka 7), ampak je tak tudi izgovor (pri tej besedi imamo pisno-izgovorno varianto *c/z*). Upam, da se Toporišič ne bori spet tudi proti izgovoru *z*, kakor se je svoje dni Glonar proti *horizont, zebra, zenit, zoologija*. Prav tako je v nadaljevanju kritike (str. 63) Toporišič tudi še druge pisno-izgovorne dvojnice vključil v primere z nepodomačeno pisavo: *blef — bluf, boem — bohem, bizmut — bismut*.

[20] Edini zapis *avt*, ki je v gradivu Inštituta za slovenski jezik, je zapisal Gradišnik (Nova obzorja 1962, 462), vse drugo je *aut*. Za *gavda* pa sploh ni primera v izpisanem gradivu in tudi ne (prim. op. 26) v dopisovanju podjetij (vpraševali smo namreč, kako pišejo *gavda* v naročilnicah, v nekaterih trgovinah, npr. v Delikatesi na Trgu revolucije 8, v Delikatesi na Celovški 72, v prodajalni Krka na Ciril Metodovem trgu 19).

[21] Ker imamo *bal*. Npr. *basketball, baseball* pa je v slovarju z *ll*, čeprav je že SP 1962 uvedel *basebal* z enim *l*.

pod točko 2 res ni napisano »soglasnike«, toda ker so v tej točki obravnavani samo soglasniki in ker so samoglasniki (pisava skupin *-ia- -io-* itd. in *ae*) obravnavani v točki 1 na popolnoma enak način (le nekaj malega je v SP 1962 še dodano), je jasno, za kaj gre.

Seveda je formulacija v SP, da pišemo *ijV*, če besedo čutimo kot domačo, *iV* pa, če jo čutimo kot tujko, slaba in bi jo bilo treba v novi izdaji pravopisa spremeniti. Današnjemu uporabniku jezika je bolj domača tista beseda, ki mu je bolj znana. Domačosti ali tujosti besede on ne more meriti z zgodnejšo ali kasnejšo izposoditvijo. Taka pravila nam v resnici nič ne pomagajo in kritiki jih lahko prikažejo kot neprimerna. Seveda se dobro pravilo tu ne da postaviti. Toda tudi pri Toporišičevi minimalni rešitvi (predlaga namreč dve varianti) se ne bi dalo.

Sploh je Toporišič pri predlogih za odpravljanje hiata precej nejasen. Najprej pravi: »Mislim, da bi bila za slovenski knjižni jezik najpreprostejša rešitev naslednja: opusti se obvezno ločevanje domačega in tujega v tem smislu, da se vse piše po slovenski izgovorjavi (torej *i* + *j* + *V*) [...]«. Na ta način bi morali torej pisati: *abalijenacija, abijogeneza, abijotičen, abiturijent, abolicijonizem, abrevijatura, adijabata, adverbijalen, afilijacija, afilijirati, agrobijologija, agromelijoracija, ajtijologija, akcijonar, aksijalen, aksijom, alijas, alijenacija, alijiran, ambicijozen, ambijent, anacijonalen, antibijotik, aposijopeza, aposterijoren, aprijoren, biblijoteka, bijografija, dijabetik, dijadem, dijafilm, dijagnoza, dijalektika* itd. itd. V nadaljevanju pravi: »Oboje [?] verjetno le v danem okviru [...].« Kaže, da misli pri tej varianti rešitve na tiste primere, ki se izpeljujejo iz besed s priponami, ki že imajo kot *-ija, -ij* npr.: *alodij — alodialen → alodijalen, beneficij — beneficiat → beneficijat, ceremonij — ceremonial → ceremonijal, komedija — komediograf → komedijograf* itd. Ker nimamo *socija*, bi na ta način lahko ostalo *socialen*. Podobno ima Pleteršnik *genijalen* : *socialen*. To pa bi bilo seveda preveč komplicirano, znatno bolj, kot je zdaj, zato najbrž misli Toporišič na posplošitve, ko piše: »Zadevne pripone bi se tudi lahko kar naštele (npr. pišemo *-ija, -eja, -ijalen, -ijaren* ipd.).« S tem pa seveda pravilo, da pišemo *j* v izpeljankah od besed, ki *j* že vsebujejo, ne bi več veljalo. Razen tega se pod ipd., kot vidimo iz prejšnjih izvajanj, skrivajo še številne druge pripone, tako da po ovinku spet pridemo skoraj na pretežno odpravo hiata.

Hiat so že poskušali odpraviti. Škrabec, pod katerega vplivom je večkrat tudi Toporišič, ni trpel hiata niti na medbesedni meji.[22] Pleteršnik ima odpravljenih nekaj več hiatov, kot je navadno danes.[23] Levčev Slovenski pravopis 1899, ki je v marsičem sledil Škrabcu in zlasti Pleteršniku, jima pri hiatu ni. Ima namreč že popolnoma ista pravila za hiat, kot jih imamo danes (glej § 467—469). Vendar je bilo v praksi precej neenotnosti in dovolj pogosto so zapirali hiat pri *i* + *V* z *j*. Nekateri pa so šli celo tako daleč, da so odpravljali žvezo katerihkoli vokalov in pisali *februvar, jezuvit* ipd.

[22] Glej Cv. I, 1880, 7c—8d (ponatisnjeno v JS I 121—127); XXVII, 1910, 1 c.

[23] Prim. npr. *akcijonar, alodijalen, amonijak, dijakon, dijamant, genijalen, idijot* itd., vendar *biblioteka, biografija, diadem, diagnoza, diagonala, dialektičen, hierarhija, hieroglif, patriarh* itd.

Proti Levčevemu pravopisu je glede hiata nastopil tudi Štrekelj.[24] Poteguje se za pisavo *ijV* in to utemeljuje s tem, da *j* govorimo in da ima mnogo teh besed v drugih oblikah skupino *ij* (npr. *alodij — alodijalen*). Torej najdemo tu ista stališča in utemeljitve kot pri Toporišiču.

Levčevo tradicijo je nadaljeval Breznik v Slovenskem pravopisu 1920. Tu sicer ni posebnih pravil o hiatu, toda po slovarčku se vidi, da popolnoma sledi Levcu. Isto je glede hiata v Breznik-Ramovševem Slovenskem pravopisu 1935. Po SP 1935 se je pisava hiata začela ustaljevati v smislu predpisov. Glonar je ob izidu SP 1935 še branil *j* z vso vehemenco,[25] toda ni uspel. Zdaj smo navajeni pisati ponekod *iV*, drugod *ijV* in v glavnem ne prihaja do pomot,[26] razen v posameznih primerih.

Toporišič ne govori posebej o tem, ali zahteva odpravo hiata tudi v tipu *radio → radijo*. Seveda je pri maksimalni varianti reforme hiata jasno, da vključuje tudi ta tip. Glede na to, da zahteva Toporišič *j* v priponi *-oa*, bi seveda *-io* še prej prišel v poštev. Vendar teh stvari niti Glonar ni uvedel v svoj slovar. Toporišičeva zahteva, da se izenačita priponi *-ea* in *-oa*, stoji že pravzaprav izven problema o hiatu. Hoče, »da bi se pisalo ne le *-eja*, ampak tudi *-oja* (*aloja*), iz česar je popolnoma razumljiv pridevnik *alojev* (in seveda tudi rodilnik množine (in dv.) *aloj*)«.[27] Popolno paralelo med *-ea* in *-oa* je težko potegniti, ker sta se doslej obravnavali različno in ker gre pri prvi za prednji vokal, ob katerem je lažje vstaviti *j*. Razen tega tudi Toporišičev podatek o pisavi tujk na *-ea* ni točen, saj velja v celoti le za naglašene primere (proti *alínea, área*).[28] V slovarju je *alója* in *áloa*, kar pri tem primeru pravzaprav ustreza stanju pri *-e(j)a;* pridevnik pa je le od alója, kot nam kaže akcent, ker je le ta toliko v rabi, da je prišel v slovar. Od *áloa* bi bil pridevnik *áloin*, kot so ga včasih predpisovali (toda SSKJ nima vseh

[24] O Levčevem slovenskem pravopisu in njega kritikah, Ljubljana 1911, 114—118.

[25] Prim. Glonar, Slovar slovenskega jezika, Ljubljana 1936, str. IX—X.

[26] Toporišič sicer misli (str. 64), da bi nelektorirana besedila (npr. notranje dopisovanje v podjetjih in ustanovah, šolske naloge učencev vseh vrst, pisma uredništvom, delovnim in družbenim ter političnim organizacijam, dnevniki ipd.) dala precej drugačno podobo kot listkovno gradivo za slovar Inštituta za slovenski jezik. Toporišič govori o tem v zvezi s pisavo tujk, toda z isto pravico bi lahko to uporabili tudi pri drugih pravopisnih problemih. Taka nelektorirana besedila nam sicer lahko služijo za študij tendenc, ne moremo pa kar sprejeti vsake stvari, ki se tu pokaže. Kaj vse bi dobili, če bi kar sankcionirali napake iz dopisovanja med podjetji, šolskih nalog in dekliških dnevnikov. V takem primeru lahko prenehamo pisati slovarje in tudi slovnice. Na drugi strani pa bi npr. J. Golias upošteval samo tako kvalitetne govornike s tako šolano govorico, da ne govorijo niti takih barbarizmov, kot so *embalaža, tuš, poanta, trener* itn. (za *ambalaža, duša, puenta, tréjner*). Mislim, da je tudi pri vrednotenju jezikovnega gradiva treba imeti neko mero in ne pretiravati v nobeno skrajnost. (Da pa tudi pri slovarju nismo čisto pozabili na nelektorirana besedila, prim. npr. op. 20.)

[27] Glej str. 61.

[28] *Geja* in *gea* malo izstopa zaradi kračine besede. Ob času redakcije je gradivo prevladovalo na *-ea*. Toda zaradi paralele z drugimi primeri na *-éja*, je v slovarju na prvem mestu *geja*.

pridevnikov[29]). Torej bi se Toporišič lahko opiral le na rodilnik množine (in dv.). Ker pa se v besedah na *-oa* v drugih oblikah *j* ne govori, odpade seveda tudi ta argument, saj je treba *-j* v rod. mn. razlagati kot končnico.[30] Po Toporišičevo bi morali pisati *boja* tudi za udava in vrsto krznenega ovratnika (kot za plovko in barvo), *moja* za vrsto izumrle ptice, *stoja* za šolo in nauk stoikov, na kar bi se najbrž bilo težko hitro privaditi.

Pri problemu hiata pa Toporišič ni načel vprašanja, kako je z njim v skupini *V* + *i*: ali bi ga bilo treba tudi tu zapirati z *j* ali ne. Tisti, ki so zagovarjali *ijV*, so navadno pisali tudi *Vji*, vsaj delno. Štrekelj npr. teoretično o skupini *Vi*, kadar je dvozložna, sicer ne govori, toda piše:[31] *prozajik, prozajist, mozajika*. Pleteršnik, ki ima odpravljenih manj hiatov, ima: *prozaik, prozaist, mozaika, alkaloid, heroida*, toda *lajik, lajištvo, oktrojirati*. Glonar sicer tudi posebej ne govori o tej skupini in v slovarju ni popolnoma dosleden, vendar se v glavnem drži pravila, da v skupini *Vi* piše *j*, če *i* ni akcentuiran, če je akcentuiran pa ne: *lajik, lajičen, lajicizirati, stojik, algebrajičen, arhajičen, herojičen, prozajičen, prozajik*, toda *prozaist, arhaizem, heroina, heroizem, alkaloid, cikloida, dadaist, dadaizem, egoist, graduirati, mozaik, oktroirati itd.*[32] Število primerov s skupino *Vi* je bilo včasih zelo majhno, toda od slovarja do slovarja zelo narašča (zlasti nove tvorbe na *-izem, -ist, -ičen, -irati*), zato jih je treba pri obravnavi hiata upoštevati in Toporišič ne bi smel mimo njih.

Pri hiatu izhaja Toporišič iz domneve, da se med *i* + *V* izgovarja *j*. Tako tudi že prejšnji nasprotniki hiata. Vendar stvar ni tako enostavna. Ali se izgovarja *socialen* ali *socijalen* niti ni tako lahko določljivo. Zlasti, ker slovenščina nima pravega spiranta *j*. Največkrat se v pogovornem jeziku sploh govori *socjalen*, toda to še malo ni dokaz, kot mislijo nekateri, da mora zato eksistirati med *i* in *a j* in da po redukciji *i*-ja ostane *-ja-*. Tu gre za direktno spremembo *ia* ali *ija* v *ja* in ne *ija* preko *əja* v *ja*. Anketiral sem več izobražencev glede izgovora hiata in večina je bila mnenja, da *j*-ja ne izgovarja.[33] Celo nekateri, ki so trdili, da izgovarjajo *-ija-*,[34] pri direktnih fonoloških opozicijah kot *piano* : *pijano* niso mogli potrditi, da jih izgovarjajo enako, ampak so trdili, da sta tu dva različna *j*. To pa bi kvečjemu kazalo na to, da v hiatu ni pravega *j*, ampak samo nekak mehek prehod od enega vokala k drugemu. Vsekakor pa se na izgovor tu težko opiramo, ker je precej labilen, precej različen od človeka do človeka (tisti, ki so manj pod vplivom pisane besede, bolj odpravljajo hiat), od primera do primera (pri bolj knjižnih več hiata; več hiata tudi pri takih, ki v pogovornem jeziku *iV* zaradi

[29] Glej § 4: Zaradi omejenega obsega v slovarju tudi ni glagolnikov, manjšalnic, svojilnih pridevnikov, abstraktnih samostalnikov, imen za delujoče (ženske) osebe ipd., če se le redko rabijo. Narediti jih je mogoče po splošnih jezikovnih zakonih.

[30] Gre za morfemsko pozicijsko varianto (alomorf *-j* za vokalom k navadnemu *-ø* oz. *-á* pri premičnem naglasu).

[31] O Levčevem slovenskem pravopisu 117, 118.

[32] Vendar *jezuitizem* (v neakcentuirani poziciji proti *lajicizirati*), *flúid* (če ni izgovarjal *flújd*, kar pa ni verjetno, ker bi potem najbrž pisal *j*, prim. po njegovem prepovedani *celulójd* za *celuloíd*).

[33] Anketiral sem večino tistih, ki so navedeni v članku Akcentske variante SRL XVIII, 1970, 13—14, in še nekatere druge.

[34] Npr. Mj, Jm, B. Urbančič, M. Košmrlj, I. Šircelj.

konzonantske soseščine ne razvijejo v *jV*, npr. *prioriteta*) in tudi od vokalne skupine do skupine (nihče od anketirancev ni izgovarjal npr. *trijumfirati*). Kako je natančneje z izgovorom hiata, bi bilo treba še raziskati. Da pa lahko izgovarjamo skupine *ia, io, ie, iu, ii* tudi brez vmesnega *j*, nam dokazujejo primeri kot *priagitirati, priobčiti, prienačiti, priučiti, priimek.*

Ali bi bili morali v slovarju odpraviti hiat ali ne, o tem sploh ni vredno govoriti, saj si sestavljavci niso izmišljali nekega novega jezika. Vprašanje je le, ali bi bodoči novi pravopis lahko priporočil odpravo hiata. Bojim se, da bi bil rezultat tak kot z *-vec*. Zelo verjetno bi se ljudje temu uprli. Eni zaradi rušenja ustaljenosti v knjižnem jeziku, drugi pa bi v tem prav gotovo videli tudi hrvatenje in jugoslovenarstvo.

Tudi če bi dovolili dublete tipa *socializem* in *socijalizem*, bi se ljudje vznemirjali. Stabilnost bi bila porušena. Preveliko število dublet tudi ni koristno. Toporišič sam je bil nekoč proti njim, »ker se z variantami še podvoji število enot, ki si jih je treba zapomniti«.[35]

V novem pravopisu bi bilo možno iti le v manjše korekture. Morda pri kaki redkejši priponi (morda pri *-ian*); vsekakor pa bi lahko dovolili *j* tudi v posameznih primerih. Saj imamo tudi zdaj npr. *bastion* : *legijon* ipd. in torej premik v nekaterih besedah ne bi ničesar porušil. Eden takih primerov je npr. *aziat*, ki ga dovolj pogosto pišejo *azijat*.[36] Najbrž bi kazalo izenačiti tudi *-ijanec, -ijanstvo* : *ianist, -ianizem* (*arijanstvo — arianizem → arijanizem*). Priponi *-izem, -ist* sta se namreč že toliko udomačili, da nima smisla pred njima spreminjati na tuje pred drugimi priponami že poslovenjeno pripono *-ijan*.

V nadaljevanju obravnava Toporišič razne možnosti zapisov glasov pri tujkah. Najprej govori o zapisu glasov *j* in *ų*. Pravi: »Drugi problem je pisava glasov *j* in *ų* v tujkah (naši točki 2 in 3), tip *aitiologija, audi.* — Tu je treba posplošiti na vse tuje jezike pravilo, ki je bilo v SP 1950 (in v glavnem tudi v SP 1962) formulirano za grške in rimske tujke, to je, da jih pišemo fonetično po slovenski izgovorjavi (kar pa je SP 1962 v dvoglasniških zvezah neprimerno zožil samo na u: „[D]voglasnika *au* in *eu* pišemo z *av, ev: avgment, evfemizem*" (§ 72, str. 69). V obravnavanem delu slovarja so prizadete naslednje enote: *apartheid, bianco, ba(s)relief, behaviorist, boy, buick, cankariana, celuloid — audi.*«

Prvo, ob čemer se je treba ustaviti, je citiranje. SP 1950 sploh nima pravila o dvoglasnikih v grških in latinskih tujkah, v slovarskem delu pa prav tako najdemo oblike tipa *aitiologija* (poleg *mojra*), zato SP 1962 ni mogel zožiti pravila na *u*, čeprav je res pri imenih spremenil pisavo iz *aj, oj, ej* na *ai, oi, ei*, vendar pri imenih z izvirnim obrazilom tudi *av, ev* v *au, eu* (*Euripides, Zeus* in celo *Taurus*).[37]

Drugo, na kar je treba opozoriti, je to, da je pri obravnavanih primerih treba ločiti več tipov: 1. *aitiologija*, 2. *celuloid*, 3. *bianko*, 4. *cankariana*, 5. *buick, audi.*

[35] JiS X, 1965, 216.
[36] Gradiva je malo več z *j* kot brez *j*.
[37] Toda tudi v SP 1950 je npr. *Plautove komedije.*

Pri tipu *aitiologija* bi dal prav Toporišiču. Zadnji pravopisi (tudi že SP 1950) so po nepotrebnem začeli uvajati *i* v diftongih pri grških tujkah. Najbrž pod vplivom jezikovne prakse, ki pa bi jo tu verjetno bilo mogoče obrzdati in ohraniti stara pravila,[38] da v dvoglasnikih pišemo *v* in *j*. Zdaj novejši, zlasti strokovni pisci vse bolj pišejo v takih primerih *i* namesto *j*. Zadnji SP je uvedel, pač pod Sovretovim pritiskom, tako pisavo tudi v podomačenih imenih (*Aishil, Hefaist, Oidip* ipd.)[39] Jaz sam bi bil za pisavo *ajtiologija*, toda slovar je delan po gradivu (v tem pa je deset listkov z *ai* in eden z *aj*), v njem je upoštevana tudi tradicija dosedanjih pravopisov (SP 1950 in 1962 imata *aitiologija*, v prejšnjih pa besede ni) in zato ni mogel preko oblik kot *aitiologija*, dodal pa je kot dubletno obliko *ajtiologija*, le pri zelo redkih kot *daimonion*, ki so nekako citatne besede, je ostal tudi samo *ai*.

Prav tako bi dal prav Toporišiču pri tipu *celuloid*. Tu je pisan *i*, ker so včasih naglaševali *celuloíd* (tako še SP 1950). Toda če smo začeli drugače izgovarjati, bi lahko začeli tudi drugače pisati. Beseda je dovolj udomačena, da bi jo lahko podomačili tudi v pisavi. Slovar tega ni storil pač zato, ker prav vse gradivo (50 listkov) kaže dosledno pisavo z *i*, lahko pa bi novi pravopis dovolil dubleto.

Primer *bianko* ima v slovarju dvojnico *bianko* in *bianco*, izg. [bjanko]. Tuja oblika *bianco* se še toliko rabi,[40] da je slovar ni mogel opustiti, čeprav ima že SP 1962 samo *bianko* in obliko s *c* le v zvezi *in bianco*. Oblika *bianco* je kot tujka v nepodomačeni obliki čisto v redu. Vprašljiva je na pol podomačena *bianko*. Teoretično morda res ni najboljša, toda v praksi eksistira in slovar, ki je informativno-normativen, bi jo težko likvidiral in zapisal obliko *bjanko*, ki se je v slovenščini najbrž prvič pojavila v Toporišičevi kritiki. Da pa se je slovar izogibal hibridne pisave, kolikor se je pač dalo, sem omenil že zgoraj. Da se je pri primeru *bianko* uveljavil *k*, ne pa tudi *j*, je lahko pomagal še vpliv nemškega *blanko*. Podoben primer v slovarju je še *fianketo*.

Tip *cankariana*, ki mu slovar ne predpisuje izgovora *caŋkarjana*, je najbrž treba govoriti z *i* in je izgovor z *j* le pogovoren[41] kot *miljon* za *milijon*, *socjalen* za *socialen*, *karfjola* za *karfijola*. To vidimo tudi po tem, da v soseščini težje konzonantske skupine izgovarjamo *i*, npr. *prešerniana*. Sufiks *-iana* je občuten tako tuje, da bi ga težko izenačili z *-ijan/-jan* (*-jan* v izpeljankah iz

[38] Že od Levca dalje (glej pri Levcu, SP § 35, 466).

[39] Mislim, da bi moral novi pravopis odpraviti Sovretove posege pri zadnjih pravopisih (zlasti zadnjem). Izgovor, da pišemo imena v originalni obliki in je treba tako pisati tudi grška in latinska, ne drži. Prvič zato, ker je pri klasičnih imenih pri nas določena tradicija, drugič pa zato, ker jih v celoti ne pišemo v originalu, tudi po zadnjem pravopisu ne, saj za *Cythera* pišemo *Kitera*, za *Commodus Komodus*, ne smemo pa po zadnjem pravopisu pisati *Ojdip*, *Ajshil*, *Zevs*. Pri grških imenih pa gre še za transliteracijo in zato jih še z večjo pravico prilagodimo slovenski pisavi.

[40] Oblik s *c* je okrog polovico.

[41] Toporišič v svoji razpravi o pogovornem jeziku (SRL XVIII, 1970, 57 sl.) med pogovornimi oblikami ne navaja tipa *socjalen*, *miljon*. Mislim, da bi ta tip moral biti med značilnostmi splošne pogovorne inačice. Pri tipu *i(j)V* (če *i* ni naglašen) se v pogovornem jeziku pri bolj pogostnih besedah, če ne pride do neobičajne glasovne skupine in če ni skupina *i(j)V* za začetnim konzonantom (z redkimi izjemami kot *cijaziti*) ali v priponi *-ija*, izgovarja *ja*.

Univerzitetna knjižnica Ljubljana

podaljšane osnove na *-j-: cankarjanec, hitlerjanec : borzijanec),* kot očitno misli Toporišič.

Precej podobno je tudi s primerom *relief* (oz. *barelief).* Jaz izgovarjam *relief,* in da nisem sam, kaže že to, da so včasih nekateri tudi pisali *relijef.*[42] Gre za to, ali naj bi bila to francoska ali nemška tujka. Najbrž smo jo dobili preko nemščine in zato tudi izgovarjali *reli(j)ef.* Precej ljudi sicer res izgovarja *reljef,* toda ali naj to pri njih štejemo res za tip *bjanko* in ne za tip *miljon,* je težko dokazati. Če bi bil res knjižni izgovor *reljef,* potem je *relief* tujka s tujo pisavo, ki bi pri tej besedi ne bila umestna.[43] Toda zdi se mi, da bi bilo prej kot o izgovoru *je* pri *relief* treba razpravljati o takem izgovoru pri *eksterier (interier),* česar pa Toporišič ni načel. Morda zato, ker v srbohrvaščini navadno pišejo *reljef,* toda *eksterijer.*[44] Toda srbohrvaščina se ogiblje skupine *rj,* medtem ko je v slovenščini navadna. Pri tujkah kot *eksterier, bonboniera,* ki so direktno iz francoščine, bi bil izgovor z *je* bolj upravičen. Slovar je pri *bonboniera* tudi v resnici dal pisno dubleto *bonbonjera,* ker je nekaj takih zapisov[45] in se tako tudi precej splošno govori. Pri *eksterier* v slovarju sicer ni dublete (v gradivu ni nobenega izpisa z *je),* toda glede na to, da je pri *interier* nekaj zapiskov tudi z *je,* bi dubleta bila mogoča. Po drugi strani pa potem ne bi bilo več paralele z *eksteriorizirati, eksteriorizacija.* Prav tako bo morda treba dati dubletno pisavo tudi pri *premiera* (prim. npr. samo na ta način pisano *garsonjera),* za katero pravopisi (1950, 1962) predpisujejo izgovor *premjêra,*[46] vsekakor pa bo izgovor treba uravnati po pisavi, saj ni mogoče zahtevati, da bi ljudje enako pisan sufiks *-iera* v različnih besedah (npr. *bariera, bonboniera, kariera, mulatiera, premiera* ipd.) različno izgovarjali.

Pri tipu *buick, audi* ipd. ne gre samo za zapis *j, v* z *i, u,* ampak za zapis tujke v originalni obliki in spada v kompleksni problem pisave tujk po tuje ali po domače. Primer *audi* morda bolj izstopa, ker je drugače podoben našim besedam, vendar je samo pisan po tuje, kot so tudi imena večine drugih avtomobilov. Pisava za avtomobile se je pač udomačila pretežno v tuji obliki *(audi, austin, buick, cadillac, chevrolet, citroen, dauphin, lancia, peugeot, porsche, renault, simca, taunus, wartburg* ipd.) in to ne po krivdi pravopisnih predpisov, saj sta SP 1950 in SP 1962 predpisovala npr. pisavo *ševrolet.* Vendar praksa ni šla za njima, tako da v gradivu za slovar ni niti enega izpisa *ševrolet,* ampak vsi *chevrolet.* Tudi pisava *bujk* je bila predpisana v SP 1962 s skoraj enakim

[42] Prim. npr. pri O. Župančiču v Galsworthy, Temni cvet, 1930, str. 221.

[43] Slovar ni dal dubletne pisave, ker pisava z *ie* povsem prevladuje. V listkovnem gradivu za slovar je (skupaj z izvedenkami) 165 izpisov in med temi jih je le 6 z *je,* pa še ti so večinoma nepomembni (G. Makarovič, Perspektive 1962-63, str. 411, 412; Sedej, Nekateri tokovi... 1966, str. 15; Novi svet II, str. 312; Ženski svet 1931, str. 176; Žurga-Fersman, Iz življenja kamnov, 1935, str. 44). Mislim pa, da ni mogoče vzdrževati razlike med izgovorom pri *relief* in *ba(s)relief,* kot jo imata SP 1950 in 1962 (pri drugem izgovor *bareljef).*

[44] Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika, Zagreb-Novi Sad 1960, ima *reljef* in *eksterijer;* Klaić, Veliki rječnik stranih riječi..., Zagreb 1966, ima kazalko *relijef v. reljef* in samo *eksterijer.*

[45] V gradivu je 21 izpisov, od tega jih je 6 z *je.*

[46] Vendar SP 1935 ne predpisuje takega izgovora in Glonar v svojem slovarju piše *premijera.* Tudi Verbinc v Slovarju tujk nima označenega izgovora z *-je-.*

uspehom oz. neuspehom.[47] Samo pri nekaterih pogosto rabljenih imenih za avtomobile, ki obenem spominjajo še na kako drugo znano besedo, se uveljavlja tudi domača pisava, npr. pri *folksvagen* (ki ga pa SP 1962 piše po tuje), *kadet, princ*. Slovar je pri *folksvagnu* postavil domačo obliko na prvo mesto, kar pa je bilo glede na pisavo drugih avtomobilov morda prenaglo storjeno. Pri imenih avtomobilov se stalno srečujemo z originalno pisavo, stalno imamo pred seboj optično podobo znamke, napisane na avtomobilu, zato tu podomačena pisava tako težko prodre.[48] Pač pa bi bilo imena za razne oblike avtomobilov *(kupe, karavan, kabriolet, kombi, džip)* najbolje pisati po domače in v praksi to tudi že precej delajo, a v pravopisni komisiji je proti mojemu mnenju obveljalo, da je v slovarju *coupe* in *caravan* na prvem mestu.[48a]

V nadaljevanju (str. 61—62) Toporišič postavlja pravila, kako je treba tujke pisati: opustiti tudi pri tujkah iz neklasičnih jezikov dvojne soglasnike, zamenjavati soglasnike glede na konkretni slovenski izgovor, ločiti pravopisno zveneče soglasnike od njihovih nezvenečih homorganskih parov, zliti zobnik *c* od zapornika *t*, neme soglasnike izpuščati, govorjeni *dž* tudi v pisavi podajati z *dž*, samoglasnike pisati samo z običajnimi slovenskimi 5 znamenji zanje.

Ker Toporišič nato prizna, da se je po teh načelih SSKJ v resnici ravnal v primerih, ko je tujkam dodajal podomačeno obliko, in ker se po teh načelih ravnajo naši pisci in jezikoslovci že od nekdaj, pravzaprav to ne spada v kri-

[47] V gradivu za slovar je en sam izpis s podomačeno obliko (Vlado Habjan, Pomlad vnukov, 1955, 165), pa še ta je dan v narekovaj. Dosti več drugih imen avtomobilov ni v SP.

[48] Pri folksvagnu ni napisa na avtomobilu (samo kratica oz. znak) in tudi zato tu bolj pogosto srečamo podomačeno pisavo.

[48a] V zadnjem času je začela revija Avto pisati vsa imena za avtomobile podomačeno. V št. 13, dne 23. junija 1971, je bilo to napovedano z naslednjimi besedami: »Po pravilih slovenske slovnice smemo pisati udomačene tujke tudi Slovenci po navodilu slavnega Vuka, tako kot jih slišimo in izgovarjamo. Odslej bo tudi v slovenski izdaji tako kot v srbohrvatski: pežo, ostin, folksvagen, porše itd. Izjema ne bo no|b|en avtomobil, tudi tisti ne, ki bo prišel na svet šele letos. Ga bomo pač takoj udomačili in bo beseda s pisavo vred tudi udomačena. Morda bomo sprožili s tem vihar, morda bo šla nova pravopisna revolucija kar tako mimo.« V naslednji številki 7. julija 1971 beremo: »Vlado Zupan, Emil Tanko in J. Koller so nas v pismih žolčno ozmerjali zaradi slovenskega pisanja avtomobilov po novem. Tovariši razžaljeni! Novo pisarijo so nam svetovali slovenski jezikoslovci, ki so rekli, da naj udomačena imena avtomobilov pišemo fonetično. Tako kot anketa za enquête, afera za affaire. Tovarna Peugeot bo torej prodajala pežoje ne pa peugeote.« Ker pa revija Avto ni uvedla slovenske pisave, ampak tisto, ki jo ima v srbohrvaški izdaji (diftongov ne piše po slovensko, ampak še vedno piše *audi, taunus*), je jasno, da jezikovni urednik ni uvedel »nove pisarije« zato, ker bi preštudiral ustrezno literaturo, ampak po vsej verjetnosti iz nekih drugih razlogov (morda ekonomskih — da se zaradi tega ponekod lahko uporabijo kliŠeji ali del stavka za slovensko in srbohrvatsko izdajo) ali pa vsaj premalo premišljeno. Ne mislim se pretirano upirati tej »revoluciji«, saj sam v precejšnji meri podpiram poslovenjeno pisavo, vendar mislim, da je za jezik primernejša evolucija. Ta »revolucija« je tudi začeta na neustreznem mestu, saj so avtomobili najmanj primerni za podomačeno pisavo, ker se stalno srečujemo z napisi na njih, ki so v originalni obliki. Seveda začeta na neustreznem mestu glede na današnje stanje našega jezika, na pravem mestu pa s stališča Toporišiča, kajti če zmaga ta pisava pri avtomobilih (seveda splošno, ne samo v Avtu), bi bilo nesmiselno ohranjati tujo pisavo na drugih področjih.

tiko slovarja. Sem spada le razpravljanje o tem, kdaj je slovar dal tujki samo domačo, kdaj samo tujo in kdaj obe obliki: ali je to storil samovoljno ali se držal kakega načela in če je to načelo pravilno.

Toporišičevo mnenje je, da je slovar naredil napako, ker ni diktiral fonetične pisave, ampak upošteval dejansko stanje; pri tem pa še namiguje, da niti dejanskega stanja ni upošteval, ampak forsiral tujo pisavo (prim. o tem že zgoraj navedene citate in še spodaj).

O načelnem vprašanju, ali bi bil moral slovar uvesti fonetično pisavo tujk, ni vredno diskutirati. Če bi slovar upošteval vse Toporišičeve ali recimo Goliasove ali pa tudi Gradišnikove zahteve, bi to ne bil več slovar sodobnega slovenskega knjižnega jezika v polnem pomenu besede. Če pa vzamemo Toporišičevo zahtevo kot nekak predlog piscem, da bi mu sledili v tej smeri, je treba reči, da ima fonetična pisava tujk gotovo svoje prednosti in jo do neke mere tudi sam podpiram. Ne bi pa bil za kak ukrep, ki bi uvedel popolno fonetično pisavo, ker ima tudi to svoje slabe strani. Slovenci smo pač vajeni na sedanji način sprejemanja tujk, to ima pri nas tradicijo in tudi vsi evropski jeziki, ki pišejo z latinico, sprejemajo tujke sprva v originalni obliki; izjema je le hrvaščina, ki je glede tega vezana na paralelnost s srbsko cirilico. Nasprotniki fonetične pisave so pri nas dovolj številni in bi se kak ukrep glede tega ne mogel kar tako uveljaviti, kot misli Toporišič. Tudi ni gotovo, ali so res vse tujke kandidatke za podomačeno obliko, če je res »nepodomačena oblika tako ali tako samo začasna« (str. 64). Pri nekaterih gre podomačenje hitro: *kompjuter* se je uveljavil že med tiskom slovarja; že omenjeni *ševrolet* se pa ni, čeprav je bilo več kot 20 let predpisano, naj se tako piše. Nekatere tujke prej odmro, kot se pisno podomačijo. Toporišič pravi (str. 63), da slovar »v teh stvareh tako rekoč iz dneva v dan zastareva«. Toda vsak slovar zastareva. Zastareval bo tudi zaradi novih besed, ki se pojavljajo, in novih pomenov, ki se razvijajo. Uredniki so že ob izidu slovarja sami opozorili, da so se že med tiskom uveljavile nekatere besede, ki jih ni v slovarju (npr. *futurologija*).[49] Zastareval bo torej v vsakem primeru. Če bi slovar pisal *kompjuter*, bi bil res bolj sodoben,[50] toda ali bi bil res bolj sodoben, če bi pisal *bujk* in *ševrolet*, ki jih ni in jih morda nikoli ne bo. Že zato ne, ker ne bo več takih avtomobilov. Predvidevati, kje se bo uveljavila podomačena oblika in kje ne, je pa zelo težko. Nekatere tujke se v času, ko imajo tujo pisavo, tudi prilagodijo slovenščini glasovno, ali se celo naslonijo na podobne besede. Ni rečeno, da je res najbolje sprejeti tujko v tuji izgovarjavi. Če bi tujke sprejemali tako, da bi jih po tujem izgovoru takoj zapisali fonetično, potem bi res lahko uvedli *beronit* za *baronet*.[51] Včasih je dobro prilagoditi. Tako mislim, da ne bi bilo nobene škode, če bi npr. prenehali za *doypack* govoriti *dojpek* in začeli *dojpak*, ker govorimo *tetrapak*, *blokpak* in vse to lahko naslonimo na *pakirati*.

Toporišič v nadaljevanju pravi, da »[č]e primerjamo besede, ki so [v slovarju] pisno podomačene, s tistimi, ki niso, se ni težko prepričati, da med njimi

[49] Jurančič-Legiša, NR 6. marca 1970, str. 137.

[50] To se bo lahko evidentiralo tudi še v drugi knjigi. Pri *kompjuter* se je sicer začela močno uveljavljati podomačena pisava, toda istočasno se je beseda že tudi začela umikati *računalniku*.

[51] Tako izgovarjavo zahteva Golias.

ni prave razlike. Torej upravičeno pogrešamo njihove podomačene vzporednice. V obeh primerih označujejo predmetnost s področij, kot so [...]«. Nato našteje deset takih področij (od katerih sta 6 in 9 enaki z istimi primeri). Če velja v slovenščini praksa, da se v začetku tujka sprejme največkrat v tuji pisni obliki in šele potem navadno podomači, potem je jasno, da lahko najdemo podomačene in nepodomačene tujke z vseh področij. Vendar se vsa področja le ne obravnavajo popolnoma enako: z vseh področij se tujke pisno ne podomačujejo enako hitro. Že prej sem navajal, kako je z avtomobilskimi izrazi. Precej paralelno gredo letalski (npr. *boeing, caravella).* Tudi glasbeni termini se navadno bolj držijo v izvirni obliki kot npr. prehrambeni ipd. Npr. za *blues*, ki ga Toporišič šteje med primere, ki bi morali biti v slovarju pisani tudi podomačeno, je v slovarskem gradivu 42 izpisov in niti enkrat v podomačeni obliki. Za *jazz* (z izvedenkami) je npr. 141 izpisov, a le trije v podomačeni obliki in še od teh je eden Toporišičev.[52] Seveda pa pri *jazz* razmerje 138 : 3 niti ni realno, ker izpisovalci oblike *jazz*, ki jim je vsakdanja, sploh ne izpisujejo več, medtem ko se pri obliki *džez* prav gotovo vsak ustavi. Tako bi lahko take primere navajal še in še.

Slovar se je približno držal realnega stanja. Ugotoviti je še treba, če je res forsiral tujo, kar trdi Toporišič, ali pa morda podomačeno pisavo. Toporišič pravi (str. 64): »To, kar pri kvalificiranju dvojnic moti, je dejstvo, da je podomačena oblika prevečkrat na drugem mestu. Tipa *beige* tudi *bež* oz. *beatnik* in *bitnik* sta zastopana s 17 primeri (=9+8) tipa *bife* tudi *buffet* oz. *avt* in *out* pa s 7 (= 3 + 4), kar po mojem mnenju razodeva predilekcijo sestavljavcev slovarja za nepodomačeno obliko.«

Pustimo za zdaj številke, ki so popolnoma napačne in ki ne kažejo na preveliko kritikovo natančnost, pri miru in se najprej ustavimo samo pri njegovi razlagi teh številk. Po Toporišiču kaže to, da je pri dvojnicah tuja oblika na prvem mestu, predilekcijo sestavljavcev slovarja za nepodomačeno obliko. Toda če kdo nima načelno odklonilnega stališča do pravopisa v slovarju, ne more na osnovi tega razmerja (tudi če bi bilo resnično) priti do takega sklepa. Prav tako je namreč mogoče to razmerje razlagati tudi z druge strani: slovar je poskušal, kjer je bilo le mogoče, dati tudi podomačeno dvojnico, zato je pri tujkah kot *banjo, beatnik, brandy, chianti, credo, gag* itd., ki se normalno pišejo po tuje,[53] dal po vsej sili še slovensko obliko; medtem ko pri besedah, ki se pišejo že pretežno podomačeno, npr. *brinetka, cece, cona, depo, gurman* ipd.,[54] slovar tuje oblike ni navajal, da ne bi dajal potuhe tistim, ki bi radi pisali po tuje. Taka razlaga je prav tako mogoča kot Toporišičeva. Za človeka, ki ne pozna dejanskega stanja, sta seveda mogoči obe razlagi, vendar je glede na dejansko stanje druga bližje resnici, kajti slovar je pri podajanju dejanskega stanja vendarle upošteval tendence, ki so perspektivne.

[52] Jezikovni pogovori II, 1967, 162. Ostala dva (pisana *džes*) sta iz G. Jakopin, Žarometi 1962, 118, Šali-Cesarec, Pankrac in njegove žrtve, 1948, 248.

[53] Prim. število izpisov v gradivu za slovar: *banjo* (15) : *bendžo* (1), *beatnik* (15) : *bitnik* (3), *brandy* (20) : *brendi* (2), *chianti* (11) : *kjanti* (2), *credo* (35) : *kredo* (6), *gag* (13) in *gagg* (2) : *geg* (2).

[54] Prim. število izpisov v gradivu za slovar: *brinetka* (17) : *brunetka* (8), *cece* oz. *ce-ce* (9) : *tsetse* oz. *tse-tse* (5), *depo* (22) : *depot* (10), *gurman* (17) : *gourmand* oz. *gourman* (6).

V resnici je npr. pri besedah, ki jih je Toporišič vzel za vzorec (vzemimo kar Toporišičeve vzorčne besede, da ne bo kdo rekel, da sem izbiral tiste primere, ki so mi bolj ustrezali), razmerje v listkovnem gradivu za slovar tako: *beige* (9) : *bež* (2), *beatnik* (15) : *bitnik* (3), *bife* (33) : *buffet* ali *bufet* (25), *avt* (1) in *aut* (3) : *out* (4). Če imamo ob takih številkah v slovarju *beige* tudi *bež, beatnik* tudi *bitnik, bife* tudi *buffet*[55] ter *avt* in *out*, ne kaže to nikake »predilekcij[e] sestavljavcev slovarja za nepodomačeno obliko«.[56] In Toporišič, ki poudarja, koliko je delal pri slovarju,[57] bi moral vedeti, kakšno je dejansko stanje v pisavi tujk. Če pa si ni nikoli ogledal gradiva, bi ne smel dajati izjav o težnji slovarnikov pisati v slovarju mnoge besede, če le gre, tudi ali celo samo po tujem pravopisu (str. 59), da jim je nedomača pisava tujk premnogokrat le ljubša od domače, da jim je domača pisava tako rekoč le vsiljivo, neljubo, postransko, manjvredno dete tujim (zahodnim) kulturam neprilagojenih staršev (str. 58), o predilekciji sestavljavcev za nepodomačeno obliko, o skrivni agitaciji za nepodomačeno pisavo (str. 64) ipd.[58]

V predzadnjem odstavku na str. 64 se Toporišič sicer nekoliko umika z izjavo: »Tem mojim načelom[59] o pisavi besed tujega izvora je mogoče ugovarjati z argumentom, da je črkovni zapis besed v slovarju pač tak, kot ga kaže listkovno gradivo za slovar v Inštitutu slovenskega jezika.« Kako naj spravimo to izjavo v sklad s prejšnjimi trditvami? Samo tako, da mu dejansko stanje ni važno in da lahko tistim, ki niso vpeljali v slovar njegovih reform, očita, kar se mu zljubi. Ker je važna samo njegova teorija, ne vem, zakaj je potem sploh še štel primere v slovarju. Pri tem se je zmotil, in sicer v korist svoje teorije. Razmerje nepodomačena : podomačeni in podomačena : nepodomačeni pisavi pri dvojnicah je v resnici v slovarju nekako pol na pol, ozi-

[55] Da ne bi kdo mislil, da so zapisi *buffet* samo starejši in *bife* mlajši, moram poudariti, da je *bife* izpisan tudi že iz Kersnika v LZ 1883, str. 492, *buffet* pa tudi iz novejših avtorjev (npr. F. Kozak, J. Kozak, J. Vidmar, S. Šali, A. Ingolič, F. Brenk, V. Gajšek).

[56] Seveda je pri nekaterih drugih primerih forsiranje podomačene pisave bolj vidno. Naj navedem samo kak izrazitejši primer. V slovarju je npr *biznis* tudi *business*, razmerje v gradivu pa je *biznis* (1) : *business* (10), *čarter* in *charter* (4 : 8). Pri obeh teh primerih je pomagal k takemu kvalificiranju še pridevnik, ki se piše pogosteje podomačeno.

[57] Glej SRL XIX, 1971, str. 33, op. 2.

[58] Skrivna agitacija za nepodomačeno pisanje se mu zdi »posebno še zato, ker pri nekaterih besedah sploh ni opozorila na podomačeno dvojnico, ki je vendar perspektivna (prim. pri *bitels ipd.* gl. *beatles ipd.*, kjer pa pri *beatles* in *beatle* o *bitelsu* ni ne duha in sluha; tako npr. še pri *besa* gl. *baisse*)« (str. 64). Dodal bi lahko še *ažur* gl. *à jour, bebibif* gl. *baby beef, fer* gl. *fair*. Pri vseh teh podomačena pisava pač še ni uveljavljena. V slovarju je to pojasnjeno v § 23. Treba pa je opozoriti, da so v slovarju še pogostejši obratni primeri. Da so tudi kazalke s tuje oblike na podomačeno, kjer pri podomačeni obliki ni dublete s tujo pisavo. Npr.: *brunet ipd.* gl. *brinet ipd., depot* gl. *depo, djaur* gl. *džaur, ex...* gl. *eks...*, *gigue* gl. *giga, guerilla ipd.* gl. *gverila ipd., hockey* gl. *hokej*. Precej takih primerov je še pri črki *c*, toda teh tu ne bom navajal, ker bo *k*, kjer bo to vidno, šele v drugi knjigi slovarja.

[59] Taka načela so že zagovarjali tudi pred Toporišičem, med drugimi tudi Toporišičev vzornik Škrabec, ki je zahteval fonetično pisavo celo za imena (prim. Cv. IV, 1883, 6b—c; VI, 1885, 1b—d; XII, 1893, b sl.; XXXI, 1914, 1c sl.).

roma je podomačenih dvojnic na prvem mestu celo več kot nepodomačenih.[60] Toporišič prikazuje to razmerje čisto drugače (nepodomačenih na prvem mestu 17, podomačenih 7). Kako je prišel do teh številk, mi ni jasno. Ne ujemajo se (ne številke, ne razmerje)[61] niti s primeri do str. 269, na katerih »natančen pregled« se njegova kritika opira (str. 56, op. 4). In tudi če bi bile te številke točne za prvih 269 strani, bi bilo popolnoma neobjektivno in namerno potvorjeno vzeti to za merilo razmerja v slovarju, kajti tu je vključena črka *c*, ki ima dosti tujk, toda na tem mestu so zajete le tiste, ki imajo podomačeno dvojnico na drugem mestu.[62] Tiste s podomačeno dvojnico na prvem mestu bodo prišle pod črko *k* (deloma tudi pod *š*). Pri *c* so za te primere samo kazalke, ki nas napotijo na ustrezno podomačeno obliko (kjer bo tuja oblika, če je še pogosto rabljena, na drugem mestu ali bo, če je že redka, sploh izpuščena).[63] Upoštevanje črk *a* do *c* torej že zaradi tehnične ureditve slovarja ni-

[60] Primeri za te tipe v slovarju so:

agrema in *agrement*
alira in *alura*
aloja in *aloa*
ampersekunda in *ampere-sekunda*
angstrem in *ångström*
argo tudi *argot*
avt in *out*
avtokamp in *avtocamp*
bajaco in *bajazzo*
belfler in *bellefleur*
(*bianko* in *bianco*)
bife tudi *buffet*
biftek tudi *beefsteak*
biznis tudi *business*
bonvivan in *bonvivant*
bonvivanski in *bonvivantski*
brovning tudi *brovning*
bugivugi tudi *boogie-woogie*
cepelin tudi *zeppelin*
(*cinemaskop* tudi *cinemascope*)
(*cinemaskopski* tudi *cinemascopski*)
čarter in *charter*
čarterski tudi *charterski*
čembalo tudi *cembalo*
dahavski in *dachauski*
departma tudi *departement*
departmajski tudi *departementski*
derbi tudi *derby*
dine tudi *diner*
dizel tudi *diesel*
dizelski tudi *dieselski*
dona in *donna*
donhuan tudi *donjuan*
donhuanski tudi *donjuanski*
donhuanstvo tudi *donjuanstvo*
donja in *doña*
duble in *doublé*
duče in *duce*
duenja in *dueña*
a conto in *a konto*
aitiologija tudi *ajtiologija*
aitiološki tudi *ajtiološki*
aufbiks tudi *avfbiks*
avtocamping in *avtokamping*
(*avtogir* tudi *avtožir*)
banjo tudi *bendžo*
basrelief tudi *barelief*
basreliefen tudi *bareliefen*
beatnik tudi *bitnik*
beige tudi *bež*
belcanto tudi *belkanto*
boom tudi *bum*
bouclé in *bukle*
brandy tudi *brendi*
bridge tudi *bridž*
camping in *kamping*
Canossa in *Kanosa*
caravan in *karavan*
celesta tudi *čelesta*
cha-cha-cha tudi *čačača* tudi *cha-cha*
charleston in *čarlston*
chartist tudi *čartist*
chartističen tudi *čartističen*
chartizem tudi *čartizem*
chianti tudi *kjanti*
cinzano tudi *činčano*
circa in *cirka*
cocktail in *koktajl* in *koktejl*
cocktailski in *koktajlski* in *koktejlski*
corpus delicti tudi *korpus delikti*
coupe in *kupe*
credo tudi *kredo*
dauphin tudi *dofen*
debut tudi *debi*
debutant in *debitant*
debutantka in *debitantka*
debutantski in *debitantski*
debutirati tudi *debitirati*

kakor ne more pokazati pravega razmerja (sicer je pa že pri črki *a* več primerov s podomačeno dvojnico na prvem mestu, kot jih je našel Toporišič vseh).

Na to, kar potem nadaljuje o nelektoriranih besedilih, sem že odgovoril. V nadaljevanju še pravi, da vse to ni niti važno, ker »si beseda pridobiva svoj pravopisno podomačeni status ne samo s pisno prakso, temveč tudi z živo govorno rabo v širših plasteh ljudi, ki uporabljajo knjižni jezik« (str. 64). Čeprav bi se dalo ugovarjati, da se z govorno prakso beseda vključuje v naš jezik pravorečno, ne toliko pravopisno, vsaj po dosedanji praksi ne, kajti naš jezik le nima popolnoma fonetične pisave, saj bi lahko rekli, če bi konsekventno izvedli to tezo, da je živa govorna praksa tudi *reku* za *rekel* ipd., kljub temu mislim, da ima Toporišič tu precej prav: ker besede sprejemamo tudi slušno, ne samo preko tiska, nas to nekako sili v podomačen zapis. In tudi zaradi tega je slovar do

dulčineja in *dulcineja*
džus tudi *juice*
file in *filet*
finansje in *financier*
firer tudi *führer*
flažolet in *flageolet*
fokstrot tudi *foxtrott*
folksvagen in *volksvagen*
frajgajst in *freigeist*
frajgajstovstvo in *freigeistovstvo*
fular tudi *foulard*
gavčo tudi *gaucho*
gavda in *gouda*
geja in *gea*
gem tudi *game*
geto tudi *ghetto*
glaze tudi *glacé*
gofre tudi *gaufré*
gokart in *go-cart*
grež tudi *grège*
grum tudi *groom*
gvanin in *guanin*
gvano in *guano*
halštatski tudi *hallstattski*
hipi tudi *hippy*
hozana tudi *hosana*
hulahup tudi *hula-hoop*
hunta in *junta*
desideratum in *deziderat*
double in *dubel*
doyen tudi *doajen*
eidetičen tudi *ejdetičen*
eidetik tudi *ejdetik*
eidetika tudi *ejdetika*
eidetski tudi *ejdetski*
fading tudi *feding*
fauvist in *fovist*
fauvističen in *fovističen*
fauvizem in *fovizem*
ferryboat in *feribot*
gag tudi *geg*
gauleiter tudi *gavlajter*
gin in *džin*
handicap tudi *hendikep*
handicapirati in *hendikepirati*
hertz tudi *herc*
hobby in *hobi*

[61] Pa tudi sami zgledi niso pravilno prepisani, saj je med *beatnik* ter *bitnik* kvalifikator tudi ne in.

[62] Obratno je le *cepelin* tudi *zeppelin*.

[63] Te kazalke so: *camembert* gl. *kamamber, camp ipd.* gl. *kamp ipd., candela* gl. *kandela, chanson ipd.* gl. *šanson ipd., cheviot* gl. *ševiot, chic* gl. *šik, clavecin* gl. *klavecin, clearing ipd.* gl. *kliring ipd., clochard* gl. *klošar, clown* gl. *klovn, cockta* gl. *kokta, collage* gl. *kolaž, college* gl. *koledž, color* gl. *kolor, compounden* gl. *kompavnden, condottiere* gl. *kondotjer, conferencier* gl. *konferansje, confiteor* gl. *konfiteor, cordonnet* gl. *kordone, corner* gl. *korner, cosinus* gl. *kosinus, covercoat* gl. *koverkot, cowboy* gl. *kavboj, cracker* gl. *kreker, cracking* gl. *kreking, crawl ipd.* gl. *kravl ipd., crêpe ipd.* gl. *krep ipd., cromagnonec ipd.* gl. *kromanjonec ipd., crombie* in *cromby* gl. *krombi, croquis* gl. *kroki, croupier* gl. *krupje, cruzeiro* gl. *kruzeiro, cumulus ipd.* gl. *kumulus ipd.*

neke mere forsiral podomačeno pisavo, seveda pa tako daleč, kot to zahteva Toporišič, ni mogel iti.

Po Toporišiču bi bilo treba pisati podomačeno celo take besede kot *call girl* (glej str. 59), ki jo v slovenščini pogosto rabimo celo z angleško množino *call girls*. Ali naj potem pišemo *ena kolgerl* in *tri kolgerls?* To se prav gotovo upira našemu občutku. Najbrž je bolje počakati, da se beseda vključi v slovenski sistem v celoti, ne pa je vključevati samo pisno. Podobno je tudi z *boutique*. Ko se je pripravljala prva knjiga SSKJ, se je beseda šele začela malo bolj uvajati v slovenščino, a v širši rabi še ni bila. Čeprav je verjetno, da bo iz tega nastal samostalnik moškega spola *butik -a*, saj *i*-jevski samostalnik ne more postati,[64] v slovarju tega ni bilo mogoče izpeljati. Tisti, ki so besedo poznali, so namreč menili, da je nesklonljiva in ženskega spola (pač po francoščini). Če bi tedaj v slovar uvedli *butik -a* m, to ne bi bilo samo forsiranje perspektivne tendence, ampak potvarjanje dejstev, saj bi nihče ne mogel garantirati, da se bo beseda res vključila v moške samostalnike,[65] kajti prav lahko bi iz tega nastala tudi *butika* (pred leti so s tem celo poskušali).

Na koncu obravnavanja pisave tujk se Toporišič ustavi še ob citatnih besedah. Pravi, da definicija v SSKJ (na str. 258), da je citatna beseda beseda iz tujega jezika ali iz narečja, ki se uporabi v kakem knjižnem jeziku v izvirni obliki, ni preveč natančna. Toda problem citatnosti tudi ni preveč enostaven. Zelo težko mu je postavljati ostre meje. Mislim pa, da se iz te definicije in še iz tistega, kar je povedano v § 177, že razume, kaj je mišljeno s citatnimi besedami. Sicer pa pojem citatne besede tudi po Toporišičevi definiciji ni niti tako jasen niti tako dober, kot misli on. Po njegovem so prave citatne besede tiste, ki nimajo tudi slovenskega pregibanja. Zato šteje med citatne besede tuje prislove. Po svojem izpisku iz SSKJ navede seznam citatnih besed v štirih stolpcih, od katerih so v stolpcu 3 in 4 na pol citatne besede. V prvih dveh stolpcih so sami prislovi[66]. Zakaj ni *boutique* (ki ima v slovarju oznako ž neskl.) v prvih dveh stolpcih, ampak v četrtem, sploh ni jasno, saj je to ena najbolj čistih citatnih besed v slovarju.[67]

Mislim, da pri prislovih Toporišičevo pravilo odpove. Pregibnost tu ne more biti merilo, saj so tudi slovenski prislovi nepregibni. Tu je lahko merilo le tuja pisava, tuj izgovor in stopnja vraščenosti v slovenski jezik z razširjenostjo in frekvenco uporabe. Toporišič pa se oprijema neke formalnosti in zato je npr. *a priori* ali *ad hoc* citatna beseda, medtem ko je *alma máter* ali *curriculum vitae* le na pol citatna. Človek bi pričakoval, da je na pol citatna beseda bolj prilagojena slovenščini kot citatna. Prislovi pa zaradi nepregibnosti niso manj

[64] Na *k, g, h* ni takih samostalnikov (zaradi praslovanskih palatalizacij), razen tega pa *i*-jevska sklanjatev sploh ni več produktivna.

[65] To bi bilo še danes težko, čeprav se že pojavljajo zapisi kot *Butikov nekaj je v Ljubljani* (Delo 2. junija 1971, str. 14). Ni mi pa jasno, kaj misli o tej besedi Toporišič, ki jo na str. 65 navaja med na pol citatnimi besedami v 4. stolpcu in še nižje je med besedami, ki imajo vse slovensko genitivno končnico, zapisana tudi *boutique*. Ali je treba to brati (v genitivu) *butike?* (Nominativ je po Toporišiču *butik* - glej str. 59.) Taka sklanjatev v slovenščini ni mogoča.

[66] Le *a cappella* je v slovarju označen z neskl. pril.

[67] Vsaj tako, kot je označena v slovarju. Med citatnimi besedami tudi ni navedel primerov kot *cocktail party*, čeprav jih najdemo tudi do strani 269.

prilagojeni. Definicija citatne besede je zelo odvisna od tega, s kakšnega stališča nanjo gledamo. Toporišičevo izhodišče je preveč formalno. Bolje bi bilo gledati bolj kompleksno, saj je na ta način po Toporišičevi definiciji *fair* citatna, *fair play* pa le na pol citatna beseda. Slovar je izhajal iz tega, da je citatna beseda tista beseda, ki je iz drugega jezika oz. iz dialekta uporabljena v izvirni obliki v slovenskem kontekstu. V bistvu daje slovar torej le na pol citatne besede, saj je izgovor povsod prirejen slovenskemu pravorečju. Prava citatna beseda bi bila tista, ki bi bila celotno v »izvirni obliki« (glej SSKJ 258) in bi se izgovarjala po fonetiki jezika (ali dialekta), iz katerega je prevzeta (glej SSKJ § 177). Torej če bi *girl* izgovarjali na angleški način. Sama sklanjatev mogoče niti ni tako zelo pomembna, kot se zdi Toporišiču. Če ima citatna beseda tako strukturo, da nanjo lahko pritaknemo slovenske končnice, to skoraj vedno avtomatično delamo (redke so izjeme kot *fait accompli*) — in na tisti genitivni *a* ni treba gledati dosti drugače kot npr. na angleški *of*. Slovenske končnice, ki jih itak določa slovenski kontekst, pritikamo namreč lahko tudi pri takih besedah, ki so izgovorjene po tujem načinu (npr. *führerja*, če ga izgovarjamo po § 177 kot citatno besedo z *ü*). Take besede s tujimi glasovi, pa čeprav imajo slovensko končnico, so verjetno bolj citatne kot nekateri že precej udomačeni prislovi tujega izvora.

Toporišičeva zahteva, da bi bilo treba pri citatnih besedah (oz. bolje rečeno na pol citatnih) v slovarju označiti, iz katerega jezika prihajajo, kot je to zdaj označeno pri besedah iz naših narečij, mogoče ni napačna. (Toda potem bi se takoj pojavil problem dajanja etimologij pri vseh tujkah.) Vendar ni nujno na tak način določevati, katere tujke lahko imamo za citatne in jih lahko izgovarjamo po fonetiki jezika, iz katerega so prevzete, kot nam kvalifikator nar. daje pravico do narečnega izgovora, ker je pri tujkah to večinoma določeno že s tujo pisavo (glej § 177), pri narečnih besedah pa večinoma ne.[68] Tudi pri narečnih besedah ni vedno natančno določeno, iz katerega narečja so, zlasti če je beseda znana v več narečjih, oz. je lokalizirana samo s citiranjem avtorja, za katerega je značilna.

Kot drugi resnični problem slovenskega pravopisa navaja Toporišič pisanje skupaj in narazen.

Tu je res veliko stvari spornih in neustaljenih, zlasti pri pisavi zloženih pridevnikov. Toporišič pravi: »Pri pisavi zloženk so največji pisni problem tiste iz dveh ali več pridevnikov. Pisna praksa nam kaže več rešitev: a) pisavo skupaj (*cerkvenoslovanski*), b) pisavo z vezajem (*črno-bel*) in c) pisavo skupaj in narazen (*belosiv* ali *belo siv*). SSKJ je v glavnem sprejel načelo, da se nekatere (jaz bi jih imenoval p o d r e d n e) zloženke pišejo načeloma zmeraj skupaj (*cerkvenoslovanski, belosiv*), priredne pa z vezajem (*črno-beli, rusko-slovenski*). Vendar se pri nekaterih podredno zloženih pridevnikih (kazalke tipa *bledo ...*²) v SSKJ (str. XIII, § 23) dovoljuje pisava narazen "z morebitnim pomensko-stilnim razločkom".« Ko primerja pravopise, navaja naslednjo preglednico:

[68] Le redko pride do primerov kot *gostüvanje*.

SP 1935	SP 1950	SP 1962	PSSSKJ 1964	SSKJ 1970
belorumen	*belorumen*	*sivo črn*	*bledo siv*	*belosiv* ali
bledomoder	*bledomoder*	*bledo rumen*	*belo opran*	*belo siv*
črnobel		*črno-bel*		*bledozelen* ali
				bledo zelen
				črno-bel

Če napravimo razpredelnico, potem morajo biti na posameznih mestih ustrezni primeri. Ni nujno, da so isti, ker v vseh pravopisih ni mogoče najti istih, toda biti morajo istega tipa. V tej razpredelnici pa ne vem, zakaj je v četrti koloni *bledo siv* primerjan s tipom *belo ...*, ko je pri drugih ta tip v drugi vrsti. Prav tako tip *belo opran* ni mogoče primerjati s tipom *bledomoder*. Najbrž pa tudi *črnobel* iz SP 1935 ni mogoče primerjati s tipom *črno-bel* v SP 1962 in SSKJ 1970. Glede na pravilo v SP 1935 (§ 25, 26) ni mogoče trditi, da *črnobel* v tem pravopisju pomeni isto kot *črno-bel* v SSKJ, ampak bi se dalo razumeti, da je to isti tip kot *belorumen* v SP 1935. Je pa *črno-bel* tudi v SP 1950 (str. 132, prim. pa tudi § 74), vendar ga Toporišič iz neznanih vzrokov v razpredelnici ni navedel.[69] Zato tudi njegov zaključek, da so »prvotno (1935, 1950) skupaj pisane besede [...] 1962 pisane ali čisto narazen ali z vezajem,« ni čisto točen, saj so primeri, ki so pisani z vezajem 1962, pisani z vezajem tudi že 1950.

Po Toporišiču je raba močno neenotna zato, »ker vprašanje ni rešeno sistemsko (tj. teoretično)« (str. 67). Nič novega pa ne prinaša tudi njegova »[p]reprosta rešitev (ki obenem bolj upošteva pisno načelo tudi pred SP 1962): zloženke iz več pridevnikov pišemo skupaj; z vezajem pa le, če so bili pridevniki prvotno priredno zloženi. Če ne gre za zloženke, ampak za zvezo prislova in pridevnika, seveda obe besedi pišemo narazen: *cerkvenoslovanski : belo-moder : belo pobarvan ← cerkveni slovanski (jezik) : bel in moder* (trak) : *belo pobarvan / pobarvati* (trak).« (str. 68). S tem vprašanje ni teoretično nič bolje rešeno kot prej. Že SP 1935 ima (seveda z drugačno terminologijo) podobno pravilo: »[...] Pridevniki te vrste so prave sestavljenke, v katerih je prvi del **določilna**, drugi del **osnovna** beseda, n. pr. *svetlosiv: svetlo* je določilna, *siv* je osnovna beseda. Besedne zveze, ki **niso** prave sestavljenke, se pišejo narazen, n. pr. *čudno spačen obraz* (*čudno* je načinovni prislov, ne določilna beseda) [...]. Ako vežemo pridevnike različnega pomena, rabimo namesto veznika *in* včasih **vezaj**, n. pr. [...] *vdano-tožno* (= vdano in tožno); [...] stalno pa: *rusko-japonska vojska* (t. j. vojska med Japonci in Rusi) [...]« (str. XVI—XVII).

Problem torej ni samo v slabi teoretični rešitvi, ampak v tem, da v veliko primerih ne vemo, ali imamo podredno zloženko iz več pridevnikov ali imamo v prvem delu prislov. Pri *belo opran* je to jasno. Prav tako pri *cerkvenoslovanski*, ker ne vprašujemo »kako« slovanski jezik, ampak »kateri«. Nikakor pa ni ta stvar povsem jasna pri barvah. Sestavljavci različnih pravopisov so to različno pojmovali. Toporišič sam ni vedno istega mnenja. V Slovenskem knjižnem jeziku 2, 1966, str. 121, zahteva pisavo skupaj v tipu *belomoder* in

[69] Tudi v PSSSKJ 1964, str. 10, je navedena *črno-bela tehnika* in tudi tega ni v razpredelnici. Vendar to ni tako pomembno, ker iz tega ni mogoče delati kakih napačnih zaključkov.

narazen v tipu *svetlo moder*,[70] v članku Nekaj stališč...,[71] ki je po njegovi izjavi formuliran leta 1965/6,[72] torej nekako istočasno kot SKJ 2, pa v obeh tipih skupaj. Kakšno stališče »trenutno« zastopa, iz kritike ni čisto jasno, a glede na to, da pri razlagi primera *belomoder* belo razlaga s svetlo, zahteva najbrž tudi zdaj v obeh tipih pisavo skupaj. Bolje je na vsak način obravnavati oba tipa enako, saj bo težko komu dopovedati, da je *belomodra* barva bolj enotna barva od *svetlo modre*. Seveda nas pisava skupaj lahko pelje precej daleč. Kje se tu ustaviti? Ali pisati skupaj tudi take oznake barv, ko gre za primerjanje, npr. *rdeč kot kri* → *krvavordeč*. Tudi tu gre za »oznako mesta v prelivajočem se spektru barv« (JiS XIV, 185). Iz Toporišičeve kritike ni jasno, če je treba pisati skupaj *krvavordeč, ognjenordeč, škrlatnordeč, bakrastordeč, pšeničnorumen, predivastorumen, opekastorjav, svinčenosiv, petrolejskozelen* ipd. Taki so včasih bili predpisi,[73] ki pa se jih niso dosledno držali ali pa so pisali skupaj tudi tip *kričeče rdeč*.[74]

Prav tako večkrat ni jasno, ali imamo opravka z izpeljanko iz pridevniško-samostalniške podstave ali z zvezo prislova in pridevnika. Ali je npr. *družbenokoristen, grobozrnat* izpeljan iz *družbena korist, grobo zrno* ali je tu samo določeno »kako« *koristen* in »kako« *zrnat*. Vsekakor med *družbenokoristen, grobozrnat* in *družbeno škodljiv, grobo mlet* ni tako velika razlika, da ne bi moglo priti do mešanja. Tudi pri primeru *belo pikčast* ali *belopikčast*, ki ga obravnava Toporišič, bi se lahko vprašali s »kako« *pikčast*, čeprav pravi Toporišič (str. 68): »Pisava *belo pikčast* je torej neprimerna, saj ta pridevnik pomeni ali »z belimi pikami« ali »bel pikčast«, pridevnike, izpeljane iz pridevniško-samostalniške podstave ali iz dveh podredno zloženih pridevnikov, pa pišemo skupaj: prim. *belopolt, cerkvenoslovanski* ← *bela polt, cerkveni slovanski*.« Če tega ne bi mogli tudi drugače razlagati, bi bila res prav samo pisava skupaj. Da pa stvar le ni tako jasna, moram povedati, da tudi SP 1950 (str. 38), ki ga Toporišič pogosto kliče na pomoč, predpisuje pisavo tipa *belo pikčast* (tam je zgled *črno lisast*, kar je isto: »z belimi pikami« — »s črnimi lisami«) narazen, ker »je prva beseda načinovni prislov«. Šele SSKJ je to dovolil pisati tudi skupaj, a Toporišiču je to premalo in pravi, da z dubletno pisavo narazen »forsira manj primerno pisanje« (str. 68). Če bi sprejeli samo pisavo *belopikčast*, bi morali pisati tudi samo *petrolejskozelenolisast* ipd., kar pa se nam že zazdi malo predolgo. In kako bi bil videti tip *črno-belolisast* (tj. »s črnimi in belimi lisami«)?

Pravila, ki jih imamo, so res preprosta, toda uporaba teh pravil v praksi je vse prej kot preprosta in zato tudi zelo neenotna. Pri teh pravilih so potrebna v vsakem primeru še dodatna pojasnila, pa še vseeno bomo prihajali v dileme. Zato slovar tudi ni hotel — zlasti ob zelo neenotni jezikovni praksi — postavljati zelo ostrih mej med eno in drugo pisavo in je pri zloženkah

[70] Njegovi zgledi so *sivozelen* : *temno rdeč*.
[71] JiS XIV, 1969, str. 185.
[72] Glej SRL XIX, 1971, 67, op. 9.
[73] Npr. v SP 1935, str. XVI, *predivastorumen*, v SP 1950 s. v. *bakrastordeč, krvavordeč, ognjenordeč* itd.
[74] Prim.: *kričečerdečih* Pugelj, Mali ljudje, 1911, str. 4; *kričečelilasti* V. Levstik-A. Tolstoj, Trnova pot II, 1946, str. 207; *kričečerumeno* A. Pirjevec-Čehov, ID I, 1947, str. 16.

s pojmi za barve dal obojno pisavo *(belomoder, bledomoder, belopikčast, črnolisast, črnovzorčast* in pač tudi *temnolisast* ali *belo moder, bledo moder* itd.). Mislim, da je to za slovar, ki je informativno-normativen, še najboljša rešitev.

V nadaljevanju kritike beremo: »Poseben problem je še, kako pisati pridevnike, izpeljane iz priredne samostalniške podstave tipa *Avstro-Ogrska*, tj. ali naj se tu vezaj opusti ali ne. Po mojem je bolje, če se ne.[75] V konkretnem primeru tudi zato ne, ker pridevnik dobimo s konverzijo (in narobe), tj. samo z zamenjavo oblikosl. karakteristike. Naravna oblika pridevnika v takih zvezah je torej *avstro-ogrski*, in ne *avstroogrski*, kot piše SSKJ. Nič drugače ni v primeru, ko je pridevnik napravljen iz dvodelne podstave s (priponskim) obrazilom *-ski: anglo-ameriški ← Anglo-Američani* (v SSKJ napačno *angloameriški*).«

Najprej je treba tu povedati, da je v slovarju *angloameriški* razložen z »nanašajoč se na Američane angleškega rodu«. Gre torej za angleške Američane in jaz ne vidim tu nobene priredne zveze. Ali se po Toporišiču potem piše tudi *latinsko-ameriški* ali npr. za govorico Ameriških Slovencev *ameriško-slovenska* govorica? Očitno je kritik tu pomešal dve stvari. Mislim torej, da *angloameriški* v obravnavanem pomenu ni napačno. Je pa poleg tega v slovarju še geslo *anglo-*, ki je razloženo kot »prvi del zvez nanašajoč se na Angleže ali Anglijo«, pri katerem so zgledi kot *anglo-ameriške čete* ipd.

Problem pa je res, kako pisati tip *avstroogrski*, če je to pridevnik od *Avstro-Ogrska*. Po pravilu, ki je znano že iz Levca (SP 1899, § 624, 625) in h kateremu se Toporišič vrača v zadnji varianti svojih reform, bi vezaj pri pridevniku ostal. Taka pisava je bila tudi predpisana, vse dokler Toporišič ni nastopil proti temu. Ker je bila tudi jezikovna praksa tu neenotna,[76] je slovar upošteval njegov predlog, toda zdaj se je Toporišič spet premislil in mu tudi to ni prav.

Najbolje bi bilo res ohraniti pravilo, da se pri pridevniku iz priredne samostalniške podstave, ki je pisana z vezajem, vezaj ohrani. Vprašanje pa je, kako pisati pridevnike, izpeljane iz prirednih samostalniških zvez brez vezaja, če imajo kolikor toliko enoten pomen. Tu bi šlo najbrž brez vezaja. Od Srbi in Hrvati je zdaj pridevnik *srbohrvaški* ali *srbskohrvaški*, od Čehi in Slovaki *češkoslovaški* ali *čehoslovaški*, pišemo tudi *baltoslovanski*, od Bosna in Hercegovina pa že ne vemo, ali je *bosenskohercegovski* ali *bosensko-hercegovski*, zato se ga vsi, s pravopisi vred, izogibamo. Na splošno namreč le opažamo opuščanje vezajev. Včasih so pisali tudi *srbsko-hrvaški, Češko-slovaška, češkoslovaški, Budim-Pešta, balto-slovanski, ciril-metodijski* ipd.[77] Seveda pa pri

[75] Na tem mestu v opombi opozarja, da je v članku Nekaj stališč zagovarjal pisavo skupaj, če ima tak pridevnik »samostojen (enoten) pomen«.

[76] Je pa v gradivu za slovar za ta primer zelo malo izpisov. Razen tega je to v bistvu izoliran primer.

[77] Levec, SP 1899, str. 92: *srbsko-hrvaška književnost*, str. 91: *Budim-Pešta;* Breznik, SP 1920, str. 15: *srbsko-hrvatski* (pomeni npr. srbski ali hrvatski, ali: srbski in hrvatski), *češko-slovaška vlada*, str. 40: *Češko-slovaška*. V SP 1935 je vse to previdno izpuščeno, le *Budapešta* je na str. 26. V SP 1950, str. 126, je že *Češkoslovaško, češkoslovaške*, na str. 110 *Budimpešta*, na str. 85 *balto-slovanski* in na str. 119 *ciril-metodijski;* v SP 1962 se pojavi še *srb(sk)ohrvaški, srb(sk)ohrvatski* (str. 826), *baltoslovanski* (str. 119), je pa še *ciril-metodijski* (str. 161), a v SSKJ je tudi že *cirilmetodijski* in seveda tudi *hrvaškosrbski, hrvatskosrbski*. Oblika *cirilmetodijski* brez vezaja se je uveljavila že pred izidom SSKJ kljub predpisanemu vezaju v SP 1950 in SP 1962.

jeziku nastanejo vedno težave, ker se da razne stvari pojmovati na različne načine. Tako bi bil lahko *avstroogrski* vladar vladar, ki je avstrijski cesar in madžarski kralj, *avstro-ogrski* vladar pa bi bil vladar Avstro-Ogrske. Problematična pa je tudi pisava *Avstro-Ogrska*. Vprašanje je, koliko ni to samo nekaka konzervirana pisava iz prejšnjih časov in če ne bi lahko pisali tudi *Avstroogrska*, saj je to bila konec koncev kljub vsem formalnim delitvam le ena država. Pri pisavi z vezajem nastopajo težave tudi pri nadaljnjih zvezah, npr. *avstro-ogrsko-ruski spor*. Na kateri strani je kdo? Mislim, da bi bilo še najbolje, če bi bila v slovarju dubleta *avstroogrski* in *avstro-ogrski*, kot je pri *durmolovski* in *dur-molovski*. Seveda v takih primerih, ko ne gre za enoten pojem, se tudi po SSKJ piše *avstro-ogrski* (npr. *avstro-ogrska nagodba*).

Za pisavo zloženk tipa *avtogaraža* poleg *avtocesta* in *avto cesta* se strinjam s Toporišičem, da z jezikoslovnega stališča tu ni potrebno razlikovanje (*avtostrada* je seveda drugačen tip). Gotovo bo treba to v perspektivi izenačiti bodisi v to ali ono smer. Toda slovar podaja sedanje stanje jezika in dosedanji predpisi, da se piše tip *avtogaraža* samo skupaj in tip *avto cesta* samo narazen, se pač odražajo v današnji jezikovni praksi in najbrž se bodo še nekaj časa, kajti ljudje se ne preorientirajo tako hitro. Spremembe v pravopisu morajo biti postopne, da se omogoči lažji prehod z enega na drugo. Je pa slovar napravil dovolj velik korak k poenotenju pisave s tem, da je dovolil pisavo povsod skupaj.

V nadaljevanju pravi Toporišič (str. 70), da pisava skupaj in narazen v teh primerih ni drugega kot nepotrebna nedoslednost, da je to »v resnici samo most, ki naše pravopisnike pod vplivom SP 1962 vodi v še večjo neustreznost pri pisanju s k l o p o v, nastalih iz prvotne zveze dveh (ali več) naglašenih besed«. In tu navaja primere kot *albino postrv, al fresco slikarstvo, ananas liker, angora koza*. Pravi, da ni nobenega razloga, da tega ne bi pisali skupaj. Ko Toporišič na prejšnji strani govori o nekdanji prepovedi tipa *avtocesta*, pravi, da »je bil tak predpis glede na dejansko jezikovno rabo docela nemogoč [...]«, tu pa ga dejanska jezikovna raba ne zanima več. Vsi namreč pišejo tip *ananas liker, vikend hišica* (če izvzamemo posamezne primere kot *brucmajor*)[78] narazen, kvečjemu kdo z vezajem, a on kljub temu hoče, da se predpiše pisava skupaj. Po njegovo bi torej morali pisati med drugim npr.: *aerotaksislužba, ajvarsolata, akvarelbarvice, alfreskoslikarstvo, alpakasrebro, angorakoza, aperitivbar, avtostoppotovanje, ažurstroj, backhandudarec* (oz. *bekhendudarec*) *bantamkategorija, beatorkester* (oz. *bitorkester*), *belkantoslog, bidermajeršopek, bivakvreča, bungalovnaselje, kampingoprema, karavanizvedba, cekaržica, celofanovitek, cikcakčrta, koktajlobleka, čarterprevozi, dancingkavarna, derbisrečanje, dralonperilo, drapetkanina, dražebonboni, dubleverižica, duplekstelegrafija, ekspresaparat, glazerokavice, gokartdirke, grafospero, gratisizvod, gumidefekt, gvaštehnika, havanacigara, hokejtekma, hulahupobroč* itd.

Ne glede na to, da je taka pisava v popolnem nasprotju z dejansko jezikovno rabo, so proti njej še drugi pomisleki.

Pri pisavi skupaj pride do težav pri zlogovni meji. Navajeni smo drugačne distribucije glasov, kot optično nastopa v teh sklopih. Primere kot *celofanovitek, cinemaskopaparatura, koktajlobleka* ipd. bi normalno brali s takimi

[78] Imena raznih podjetij so problem zase.

zlogovnimi mejami: *ce-lo-fa-no-vi-tek, ci-ne-ma-sko-pa-pa-ra-tu-ra, kok-taj-lo-ble-ka*, tu pa je treba brati drugače in se nam zatika.[79]

Nismo navajeni na tako dolge besede in v današnjem času sprejemamo več tujk iz angleščine kot iz nemščine, zato je majhna verjetnost, da bi se lahko uveljavila pisava skupaj.

Slovenci smo zelo navajeni na dvočlenska poimenovanja tipa *hruškov liker*, zato tudi takrat, ko prevzame v teh poimenovanjih vlogo pridevnika samostalnik (*ananas liker*), vidimo v tem popolno paralelo. Toporišič pravi (str. 70), da »ta nesklonljivi prilastek ni nič drugega kot t.i. določilna sestavina sklopa [...]. Take določilne sestavine pa v slovenščini pišemo skupaj z delom, ki ga določajo (prim. *dolgčas, poldan, četrtstoletje*, tudi pri zloženkah: *volkodlak, hudournik*)«. Ne bi spet govoril o tem, da ni ostre meje med zloženkami, sestavljenkami, sklopi in izpeljankami iz večbesedne podstave. Tudi Toporišič sam nima v Slovenskem knjižnem jeziku tega ostro razmejenega.[80] Moram pa reči, da ni posebne razlike med *ananasov liker* in *ananas liker* (po Toporišiču *ananasliker*) ter med *otroški čevlji* in *baby čevlji* (po Toporišiču *bebičevlji*).[81] Tu ima *ananas* in *baby* vlogo pridevnika in bi bil označen v slovarju s prid. neskl. (kot npr. *fejst*), toda ker takih pridevnikov ne rabimo v povedni rabi (vsaj normalno ne), ampak le kot prilastke — torej nimajo kompletne pridevniške funkcije — je v slovarju to označeno z neskl. pril.[82] Zelo pogosto lahko te neskl. pril. tudi podaljšamo s slovensko pridevniško končnico (*akvarelne barvice, angorska koza, bantamska kategorija* itd.), kar nam še bolj vzbuja predstavo dvočlenskega poimenovanja tudi pri zvezi s prvotnim samostalnikom. Da so ti neskl. pril. res povsem paralelno občuteni kot drugi pridevniki, kažejo zveze kot *A je zmagal v mušji in B v bantam kategoriji; mušja teža je do 52 kg, bantam do 57 kg in peresna do 63 kg;* zlasti pa to, da jih lahko uporabljamo tudi pred dvočlenskimi poimenovanji. Kako pa naj to uskladimo s Toporišičevo zahtevo po pisavi skupaj? Lahko bi rekli *avtostop počitniško potepanje, alpaka volnena tkanina, angora volneno blago, duble žepna ura* ipd. Mogoče se zdijo ti primeri, čeprav so nekateri iz gradiva za slovar, nekoliko prisiljeni, toda dobiti je mogoče tudi zelo vsakdanje. Če je po Toporišiču treba pisati *ananasliker*, je gotovo treba tudi *najlonsrajca*. Tu pa gotovo vsi poznamo *najlon spalne srajce* ali celo *prozorne najlon spalne srajce, najlon poročne obleke* ipd.[83] Za te primere je jasno, da ne gre za sklope, ampak za zvezo nesklonljivega pridevnika s samostalnikom, torej ne za eno besedo in da se zahteva po pisavi skupaj bije tudi s Toporišičevo definicijo besede.[84] Morda bo Toporišič poskušal najti razliko med *ananas liker* in *najlon*

[79] Pri do zdaj skupaj pisanih besedah pride do tega redko in še takrat je prvi sestavni del navadno kratek (npr. *petosminski*).

[80] Npr. pri količinskih izrazih v prvem delu ipd. (prim. SKJ 2, 93 sl.).

[81] Razen seveda tega, da so eni za otroke, drugi pa za dojenčke.

[82] V tej zvezi ni posebno važno, ali je uporaba sintaktičnega termina za oznako besedne vrste ustrezna ali ne, niti to, ali je definicija v § 114 najboljša. Oboje bi bilo morda lahko boljše, toda kakšno daljše poimenovanje kot npr. »neskl. prid. v pril. rabi« ali »neskl. samostalniški pridevnik« (kot ga imenuje J. Moder, Nedeljski dnevnik 28. febr. 1971) za slovar ni uporabno.

[83] Eva Paulin, Kaj naj oblečem? 1962, str. 33, piše celo *Nylon prozorna srajca*, kar pa bi moralo biti seveda obrnjeno: *prozorna najlon srajca*.

[84] Prim. SKJ 2, str. 87.

srajca, toda taka razlika bo gotovo toliko komplicirana, da za praktični pravopis ne bo uporabna. Opozoril bi še, da v prilastkovi rabi uporabljamo lahko tudi prislove (npr. *napak pot, naravnost beseda, narobe svet, pokonci mož, poceni blago*) in tudi to pišemo narazen.

Pri sklopih tipa *bogve* kritik nima posebnih pripomb. Menda bi mu bila ljubša pisava samo skupaj, toda ker sam priznava, da so ti sklopi nekaterim vendarle še besedne zveze in ker menda nihče ne misli, da je samo njegov občutek merilo za pravopisna pravila, je dubletna pisava v slovarju seveda čisto v redu.

Glede pisave *tadva* ima Toporišič vsaj navidezno prav. Treba je reči, da je pisava *tadva* kot razlaga za *ta dva* v slovarju sporna, ker bi lahko pri kom delala neprimeren vtis, da je boljša od *ta dva*. Zaradi zelo pogostih zapisov oblike *tadva* bo sicer ta pisava pri obravnavi zaimka *ta* nekako morala biti prikazana, bo pa podrejena pisavi *ta dva*. Sama oblika *tadva* bo v slovarju kazalka, ki nas bo vodila k *ta*. Vpletanje oblike *tadva* pri geslu *dva* je morda res nepotrebno, ker nas samo preko kazalke vodi k *ta*, kjer bo uporabnik dobil le podatek o manj primerni pisavi *tadva* poleg normalne *ta dva*. Vendar je do neke mere vsaj zaradi kompletne informacije tudi to potrebno, ker bi sicer pri *dva* ne dobili podatka, da pišejo poleg *ta dva* tudi *tadva*. O obliki *midva dva*, ki jo omenja Toporišič (str. 71), bi pripomnil, da v knjižnem jeziku ne eksistira, ampak samo v nekaterih dialektih (v glavnem severnopohorsko in nekako vzhodno od Laškega proti Sotli).[85] Zato jo lahko navaja le kot zanimivost, zlasti ker *onadva*, ki se v knjižnem jeziku tudi piše skupaj, v teh dialektih ni enako obravnavano.[86]

Pri poimenovanjih, ki imajo v prvem delu znamenje za črko, pravi kritik: »Tu v glavnem, vsaj na prvi videz, sestavini pišemo z vezajem, če je prva sestavina mala črka, narazen, če je velika. Vendar take doslednosti v resnici ni, saj nam podrobnejši pregled slovarja kaže, da tu ni nikakršnega načela.« Čisto brez načela tudi to ni. Vsaj to je mogoče ugotoviti že na prvi pogled, da so vse črke obravnavane enako. Če bi bilo brez načela, bi tudi to ne bilo usklajeno. Pa tudi to lahko hitro ugotovimo, da so vse glasbene oznake za lestvice pisane z vezajem, in sicer duri z veliko in moli z malo črko (*C-dur, c-mol, Ces-dur, cis-mol*). Pri vseh drugih je ob mali črki vezaj,[87] ob veliki ga pa ni, razen pri izpeljankah. Kot npr. od *druga kategorija* pišemo izpeljanko *drugokategornik* skupaj, tako bi pravzaprav tudi od *B kategorija* morali pisati *Bkategorijski;* toda ker to ne gre, je v takih primerih v slovarju postavljen vezaj (*C-vitaminski*). To je vsa modrost, ki je ni tako težko izluščiti iz slovarja, da bi bilo treba reči, »da tu ni nikakršnega načela«. Je pa seveda vprašanje, če je smiselno razlikovati med velikimi in malimi črkami. SP 1962 utemeljuje to s preglednostjo, vendar ne vem, če je to dovolj močen argument. Če bi šli na izenačitev, bi pa lahko šli tudi v drugo smer, kot zahteva Toporišič, v tip *c linija*. Toporišič, ki hoče sklope s prvotnim samostalnikom v prvem delu pisati skupaj, zahteva — ker pisava skupaj (*clinija*) tu ni izved-

[85] Glej Tesnière, Atlas linguistique pour servir à l'étude du duel en slovène, Paris 1925, karta 41.
[86] Tesnière, l. c. 42.
[87] Seveda ne v primerih tipa *1. a razred.*

ljiva — seveda vezaj v vseh primerih.[88] Če sklopov ne bomo pisali skupaj, je torej možno iti tudi na pisavo *c linija*. Glasbene termine bi seveda pustili tako, kot so se ustalili.

Zakaj predlaga Toporišič pisavo narazen pri zvezah predloga z enklitičnimi oblikami osebnega zaimka, ko gre za povsem ustaljeno in sistemsko zelo lepo urejeno stvar, mi ni jasno. V tem lahko vidimo le željo po reformatorstvu, pa čeprav za ceno kompliciranja stvari in slabše rešitve. Res je sicer, da predloge pišemo ločeno, toda tu gre za akcentuirane predloge, ki jih v drugih primerih nimamo. Toporišič sicer pravi (str. 72): »Da pisava narazen ob naglasu na prvotno proklitiki v slovenskem knjižnem jeziku ni nič posebnega, dokazuje pisava samo narazen zveze *ne bi*, čeprav se da naglaševati na oba načina, torej kot *nê bi* in kot *ne bì*.« Če tako, potem bi bilo bolje pri *ne bi* dovoliti tudi pisavo skupaj. Če bi Toporišič pogledal tiste nelektorirane tekste, ki jih hoče upoštevati za pisavo tujk,[89] bi videl, da je tam pogosto pisano *nebi*.[90] Toporišič bi moral biti dosleden in zahtevati tudi pisavo *ne čem* za sedanje *nečem*, saj nikalnice *ne* ne pišemo skupaj z osebnimi glagolskimi oblikami. Akcentuirane proklitike torej načeloma pišemo skupaj, *ne bi* je izjema. Ne vem kakšen smisel bi imela pisava *zá me, zá te* in seveda *zá njo, zá nje* itd., ko pa tega zaradi *zanj, vame, vate* itd. ne moremo dosledno izvesti. Saj ne bomo pisali *vá me, čéz enj*. Seveda tudi ni res, kar pravi Toporišič, da »je pisna razlika v bistvu nepotrebna, saj se da naglas zaznamovati na enostavnejši način (*ná me — na mé*).« Pri nas akcente v pisavi izredno redko uporabljamo, zato še pomisliti ne moremo na to, da bi bilo pisanje z akcentskimi znamenji enostavnejši način.

O pisavi *neglede* ima Toporišič tudi pomisleke. Pravi, da »je *glede* še zmeraj deležje, tj. glagolska oblika, zelo blizu osebni glagolski obliki, ki so ji lastne vse glagolske kategorije [...]« in se mora pisati z nikalnico samo narazen. Toda *glede* je že precej izgubil zvezo z gledati. *Ne glede na* lahko tudi zamenjamo s *kljub*. Navadno se *glede* uporablja kot predlog, v zvezi z *na* ga lahko imamo tudi za prislov. Vsaj tako je v SSKJ označen. Zanikane prislove pa pišemo skupaj z nikalnico.[91] Da pa o *glede* tudi Toporišiču ni čisto jasno, kaj je, bi za dokaz citiral še njegovo mnenje o *glede* iz Slovenskega knjižnega jezika 3, str. 167: »Nekaterih poševno tiskanih oblik (*mímogredé, všéč, gledé*) ne čutimo več kot deležja (*mímogredé* = spotoma, na hitro; *všéč* = nesklonljiv pridevnik ugajanja; *gledé* = nepravi predlog).« To velja za *glede* v stavku: »G l e d e na to, da je še mlad, veliko zmore vaš fant.« Težko bo zagovarjati mnenje, da je *glede* v *glede na to* predlog, v *ne glede na to* pa deležje.

Glede pisave sestavljenih prislovov tipa *dokod* in *do kod, čimmanj* in *čim manj* ima Toporišič (str. 73) v marsičem prav. Toda Slovar se je moral ozirati

[88] Toporišič opozarja, da Lek Ljubljana tudi res piše *C-vitamin*. Toda Fructal piše pa *C vitamin*. Opozoriti pa je treba, da imamo poimenovanja te vrste sestavljena tudi iz več črk (*TV program, IBM sistem*). Ali naj tudi to pišemo z vezajem?

[89] Glej op. 26.

[90] Najdemo pa tako pisavo npr. tudi pri O. Župančiču, Čez plan 1904, 7.

[91] V SSKJ II bo dubleta *neglede* in *ne glede* (pisava skupaj in narazen pa v geslih ni vrednotena, ampak je pisava skupaj na prvem mestu).

tudi na rabo in dosedanje predpise, zato so v teh primerih povsod dublete. Pri *čim* Toporišič celo prizna, da je slovar vsaj deloma ustregel jezikoslovnim načelom nasproti prejšnjim predpisom, vendar je v resnici to tudi že v SP 1962. Očita pa slovarju, da s pisavo skupaj na prvem mestu forsira ravno manj primerno (oz. neprimerno) obliko. Zanimivo je, da je pri tipu *avtocesta* in *avto cesta* Toporišič (str. 69) opazil v uvodu pravilo, da je slovar urejen tako, da je pri geselskih besedah vedno na prvem mestu pisava skupaj in da slovar s to pisavo ne vrednoti obeh variant,[92] in pravi, da slovar s tem pravilom vsiljuje pisavo narazen (torej drugo navedeno obliko), pri obravnavi tipa *dokod* in *do kod* pa se tega pravila ni več spomnil.[93]

O pisavi z veliko začetnico Toporišič nima prehudih pripomb. Temu, kolikor je slovar odstopil od do zdaj veljavnih pravopisnih pravil, ne nasprotuje, šel pa bi ponekod dalj. Pisati hoče z malo *Ariadnina nit, Avgijev hlev*. Sprašuje, če ni *Avgijev hlev* v pomenu »neurejen, umazan prostor« ali *Ariadnina nit* v pomenu »rešilno, odrešilno sredstvo« isto kot *blažev žegen* v pomenu »neučinkovitost, neučinkovito sredstvo«. Čisto isto ni. Slovar je šel pri tem tipu na pisavo z malo le v takih primerih, ko je besedna zveza znana v določenem pomenu, ne da bi to povezovali z osebo, na katero se nanaša. *Blažev žegen* (ki se je doslej po SP pisal z veliko) poznajo tudi tisti, ki ne vedo za sv. Blaža, in da je tudi neki blagoslov sv. Blaža, in tudi če vedo, tega ne povezujejo, medtem ko *Avgijev hlev* ali *Ariadnino nit* poznajo v glavnem le tisti, ki jim je to znano iz grške mitologije in imajo še vedno predstavo, da je to podobno hlevu Avgija ipd.

Problem zase so še rastlinska imena (*Blagajev volčin*) in imena bolezni (*Bangova bolezen*). Toporišič predlaga tu malo začetnico, po drugi strani pa veliko pri tipu *Pitagorov izrek* ali *Ohmov zakon*. Tu se je težko odločiti, saj ne vidim nobenega jasnega razloga za ločevanje. Najbrž ni razlike, če kdo odkrije rožo ali bolezen ali zakon. To je bolj stvar dogovora kot lingvistične utemeljitve. In zato se je slovar v teh primerih držal rabe.

Za zaključek obravnavanja pravopisne problematike Toporišič ugotovi, »da slovar sicer upošteva nekatera modernejša spoznanja o slovenskem pravopisu in da je strpnejši do resnične pisne prakse, vendar pa se še zmeraj pretogo opira na neoptimalno pisno prakso, ki so jo v veliki meri z neprimernimi odločitvami povzročili prav pravopisi, zlasti tisti iz l. 1962«. Pravi, da je v tem smislu »SSKJ pravopisno premalo usmerjevalen k optimalnim rešitvam«.

[92] Toporišič (str. 69) sicer pravi, da se »v opombi k temu načinu zapisovanja gesel opozarja, da pisava skupaj na prvem mestu v slovarju v tem primeru izjemoma ne nakazuje prioritete prvo zapisane besede«. Toda v resnici se pravilo glasi: »... Zaradi lažjega prikaza gesel postavlja slovar skupaj pisano besedo na prvo mesto; razpored tovrstnega gradiva v slovarju torej nima normativne vrednosti.« (§ 173) in »Pri sestavljenkah in zloženkah vrste *avtocesta* in *avto cesta, dokod* in *do kod* ta kvalifikator ne daje prednosti prvi obliki.« (§ 118). Torej velja to povsod pri pisavi skupaj in narazen in ne »izjemoma« za tip *avtocesta*.

[93] To, da lahko najdemo izven gesla v avtorskem besedilu za ta tip tudi pisavo skupaj, stvari ne spremeni, ker je tudi *avtocesta* lahko drugod v slovarju pisano skupaj (glej npr. str. 85).

K temu bi lahko ponovil le tiste stvari, ki sem jih navedel že na začetku. V jezikovnih priročnikih lahko dajemo le tak jezik, kot obstaja, le malo ga lahko korigiramo. Naš jezik ima že močno tradicijo; ne moremo ga neprenehoma spreminjati, če pride kak jezikoslovec do spoznanj o optimalni pisavi. In kaj je optimalno? Za vsakega, ki je pisal o jeziku, nekaj drugega. Toporišič sam se je v razmeroma zelo kratkem obdobju že večkrat premislil. Torej so njegove prejšnje odločitve tudi »neprimerne« — in kdo bi garantiral, da so sedanje res optimalne?

(Se bo nadaljevalo)

Jakob Rigler
SAZU, Ljubljana

OB PETI KNJIGI ŽUPANČIČEVEGA ZBRANEGA DELA

S peto knjigo Župančičevega Zbranega dela (Oton Župančič, Zbrano delo. Peta knjiga. Otroške pesmi s prevodi. Ljubljana, DZS, 1970. Uredila Josip Vidmar in Jože Mahnič. Besedilo pripravil in opombe napisal Jože Mahnič), ki obsega otroške pesmi, je sklenjen njegov opus v vezani besedi. Naslednje knjige bodo prinesle dramatiko, prozo ter pisma, pesmi pa ne več. Tako je vsaj mogoče razbrati iz sklepne pripombe urednika Mahniča na strani 354, ki opozarja bralca na dopolnila in popravke k prejšnji, četrti knjigi Župančičevega Zbranega dela, objavljene v reviji Jezik in slovstvo 1969/70, štev. 7—8, kjer so tudi opozorila na pesmi, ki so v izdaji ostane neuvrščene. Toda opozorila, objavljena v Jeziku in slovstvu, torej zunaj okvira izdaje, ne morejo nadomestiti objave v Zbranem delu, kamor vse, kar je tam navedeno, nujno spada. Zato bi bilo enostavneje in tudi bolj smiselno, če bi bil urednik namesto opozoril v reviji objavil gradivo samo kar v peti knjigi, s katero se Župančičev pesniški opus končuje. Saj bralec upravičeno pričakuje, da bo Zbrano delo prineslo res vsa vsaj kolikor toliko izdelana avtorjeva besedila. To zagotavlja tudi uvodna spremna beseda urednika Josipa Vidmarja v opombah k prvi knjigi Zbranega dela (str. 320). Tam poudarja Vidmar »popolnost izdaje« kot eno njenih značilnosti in pravi da »bo zbrano delo zajelo vse, kar je zaključeno, pomembno in manj pomembno, tudi vse vsaj deloma zaključeno, ravno tako vse važnejše odlomke...«, izpuščeno pa bo »le majhno število enot, ki jih... ne kaže objaviti v tej izdaji... zaradi potrebnih ozirov na pesnika in na še živeče posameznike.« Razen besedil, ki jih ta zadnji ozir veže, naj bi izdaja vsekakor bila popolna. Zato bo prav, če bo urednik dopolnila in popravke, ki jih v peto knjigo ni sprejel, objavil v eni poznejših knjig. (Tam bi naj bilo dodano tudi abecedno kazalo naslovov in začetkov vseh pesmi od prve knjige naprej, ki ga na koncu pete knjige pogrešamo.) Ker pa se Župančičev opus za Zbrano delo zdaj prvič zbira in doslej še ni popolnega pregleda nad njim, je mogoče vedno znova pričakovati najdbe, ki pomenjajo dopolnila k delu ali morebitne popravke k temu, kar je že bilo objavljeno. Z željo, da bi bila ob koncu izdaja čim popolnejša, opozarjamo na nekaj doslej neevidentiranih Župančičevih pesniških besedil ter nekaj bibliografskih dopolnil.

Pomembna med tem gradivom je pesem, ki jo je pesnik že sam objavil, in sicer v drugem letniku zagrebškega litografiranega dijaškega lista Nada, v sedmi številki letnika 1895/96 (številka je izšla še pred novim letom), na strani 114. (List se hrani v Nacionalni i sveučilišni biblioteki v Zagrebu in ima signaturo R 4444.) Ker pesem doslej ni v razvidu, jo objavljamo:

*Bratom.**

Sorodnih lic ne loči kraj
In dalja ne nobena;
Ko združijo se, vekomaj
Ostanejo spojena.
Takó i mi v poprejšnih dneh
Našli smo se, združili;
Kako srčnó smo v urah teh
Presrčnih se ljubili!
In sladke snè smo snivali
O roda mili sreči,
Drug drugega pozivali
K marljivosti goreči,
Da kdaj bi uresničili
Te sné u domovini,
Da žrtvenik joj dičili
Z dostojnimi bi čini.
Navdušenja je plam gorèl
Visoko v src globini...
Kar kdo na tihem je želèl,
Želel je domovini.

In ko usode nas ukaz
V različne gnal je kraje,
Ta plamen ni ugasnil v nas,
Še živ nam kot nekdaj je:
Še srce k srcu krepeni,
Kot prej je krepenelo,
Za vzori istimi hiti
Kot je poprej hitelo.
A bratje mi! Kaj pravim Vam?
Če v željah smo jedini,
O kaj potem še brani nam,
Da skupni so nam čini?
Saj naših src ne loči kraj
In dalja ne nobena;
Združila so se; — vekomaj
Ostanejo spojena!
Zato sklenimo tesno se;
Ojači nas le sloga,
Zato učimo resno se:
To naša je naloga!

Gojko (Ljubljana)

Na strani 136 naslednje, osme številke je zabeležen dodatek s popravkom: »(**Izpravak**). U zadnjem broju izpuštena je kod pjesme 'Bratom' (str. 114.) opazka: Stihovi su jambski dimetri [⏑ — ⏑ — ⏑ — ⏑ (—)], svatko će dakle lahko pogoditi pravi naglas. — 'Krepeni, krepenelo' imalo bi biti: 'hrepeni, hrepenelo.'« S tem dodatkom je tudi pojasnjena zvezdica ob naslovu pesmi, ki bi bila morala opozoriti na ritem ter tako pomagati bralcu, da bi pesem v njemu nevajenem jeziku lahko pravilno bral.

Pesem s svojo programatičnostjo razširja tematiko doslej znanih Župančičevih zgodnjih pesmi in nakazuje bodočega glasnika idej skupnosti. Vprašanje, kako je do te Župančičeve objave v zagrebški Nadi prišlo in kaj je pripomoglo, da je bil on prvi (in v tem letniku tudi edini) slovenski sodelavec v tem listu, je predmet posebne raziskave, ne tega poročila.

Tu naj bo dodanih samo še nekaj bibliografskih podatkov iz tega lista. V istem letniku Nade je Župančič prav tako s psevdonimom Gojko (Ljubljana) objavil še naslednje pesmi: v številki 8, na strani 128, pesem Mesecu (Ti grdo režalo, mesec,), v 9. številki, ki je izšla tik pred novim letom 1896 (v njej je novoletna čestitka bralcem), na strani 142 Gazelo (Da bo tvoja, ribič, ribka zlata — prazna želja! — pesem je objavljena s tremi napakami) ter v januarski, 10. številki na strani 167 Moke ljubavi (verjetno Muke ljubavi), ki pomenja varianto pesmi Hipno blisk svoj plen konča. Pesem je objavljena brez razdelitve v kitici, prva polovica se deloma razločuje od znane prve kitice:

Brzo blisk svoj plen konča
Jn (= In) brez bolečine,
Ko z viharnega nebá
V hipo (= hipu) sine in izgine.—

Vse te tri pesmi sodijo med ohranjenih dvajset besedil, ki jih je Župančič bral zadružanom, in so doslej bile znane samo iz rokopisnega arhiva Zadruge.

Iz pesnikove zapuščine je ostalo neupoštevanih nekaj drobnih zapisov, ki jih je pesnik večinoma že sam prečrtal, v izdaji, ki naj bi bila popolna, pa bi jih bilo vendar dobro vsaj omeniti. K otroškim pesmim spada med njimi osemvrstični zapis Bratca nečeš zibati? (B I, 33), o otrocih govori štirivrstičnica Jokajte, jokajte otroci! (B XIX, 4).

S tem se vračamo k ožji problematiki, ki se tiče samo pete knjige Župančičevega Zbranega dela. Kot prvo se nam zastavi vprašanje, kaj knjiga vsebuje. Da so v knjigi štiri samostojne knjižne izdaje: Pisanice, Lahkih nog naokrog, Sto ugank (v dveh redakcijah) in Ciciban, ter nezbrane in neobjavljene otroške pesmi s fragmenti, se razume. (Tu bi prišla v poštev tudi prej omenjena dva zapisa.) Razen izvirnih del je urednik uvrstil v peto knjigo še tri samostojne prevode: Kreidolfove Palčke Poljance, slikanico Sibylle von Olfers Pokonci izpod korenin in Puškinovo Pravljico o carju Saltanu. (Neupoštevani in tudi neomenjeni pa so ostali odlomki prevoda Puškinove Pravljice o zlatem petelinčku, B XXIX, 87—89.) Od objavljenih prevodov so Palčki Poljanci razen ene kitice pisani v prozi in tako v oblikovnem pogledu tvorijo izjemo v knjigi. Urednik v opombah (str. 324) v opravičilo navaja, da se je za uvrstitev odločil, »ker knjiga ni več dosegljiva, ker je besedilo kratko in ker na enem mestu vsebuje celó verze, sicer pa je napisano v dokaj lirskem slogu.« Vsi ti razlogi so usmerjeni mimo problema — bolj stvarno bi se uvrstitev v knjigo dala utemeljiti z ugotovitvijo, da gre za otroško besedilo. S tem pa se takoj odpre vprašanje, ali ne bi bilo kazalo vidik namenjenosti otroku še razširiti in sprejeti v peto knjigo tudi vsa dramska besedila za otroke. Tako bi med izvirnimi besedili bile lahko uvrščene Vile, ki so izšle v Vrtcu 1895, prav tako Prsti, izšli v Angelčku istega leta. Ti sploh pomenjajo spremno besedilo za igro otrok in jih je težko šteti med dramska dela, kamor bodo verjetno uvrščeni, ker jih v peti knjigi ni. Za knjigo dramatike je ostal tudi Miklavžev večer (verjetno iz leta 1902), ki pa vsebuje več lirskega ko dramatskega. Kot dramsko besedilo je sicer zasnovana igra o Cicibanu, ki jo je urednik napovedal (str. 342) za naslednjo knjigo, a uvodno pesem To košaro z jagodami beremo že v tej knjigi (str. 231). V opombi je označena kot povzetek igre, je pa neke vrste prolog, ki napoveduje zaplete v igri. Drugih dokončanih dramskih besedil za otroke v zapuščini ni (je pa tam nekaj osnutkov in odlomkov), tako da bi bilo najbolje, ko bi bilo vse, kar je otroškega, združeno v eni knjigi. Pri taki rešitvi bi lahko bil v tej knjigi upoštevan tudi Župančičev prevod Drinklerjevega Pogumnega krojačka (znanega tudi pod naslovom Krojaček-junaček), bodisi v celoti, ali vsaj oba vložka v verzih, v drugi in četrti sliki (rokopis v Gledališkem muzeju v Ljubljani, štev. 27).

Naslednje vprašanje, ki se zastavlja, je, ali so vsa besedila, sprejeta v peto knjigo, res otroška, se pravi, namenjena ali dostopna otroku. To velja pred-

vsem za doslej nezbrane ali neobjavljene pesmi, med katerimi sta vsaj dve, ki bi bili sodili že v prejšnje knjige Zbranega dela. Prva je pesem Na, konjiček, kruha, vina (str. 228), datirana s 30. 10. 1906 in posvečena Mariji (str. 339). Skoraj gotovo sodi v cikel Marija, iz katerega sta dve, Zvezde zdaj svetijo mladim ljudem (ZD II, 138) in Si ti? Si ti? (ZD II, 139), bili prvič objavljeni v LZ 1907, sta pa nastali 1906 (obe sta datirani 4. 6. 1906). Vse tri so zabeležene v isti beležnici (B VII), vse tri so zapisane v imenu dekleta. Razlikuje pa se navedena pesem od ostalih dveh po izrazu, saj je v njej spet opazen vpliv ljudske pesmi, ki se ji je pesnik prej za dalj časa odmaknil. Tako se pesem razkriva kot ljubezenska (v kateri je najbrž težko iskati reminiscenc na Žeželj nad Vinico; prim. ZD V, 339) in v skupino otroških pesmi ne sodi. Druga je pesem Kaj joče v vetru (str. 233). Pesem govori samoobtožujoče o tem, kako zelo se je pesnik v času, ko je nastala, otroku odtujil. To je pesem o otroku, a ne otroška pesem, in bi bolj sodila v četrto knjigo Zbranega dela, kakor je tam npr. pesem Ves presunjen in ves plah (ZD IV, 51), ki prav tako govori o pesnikovem odnosu do lastnega otroka.

Uvrstitev nekaterih posvetil v peto knjigo je urednik obrazložil že v četrti knjigi (ZD IV, 326), vendar bi vsaj pesem Na svečnico (str. 237) bolj spadala v prejšnjo knjigo ko med otroške, saj govori o pričakovanju pomladi z vidika odraslega, ki mu pogled na otroka budi upanje na prihodnost. Vprašljiva je v tej knjigi tudi pesem Tika-taka (str. 230), ki spominja na otroške samo z začetkom, sicer je bližja napitnicam in pesmim o genealogiji vina.

Nadaljnje vprašanje je, kako je celotno gradivo v knjigi razporejeno. Pri Sto ugankah je urednik upošteval zadnjo izdajo iz leta 1919, pri Cicibanu izdajo iz leta 1932, kakor je to napravil tudi Vidmar v drugi knjigi Del (1936). Pri Cicibanu s tem ni bilo težav, ker ta izdaja pomenja samo dopolnjeno prvo izdajo, ne da bi bila katera pesem izpuščena. V drugi izdaji Sto ugank pa je Župančič devet besedil iz prve izdaje nadomestil z novimi ugankami. Tako ponatis te zbirke pušča ob strani devet ugank iz prve izdaje (leta 1915). Organsko bi bilo, ko bi te uganke sledile neposredno za Sto ugankami iz leta 1919, saj jih je pesnik sam uvrstil v knjižno izdajo, torej vsekakor spadajo med »zbrana« besedila. Urednik jih je dal v Dodatek, ki obsega nezbrane pesmi, te izpuščene uganke iz leta 1915 ter neobjavljene pesmi s fragmenti. Prevodi so uvrščeni pred dodatkom, takoj za originalnimi zbirkami, čeprav sta prevoda za slikanici, Kreidolfovo in Olfersove, dokaj poprečna. V dodatku pa najdemo med drugim tudi iz šolskih beril splošno znani pesmi Kralj Matjaž in Divji mož ter pesem z globokim simboličnim pomenom Razbojnik. Razvrstitev bi bila ustreznejša, če bi izvirnim zbirkam (z ugankami iz leta 1915 za zbirko Sto ugank iz leta 1919) sledile nezbrane pesmi, nato objavljeni prevodi, končno v dodatku neobjavljene pesmi, izvirne in prevedene.

Kar se redakcije besedil tiče, je urednik praviloma upošteval zadnjo objavo za pesnikovega življenja. To pomenja za izbor iz Pisanic in Lahkih nog naokrog ter za drugo izdajo Sto ugank in Cicibana natis v drugi knjigi Del leta 1936, za posamezne pesmi tudi natis v Izbranih pesmih leta 1948 ter za štirideset ugank Grudnov izbor Uganke iz istega leta. A dobra polovica

pesmi iz Pisanic je v Delih izpuščena, prav tako tri pesmi iz Lahkih nog naokrog; zanje je moral urednik upoštevati seveda objave v obeh zbirkah. Razen tega je ostalo precej gradiva, zlasti iz prvih let pesnikovega ustvarjanja, raztresenega po revijah, deloma tudi v rokopisu, še posebej iz časa okrog leta 1908, iz leta 1916 ter iz zadnjih let njegovega življenja. Tako je za urednika nastalo vprašanje, ali čisto mehanično ponatisniti zadnji natis oziroma zapis, ali skušati prilagoditi pravopis, interpunkcijo in morebiti še kaj sedanjim veljavnim načelom ter s tem pesniško gradivo, ki je nastajalo več ko pol stoletja, vsaj do neke mere poenotiti. Odločil se je za to drugo možnost. Tako najdemo v besedilih poleg popravljenih oblik kot vetrček namesto veterček, sonce namesto solnce, sem ter tja namesto semtertja, pri katerih seveda niso potrebna pojasnila v opombah, tudi drugačne popravke in prilagoditve sedanjemu pravopisu ter interpunkciji, zlasti v pesmih, ki so ostale v revialnem tisku, opombe pa teh sprememb večinoma ne beležijo.

Važno sredstvo v besedilu pesmi so ločila; ta hkrati z besednim gradivom oblikujejo njeno ritmično razčlenjenost. Župančič deloma odstopa od ustaljene ali predpisane rabe, vendar prav taka odstopanja vnašajo v pesmi posebne učinke. Njegovi rokopisni zapisi pa so v interpunkciji včasih očitno pomanjkljivi. Oboje terja od urednika njegovih pesmi posebno pozornost in posluh. Urednik je v glavnem ohranil Župančičevo interpunkcijo. Dodajal je ločila, kjer so na razpolago samo pomanjkljivi zapisi, ki so doslej ostali v rokopisu. Ponekod je vzel za osnovo starejši, ne zadnji natis; tako pri pesmi Zvezdice (str. 44) natis v Čaši opojnosti, ne v Pisanicah, in pri pesmi Ciciban in čebela (str. 117—119) natis v LZ 1915. To je sprejemljivo, potrebno pa bi bilo opozoriti na take odločitve v opombah (kakor tudi, da je za pesem Barčica na strani 15 bil upoštevan natis v Mladih potih, vključno z varianto tretjega verza v prvi kitici). Dodana ločila, kakor jih terja slovnica, večinoma ne segajo bistveneje v besedilo, zlasti če gre za vejico na koncu verza, ki naj loči dva stavka. Dodana vejica v drugi kitici pesmi Vzdih (str. 13), ki zdaj deli verza: *kakor od jablane cvet, / jaz sem od tebe ločil se,* pa razbija primero.

Vprašljive so tudi nekatere zamenjave ločil z drugačnimi. Tako so nadomeščeni vprašaji ali klicaji, ki so namesto vejice podkrepljali čustveni poudarek (kar pozna že Prešeren), z mnogo manj izrazito vejico, ne da bi to opombe beležile. V Pisanicah najdemo verze: *nihče ne praša te, kam? / sredi vrveče množice* (Vzdih, P 12); *hvala vam! / zdaj vidim že* (V gozdu, P 27); v Vrtcu 1899, 75, pa verz: *Ah! le zveni, tamburica,* (Mrak). Ko bi bil pesnik tudi v Pisanicah uporabljal za vsak verz veliko začetnico, kakor so pesmi natisnjene še v Vrtcu ali Angelčku, bi seveda navedeni primeri razen zadnjega bili lahko dvomni. Toda moderna raba male začetnice za posamezen verz, ki ne začenja novega stavka ali stavčne zveze, kaže, da je pesnik čisto premišljeno uporabljal klicaj in vprašaj kot ločilo sredi stavka ali stavčne zveze in bi to bilo treba ohraniti tudi v Zbranem delu. Za čas moderne je značilno ločilo tudi dvojni pomišljaj na koncu, ki označuje zamolk. V pesmi Očeta čakajo ima zadnji verz v Vrtcu 1897, 68, naslednjo podobo: *In zasnival bo — —,* v Zbranem delu (str. 206) je brez potrebe prišla pred to ločilo pika. V zvezi z narekovaji opozarjamo na nedoslednost: v vrsti pesmi iz prve dobe (iz Pisanic in nezbranih pesmi) so

v primerih, kjer gre za dialoge, dvojni narekovaji nadomeščeni z enojnimi, ostali pa so v Cicibanu in čebeli (str. 117—119), ker je pesem tako natisnjena v Delih.

Nedoslednosti so tudi v rabi vezajev. V pesmih iz Pisanic in v nezbranih pesmih so zveze, kot so npr. veš-li ipd., prilagojene današnjemu pravopisu, pri nekaj pesmih iz Cicibana so podobne zveze ostale nespremenjene, ker se je urednik držal natisa v Delih, ki je večinoma ohranil prvotne oblike. V zvezi z vezajem še opozorilo na razliko med oblikami, ki jih uporablja pesnik, npr.: *konji-vranci* (Bora, P 32), *riba-som* (Deveti kralj, Zk 1902, 237), *naróbe-svet* (uganka za zrcaljenje v vodi, SU 1919, 24) in med oblikami brez vezajev, kakor jih najdemo v Zbranem delu. Take združitve sodijo med značilnosti Župančičevega pesniškega jezika in bi morale ostati.

Vprašanje zase so naglasna znamenja. Teh je v starejših natisih mnogo več ko pozneje, ker so takrat na splošno pesemska besedila opremljali z mnogimi naglasnimi znamenji. Urednik je veliko teh naglasov izpustil, kar je opravičljivo, nekaj jih je dostavil sam. Z njimi je pač hotel opozoriti na pravilen ritem ali pravilen pomen besede, npr. *pisker zláta* v pesmi Zlato v Blatni vasi (str. 124) ali *kólo pevcev* v Zimski sliki (str. 205). Ker se pesniku v teh primerih to ni zdelo potrebno, bi dodani naglasi morali biti zabeleženi v opombah.

Zaradi zdaj veljavnega pravopisa so nekatere besede skrčene za en zlog. Kolikor to ne sega v ritem pesmi, je skrčitev dopustna, npr. pri besedi *rudeč(a)* v *rdeč(a)*, ker je tu mogoče brati r zlogotvorno. V uganki o redkvici (str. 77) pa je prvi verz v sedanji obliki: *Deklica rdeča* postal gotovo za večino bralcev dvostopičen, čeprav ostala dva verza kažeta na tristopično gradnjo verza v padajočem ritmu. Napačen pa je poseg v besedilo pesmi Večer (str. 51), ki je zgrajeno iz samih tristopičnih trohejev. V trinajstem verzu, ki se je prvotno glasil: *Brezo in smereko* (P 52), je zaradi popravka *smereko* v *smreko* ta izraziti ritem pohabljen. Ta neustrezna prilagoditev pravopisu preseneča, saj je sicer urednik pokazal posluh za ritem in je npr. pustil nedotaknjeno obliko *hrušek* namesto *hrušk* v pesmih: Kupite! (str. 192), Hrbet moj, hrbet moj (str. 207; opomba na str. 332 na to obliko posebej opozarja) in Miška (str. 208), ter arhaično obliko *verojetna* v pesmi Dve basni (str. 30), na katero v opombi (str. 270) prav tako opozarja.

Drugače pa je urednik večinoma brez opozoril v opombah nadomeščal oblike: *črez* v *čez* (Deveti kralj, str. 217, Razbojnik, str. 221, Kum Jarnejko, str. 221, 222), *predno* v *preden* (Kanglica, str. 21, Ločitev, str. 56), *jedno* v *eno* (V gozdu, str. 26, Sirota, str. 197, Sanje, str. 209), staro krajšo obliko osebnega zaimka za tožilnik tretje osebe ednine srednjega spola *je* v sedaj veljavno obliko *ga* (Mlada pastirica, str. 193, Sèn, str. 206); v pesmi Sèn je ena od obeh starih oblik zaimka morala ostati, ker se rima s prejšnjim verzom: *zasije — položi je* (str. 206), vendar v opombi tudi pri tej pesmi zamenjava ni zabeležena.

Podobno je s spremembami *o* v *u*, zlasti v besedah *peroti* ali *perotnice* (Ptič in potnik, str. 204, Na, konjiček, kruha, vina, str. 228, Z metulji jadrale, str. 234). Kot vidimo iz navedenih pesmi, je Župančič uporabljal besedo *perot* v tej obliki vse življenje; ker sodi beseda hkrati med značilne besede Župančičeve poezije, bi jo kazalo ohraniti v njegovi obliki. Urednik

je pustil nedotaknjeno obliko v verzu: *čez svet peroti proži* (Postovka, str. 102), kjer je s tem ohranil glasovno ubranost, enako v pesmi Ciciban in čebela (str. 117), kjer se beseda *peroti* rima z besedo *poti*.

Primerno bi bilo opozorilo na to, da se v Pisanicah (str. 61) v šesti kitici Zlate ptičke končujeta oba soda verza z obliko: *po sveti, na ... sveti*, ki je šele v Delih bila spremenjena v običajnejšo obliko za mestnik: *po svetu, na svetu*. Drugod, npr. v Devetem kralju, je Župančič tako obliko celo vezal z rimo (tu sicer nečisto): *deveti — na sveti*, kar je v Zbranem delu (str. 217) seveda ostalo. V isti pesmi beremo tudi rimi: *v okrožji — božji* (str. 217), v pesmi Pomladna ladja rimi: *kraji — v maji* (str. 113), v pesmi Barčica (str. 15) obliko: *po ... morji*, ki je (zaradi ljudskega tona pesmi) prav tako upravičeno ostala.

Nepotrebna je zamenjava spola v naslovu *Na poti v mlin* (str. 209), ki se je v natisu v Angelčku 1898, 174 glasil *Na potu v mlin*. Ustrezna pa je v besedni zvezi *otročjih let* (v pesmi Sirota) zamenjava pridevnika z *otroških* (str. 197), le da bi morala biti v opombi zabeležena. Nadomestitev stare oblike *bučele* s *čebele* je omenjena pri Ajdi (str. 272), v uganki 2 (str. 193) pa urednik ni opozoril na zamenjavo besed *bučelice* in *bučelnjak* s sedanjimi oblikami.

V enem primeru gre za besedo, ki v sedanjem natisu ne ustreza originalu. V pesmi Kanglica (str. 21) se deseti verz pravilno glasi: *da mu prinesem z vrelca vodó*, ne: *ponesem*. To je tiskovna napaka, ki se je vrinila v natis Izbranih pesmi, od koder je urednik verz privzel, in ne pomenja ta oblika Župančičevega popravka prvotnega verza, kakor domneva on (str. 268).

Zamenjani besedni red v osmem verzu pesmi Kraljevič Marko in Ljutica Bogdan, ki bi se moral glasiti: *kdo ve, kdo živo glavo bi odnesel ...«*, ne: *bi glavo odnesel* (str. 67), vnaša s sedanjo glasovno razporeditvijo v verz drugačen zven.

Vse to so bile pripombe k posameznim besednim oblikam, ki s spremembami segajo ali v ritem ali v glasovno ubranost ali v posebni značaj določenega besedila.

Nekaj pesmi prvotnemu natisu ali zapisu ne ustreza povsem po zunanji obliki, po delitvi v kitice. Ponekod je nova razdelitev ustrezna, npr. pri pesmi Mladi dedek (str. 202). Moti pa tak poseg v besedilo pri Razbojniku (str. 219—221). To je zgrajeno iz samih dvovrstičnic, le dvanajsta kitica, ki vsebuje dramatičen preobrat v opisanem dogajanju, je trivrstična (povezana je tudi z zaporednimi rimami). V Zbranem delu je ta kitica natisnjena v dveh enotah (str. 220), s čimer se stopnjujoča se napetost, ki zbuja grozljivo pričakovanje, razbije in oslabi. Sprememba prvotne razdelitve v opombi ni zabeležena.

Dve besedili sta natisnjeni tako, da se ne strinjata povsem z rokopisnim zapisom. V doslej neobjavljeni pesmi Sveto rojstvo božje (str. 231) sta v rokopisu na koncu ponovljena prva dva verza, zadnji se konča s tremi pikami. Odlomek iz pravljice (str. 249—250) v natisu združuje oba ohranjena rokopisna osnutka (str. 353), zaradi česar je v njem nelogično govor najprej o kapitanu Mahanu, nato o kralju Mahanu.

Ena pesem, Prošnje čuj naše, pa je v rokopisu ohranjena fragmentarno in je tako objavljena tudi v Zbranem delu: štiri šestvrstičnice so uvrščene med

neobjavljene pesmi (str. 224), štirivrstična kitica, ki jo je urednik zaradi drugačnega ritma imel za nedokončano varianto istega motiva, je natisnjena v opombi k pesmi (str. 339). Pesem pa je bila že objavljena, in sicer v Angelčku leta 1925 (3.—4. štev., str. 34), z naslovom Germanica in podpisana z nekdanjim pesnikovim psevdonimom Smiljan Smiljanič. V tej objavi obsega pesem sedem kitic. Uvodne tri štirivrstičnice, ki jih v zapuščini (in v Zbranem delu) ni, se glase:

Kakor plaha golobica
v božji hram je prihitela,
na kolenih pred oltarjem
plákala je in ihtela:

»Dobri Bože, daj moči mi,
da ne obnemorem v boji,
da izpijem grenko čašo,
daj tolažbe duši moji!«

Nádnjo je oblak priplaval
jasen, kot oblit od zôre,
videla je, slišala je
pévati krilatcev zbore:

Naslednje tri kitice pomenjajo pesem angelskih zborov in (razen deloma v interpunkciji) ustrezajo prvi, tretji in četrti kitici v peti knjigi (str. 224). Izpuščena je druga v Zbranem delu natisnjena kitica, ki pojasnjuje, za kakšno »cvetko žarečo« angeli prosijo boga, namreč za cvetko »nedolžnosti«. V Angelčku sledi nato še štirivrstičnica (natisnjena v Zbranem delu na str. 339), z varianto prvega verza: *In trpečo dušo njeno.* Tako se pokaže celotna pesem kot dvodelna: okvir pripoveduje o naslovni junakinji Germanici in obsega tri uvodne štirivrstičnice ter sklepno štirivrstično kitico, vmes pa je pesem angelov; ta v Angelčku obsega samo tri šestvrstičnice, a ohranjeni rokopis (in natis v Zbranem delu) dokazuje, da tudi ta del šteje štiri kitice. Natis v Angelčku pesem torej dopolnjuje, hkrati pa z okrnitvijo angelske pesmi, v kateri manjka pomensko najvažnejša kitica, besedilu deloma premika pomen. Pesem je nedvomno ostala v uredništvu Angelčka (in Vrtca) še iz časov, ko je Župančič tja pošiljal svoje verze, o čemer pričata psevdonim in opomba uredništva pod črto: »Otona Župančiča mladostna pesmica. O Germanici glej naslednji članek!« Objavljeni pesmi sledi spodbuden življenjepis svete Germane (Črniški, Angelček 1925, 35—38). Čudno je, da Kržič te pesmi ni objavil, ko je zlasti proti koncu devetdesetih let Župančiču tiskal celo pesmi, ki nikakor niso bile v skladu z njegovimi nazori. Sicer pa to vprašanje sega čez okvir našega poročila. Tu gre samo za dopolnitev v Zbranem delu fragmentarno objavljenega besedila (in hkrati za bibliografsko dopolnitev, ker je besedilo bilo že natisnjeno).

Toliko o besedilih pesmi.

Opombe k pesmim so obsežne (str. 253—354). Na prvih treh straneh podaja urednik kratek pregled celotnega Župančičevega ustvarjanja za otroke. Nato sledé za vsako posamezno enoto, izvirno zbirko, prevod, nezbrane pesmi ter neobjavljene pesmi s fragmenti pojasnila o nastajanju teh enot, o razpoložljivem rokopisnem gradivu zanje, pri zbirkah tudi o njihovi kompoziciji ter

o njih sprejemu pri kritiki. Posamezne skupine pesmi so označene s povzetki ugotovitev kritikov ali jih označuje urednik sam. Deloma navaja tudi prevode posameznih pesmi ali celih zbirk ter skladbe na te pesmi. Nato v okviru vsake skupine slede podrobnejše opombe k posameznim pesmim, z običajnimi bibliografskimi podatki, navedbami razpoložljivih variant, ponekod tudi s stvarnimi pojasnili, deloma s podatki o genezi pesmi ali z opozorili na podobne motive v drugih pesnikovih delih ali na vzporednosti v ljudski poeziji oziroma pri drugih avtorjih.

Splošni uvodni pregledi prinašajo dosti gradiva, h genezi zbirk priteguje urednik tudi korespondenco in ohranjene pogodbe (nekaj zanimivih doslej neznanih pisem ali odlomkov iz njih je objavljenih tudi v opombah k posameznim pesmim, na str. 270, 334, 349). Razporejena pa je snov v teh pregledih deloma neenotno. Medtem ko urednik npr. navaja razpoložljivo rokopisno gradivo za slikanico Lahkih nog naokrog (str. 278), za uganke (str. 287) ter za Cicibana (str. 300), tak splošen pregled rokopisnega gradiva pri Pisanicah manjka. Skladbe na pesmi so navedene večinoma samo na splošno, prevodi niso zajeti vsi. Dodajamo prevode iz bibliografije v Jubilejnem zborniku za petdesetletnico Otona Župančiča: Jaromir Borecký v češčino Gini (na str. 112) in Anton Funtek v nemščino pesmi Gini, Ledene rože, Slovo, Pomladna ladja, Naše luči (na str. 117).

Pri pojasnilih o nastanku posameznih zbirk in njih sprejemu pri kritiki je nekaj stvarnih netočnosti in pomanjkljivosti.

Geneza Pisanic je podana precej obširno (str. 255—259), tudi s pritegnitvijo korespondence, Kettejeve in Schwentnerjeve. Iz neupoštevane Murnove korespondence pa lahko razberemo, da je bil potek dogovorov med Župančičem in Schwentnerjem nekoliko drugačen. Da knjigo otroških pesmi izda, je Župančič dokončno sklenil vsaj že v začetku novembra 1899 (prim. Murnovo pismo Šorliju 6. novembra 1899). Še v novembru se je pogodil s Schwentnerjem (v Ljubljani, ne z Dunaja, kakor domneva urednik na str. 256) in s honorarjem 80 goldinarjev še pred božičem 1899 odšel na Dunaj (prim. Murnovi pismi Prijatelju »koncem novembra« in 12. decembra 1899).

Pisanice so bile deležne obče pozornosti in priznanja, tako da so o njih vsaj na kratko pisali skoro vsi takratni slovenski listi. V pregledu poročil v Zbranem delu (str. 259—263) manjkajo naslednja: opozorila na zbirko v vrsti številk Schwentnerjevega reklamnega glasila Slovenska knjigarna (priloge LZ): 1. aprila 1900, 14 (napoved knjige z odlomki iz Vidičevega poročila o Časi opojnosti v Životu 1900), 1. maja 1900, 18 (opozorilo na poročila v Slovenskem narodu, Slovencu, Soči, Laibacher Zeitung), 1. junija 1900, 21 (omemba priporočil v vseh pedagoških listih), 1. junija 1900, 22 (povzetek poročila v poljskem časopisu Nowa Reforma), 1901, 4, 12, 13 ter 1903, 3, 9 (ponudba mladinskih knjig s Pisanicami na prvem mestu), 1. decembra 1903, 11 (omemba Pisanic v napovedi zbirke Čez plan); izmed poročil v dnevnem tisku manjkajo: pohvalno nepodpisano poročilo v Slovencu 21. aprila 1900, ki opozarja na razliko med Časo opojnosti in Pisanicami, ter kratka poročila v Laibacher Zeitung 12. aprila 1900, Miru 24. aprila 1900, Edinosti 4. maja 1900, Domovini 4. maja 1900, Slovenskem listu 5. maja 1900; omemba in priporočilo Pisanic v poročilu Frana Vidica Naše knjige (Domovina 15. junija

1900, 249—250); poročilo Antona Kržiča v Oceni slovenskih knjig za mladino in ljudstvo (Koledar katoliškega tiskovnega društva za leto 1901, 149—150), kjer pisec ob Pisanicah ponavlja že v Vrtcu izrečene misli ter povzema nekaj misli iz Opekovega poročila v Katoliškem obzorniku in iz Šandove ocene v Domu in svetu. Zelo pohvalno sta o Pisanicah poročala za neslovensko občinstvo: v ruščini I(van) Pr(ijatelj) v vseslovanski reviji Slavjanskij Věk' 1900, štev. 4, str. 27, v nemško pisanem nesigniranem poročilu v tedniku Der Süden 5. maja 1900, štev. 65, str. 7, pa Ivan Cankar.

Pri genezi za Sto ugank sta napačno navedeni dve datirani uganki, o mašniku s kadilnico (*Zvrhan vrč*) in o vinu (*Ta je v temnici podzemeljski bil*), namesto: *Lonček poln ognjenih rož* in *Vezal sem te* (oboje na str. 287; prim. tudi na str. 293 in 294). K drugi izdaji Sto ugank še droben dodatek: med izdajami založbe Omladina so jih oglašali Naši zapiski 1921 na platnicah vseh številk.

Pri Cicibanu je netočna domneva, da je prva izdaja izšla šele »proti koncu januarja 1916« (str. 302, podobno na str. 254). Ciciban in še kaj je izšel 1915, kakor je natisnjeno v knjigi, in sicer še pred božičem 1915, saj je J. R(egali) pisal o zbirki v Slovencu že 28. decembra 1915, str. 4 in je navdušena ocena datirana: V Ljubljani na Blagdan 1915.

O drugi izdaji Cicibana 1922 je prinesel kratko naznanilo Učiteljski tovariš 8. decembra 1922. V Mladiki 1923 je na strani 77 poročal o njej Ivan Mazovec.

Tretja izdaja iz leta 1932 se je zavlekla, kakor sporoča o tem urednik (str. 305), zaradi prvotno predvidenega ilustratorja Ivana Vavpotiča, ki »je delo vlekel več ko dve leti« (E. Justin, Vavpotičev Ciciban. Tovariš 1950, 228), ne da bi končno knjiga izšla z njegovimi ilustracijami. Justin piše (na navedenem mestu) v zvezi s tem, da je Niko Pirnat, ki je nato na hitro izdelal ilustracije k pesmim, za nekatere (in sicer za Zlato v Blatni vasi ter za Pismo) »prejel od pesnika že kar zrisane ideje.« Urednik Zbranega dela to povzema (na str. 305) kot nepreverjeno trditev. Pesnikova vdova se je dobro spominjala Župančičevih skic, zlasti za Zlato v Blatni vasi ter za Mehurčke, in povedala, da se je pri obeh pesmih Pirnat držal pesnikove predloge. Pri Mehurčkih je posebej poudarila visoko koničasto kapo, ki jo ima mali čarovnik na glavi. Župančičeva skica za to ilustracijo je ohranjena v enem od delovnih dnevnikov, ki jih je uporabljal kot upravnik gledališča (dnevnik, začet 22. 9. 1930, na nešteti 33. strani; Gledališki muzej v Ljubljani, v mapi štev. 43 a, invent. štev. 11—1964). Tik pod skico je zapisek z datumom 29. 10. (1930), ki kaže, da se je Župančič ukvarjal z mislijo na ilustriranega Cicibana vsaj že v jeseni 1930 (prim. ZD V, 304). — K poročilom o tej izdaji majhen dostavek: omenjena je tudi v poročilcu Nove knjige za vas v Mladem jutru 4. decembra 1932.

Tudi pri opombah k posameznim pesmim so deloma potrebni dostavki. Pri bibliografskih podatkih za pesmi iz Pisanic, ki so izšle že v Čaši opojnosti, nista upoštevana rokopisa za to zbirko (Ms 930 in Ms 29/51 v NUK; prim. ZD I, 330, 392), ne natis teh pesmi v ZD I. Manjka tudi navedba rokopisa Barčice za Mlada pota (M IX, 22) ter natisa v Mladih potih (k str. 266). Sicer so bibliografski podatki o rokopisih in natisih posameznih pesmi zanesljivi. Dodajamo le nekaj dopolnil ter manjših popravkov: pesem Na poljani je brez naslova zapisana v B II, 27 (k str. 266), fragment pesmi Vrabci in strašilo je

v M VIII, 41 (k str. 311), za pesem Ktera je najlepša zarja? najdemo varianto z naslovom Dedek poje v B XVIII, 66 (k str. 339); dve pesmi iz zadnjega oddelka sta bili objavljeni postumno, pa to ni zabeleženo: V zmrzali, brez kožuha v Nedeljskem dnevniku 18. avgusta 1963, na str. 4 delni faksimile, pesem v celoti na str. 5 (k str. 344; pesem je datirana 23. 3. 1944, ne 23. 2. 1944), in Tička skaklja v Kanglici 1969, na str. 22—23 (k str. 345); variante za verze Sneg, sneg, sneg (str. 340—341) so skoraj v celoti objavljene že v ZD III, k pesmi Vran (str. 463—464), v peti knjigi to ni zabeleženo. Brez naslova je večina zapisov v beležnicah in v mapi VIII (nekdanji mapi VII), v opombah je opozorilo na to samo pri nekaterih pesmih, pri dvanajstih manjka. Datum nastanka za pesem Ciciban in čebela ni zapisan v B XVIII na str. 59, ampak na str. 58 (str. 315); pesem Ziblje se zelena trava je prvič izšla v Zvončku 1900 na str. 84, ne 85 (str. 334). Neustrezno je v opombah štetje obeh map iz pesnikove zapuščine, v katerih je precejšen del rokopisov otroških pesmi. V pregledu map v prvi knjigi Zbranega dela (str. 328) sta še zabeleženi kot Mapa VII, ki vsebuje epigrame in otroške pesmi, ter Mapa VIII, ki obsega rokopis Cicibana in Sto ugank. Urednik pete knjige šteje obe mapi kot mapi VIII, in sicer večjo ter manjšo (str. 287, 301), ne da bi jih v opombah k pesmim diferenciral (npr. mapa VIII a in b, kakor je to zdaj pri mapah IX). Napačna je bibliografska kratica za Zvonček (Z namesto Zk) pri pesmih, ki so izšle v tem mladinskem listu.

Važen del opomb v kritični izdaji avtorja pomenja navajanje variant. Glede sprememb interpunkcije ter posameznih pravopisnih in podobnih popravkov smo že ugotovili, da so opombe pomanjkljive, ker teh sprememb ne beležijo, ali pa jih beležijo le deloma.

Nekaj netočnosti je tudi pri besedilih, natisnjenih v opombah. Navajamo Belokranjsko balado, pri kateri je pomotoma zabeleženo (str. 271), da sta v Pisanicah odpadli dve prvotno natisnjeni kitici. Odpadle so v resnici tri in tretja, zadnja izpuščena, se glasi:

Oj, ne krakaj, črni vran,
Smrti k nam ne kliči!
Naj-li slana v vigredi
Cvetje že uniči?

Neustrezne so nekatere povezave besedil. Na strani 318 sta združena dva epska fragmenta, Šivaj, Lenka, šivaj balo, ter V belem gradu tri gospodične, ki po ritmu ne pomenjata enote in sta tudi ohranjena na različnih listih (v mapi VIII, prvi osnutek na listu 77, drugi na nezabeleženem listu 79). Nepovezani sta tudi pesem Slovo in štirivrstičnica Vse, kar sta v svojih mladih dneh, natisnjena v opombi k tej pesmi (str. 323), ker je zapisana v beležnici na isti strani. S pesmijo Slovo nima zveze, zato je odveč urednikovo pojasnilo, da je avtor v Našem rodu objavil faksimile pesmi Slovo »brez štirivrstičnice« (str. 323).

Variante niso povsod izčrpno navedene. Pri manj pomembnih besedilih, npr. pri neobjavljenih pesmih ali fragmentih, to ni nepogrešljivo, pri drugih pa bi bila izčrpnost potrebna. Tako ponekod manjkajo variante verzov, v katerih je avtor z izpuščeno, dodano ali zamenjano besedo spremenil ritem, npr. prvi verz v peti kitici pesmi Žarki: *Kdaj že ovčice on bele* (k str. 267; v končni

redakciji brez besede *on*, str. 19), ali tretji verz v prvi kitici pesmi Vrnitev: *po ravnem polju tem* (k str. 267; v končni redakciji: *po ravnem, širnem polju tem*, str. 17), ali izoblikoval novo podobo, npr. v devetem verzu Žalostnih kolednikov, ki se je sprva glasil: *še osata butaro* (k str. 309; pozneje: *še čmerike butaro*, str. 98). Takih v konceptu prečrtanih inačic, ki so zanimive za genezo besedil, je ostalo precej nezabeleženih, npr. za pesmi: Kadar se Ciciban joče, Zvonovi, Žabe, Pismo, Pastirčki, Medved z medom, Slovo. Še posebej so upoštevanja vredni neobjavljeni osnutki za pesem Stari Medo (k str. 317), pri kateri je pesnik šele s tretjim popravkom našel obliko, ki jo je tudi objavil (str. 122).

Trije rokopisi variant, navedenih v opombah, so napačno prebrani. Pri verzih Glej, račke, labodi! se prva varianta glasi: *Kedaj/ mi bomo takole se kretali, ...*, druga pa: *Aj aj/ vsem se pozna, ...* (str. 284); v Maličkovi nezgodi so (v mapi III) verzi od petega do osmega razdeljeni takole: *le ježiček / mu ostal je / pod nogo, / na — kdo*, in ne, kakor je zapisano na str. 336; druga varianta za črko P (str. 331) je v prvem verzu (samo ta je delno zapisan v dveh variantah) brez oznake črke: *Kdo je ta mlinar — na sredi neba.*

Opombe vsebujejo deloma tudi pojasnila o izvoru in genezi pesmi. Tu je nekaj netočnosti pri prevodih. Lovska pesem (str. 275) je sestavni del Dvořakovega oratorija Sveta Ljudmila z besedilom Jaroslava Vrchlickega. Oratorij je Župančiču dal prevesti Hubad za Glasbeno matico (Župančičevo pojasnilo meni 12. aprila 1949; prim. še ZD IV, 411 in ZD V, 275). Tudi Srbska narodna (str. 23, 268) je prevod besedila, ki ga je pesnik spoznal, ko je pri Hubadu pel v Slovanskem pevskem društvu na Dunaju (pesnikovo pojasnilo istega dne). Dodajamo še dopolnilo k podatkom za pesem Večer (str. 275). Avtor je Danilo Mlaka, kar je psevdonim za Izidorja Vorobkeviča (prim. Josip Abram, Kobzar. Izbrane pesmi Tarasa Ševčenka. Ljubljana 1907, 44), spoznal pa jo je Župančič v antologiji ukrajinskih ljudskih in umetnih pesmi Ruskij spěvanyk' (sestavil Kost' Pan'kovskij, L'vov' 1888, 288 strani; antologijo je po podatkih, ki mi jih je dal omenjenega dne Župančič, našel v Kijevu prof. dr. H. D. Verves).

Glede časovne opredelitve je negotovo urednikovo sklepanje, da je Pesem nagajivka »nastala v nižji gimnaziji... in jo je Župančič verjetno objavil v rokopisnem dijaškem listu ‚Na prelji'«, oprto na pesnikovo izjavo, da je napisal to pesem, ko je »bil sam še otrok« (str. 273). Župančič je v zadnjih letih vrednotil vso svojo zgodnjo otroško liriko kot nekaj, kar je bilo »najbolj naraven izraz« v teh letih, ker je bil takrat sam »še napol otrok« (Župančič 12. aprila 1949).

Opozorila na sorodnosti v poeziji drugih avtorjev so bolj ali manj naključna. Bilo bi možno navesti precej mest iz ljudske poezije, deloma tudi Levstika, zlasti pri pesmih iz Cicibana, vendar v opombah teh opozoril večinoma ni. Ustrezno pa so uporabljeni kot opozorila na sorodne motive ljudski verzi, ki jih je Župančič poslal Štreklju (str. 269, 285, 331, 337). Nekatera navedena mesta, ki naj bi kazala na vzporednosti ali podobnosti, niso najbolje izbrana; tako je npr. pri uganki za leto navedena Stritarjeva uganka (str. 296), ki pa je povzeta po stari nemški uganki (ena od variant je zabeležena tudi v Freundovi zbirki ugank, ki jo je imel Župančič, na str. 251). Podobo, ki je upo-

rabljena za uganko o jutranji zarji (str. 91), ima pred Stritarjem (ta je na str. 297 naveden) že Trubar (prim. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, 174).

Pri Abecedi je opozorilo (str. 352) na podobno abecedo Pavla Golie. Opozorilo je nepotrebno in sega čez okvir opomb, saj ne gre za delo, ki bi bilo lahko vplivalo na Župančiča, hkrati pa je nepopolno. Takih abeced je namreč izšlo doslej pri nas že več; v knjižni izdaji: Vera Albreht, Vesela abeceda (prvi natis 1955), Vera Albrehtova, ABC (1969); v revialnem tisku: Neža Maurer, Abeceda (Ciciban 1967/68, štev. 1—4), Jože Šmit, Abeceda (Ciciban 1968/69, štev. 1—4).

Pri stvarnih pojasnilih dodajamo dvoje. Za pesem »Krnec, a kje si ti?« je Župančič (12. aprila 1949) dejal, da mu je zgodbo stari Šutej sam pravil. Raka krnca je pojasnil kot raka, ki živi v krnici (enako pojasnjuje to urednik na str. 333). Motiv iz pesmi pa je bil širše znan, o čemer priča zapis podobne zgodbe v knjigi Janko Lokar, Gozdovi in vode vabijo (Ljubljana 1943, 271); tu je krnec pojasnjen kot krnast rak z eno nogo. Tudi ime Udmanič v Razbojniku (str. 337) je povzeto po človeku, ki so ga »vsi po renomeju poznali«. Bil je »človek, ki je bogatim jemal, pa revežem dajal« (Župančič 12. aprila 1949). Podobno piše L. Podlogar o Jožetu Udmaniču, hajduškem vodji, »ki ni rad prelival krvi, rad pa grabil grajščakom in bogatinom, a še rajši delil denar med siromake« (Črtice o belokranjskih hajdukih, DS 1908, 68).

Peta knjiga Župančičevega Zbranega dela, ki je, kakor je pokazal naš pretres, prinesla veliko večino tega, kar sodi v okvir njegove otroške poezije, je z marsičim dopolnila našo običajno predstavo o tej poeziji. Saj je bilo doslej ravno gradivo s tega področja težko pregledno, deloma raztreseno po redkem mladinskem revialnem tisku ali v davno razprodanih zbirkah, deloma pa javnosti sploh neznano, ker je ostalo v rokopisu. In ko knjigo preberemo do kraja, lahko ugotovimo, da je dopolnila tudi našo predstavo o Župančičevem pesniškem opusu sploh, saj ta šele skupno z otroškimi pesmimi pomenja celoto.

Alenka Glazer
Pedagoška akademija, Maribor

IVAN CANKAR V ČEŠKIH PREVODIH IN V LUČI ČEŠKE PUBLICISTIKE DO KONCA LETA 1918

Z odmevi Cankarjeve smrti v češkem tisku zaključujem pregled prevodov Cankarjevih del v češčino in prikaz tistega, kar so Čehi pisali o njem do konca leta 1918. Za obdobje med obema vojnama imam gradivo že zbrano in ga bom objavil pozneje. Ker je v tem času izšla večina prevodov Cankarjevih knjig, ki so bili vsekakor boljši od predvojnih in ker je v tridesetih letih objavil svoje razprave in eseje o Cankarju eden najboljših poznavalcev našega pisatelja med tujci, moravski literarni kritik in esejist dr. Rajmund Habřina, bo tudi to zadnje obdobje važno in zanimivo.

Gradivo sem obdelal kronološko, da bi bilo čim bolj pregledno in bi se videlo, kdaj in kako je zanimanje za Cankarja raslo in upadalo. Bilo bi ga pa mogoče obdelati tudi drugače in ta drug način bi imel celo neke prednosti. Če

bi bil namreč obravnaval prevode posebej, se pravi, če bi bil pri vsaki povesti in črtici navedel vse prevode in jih med seboj primerjal, bi videli ne samo, kolikokrat je bilo posamezno delo prevedeno in tiskano, marveč tudi, kako ga je kdo prevedel. Ne bi se pa videla razvojna linija zanimanja za Cankarja na Češkem in tak način obdelave bi zahteval še več prostora. Sicer pa je vedno tako: šele soočenje teoretičnih vprašanj hevrističnega dela s prakso pokaže vse pozitivne in negativne strani enega ali drugega načina obdelave gradiva.

Kolikor vem, je pri nas prvič na tak način in tako podrobno prikazano zanimanje kakega tujega naroda za našo književnost oz. za kakega našega pisatelja. Da bi bila slika tega zanimanja kar najbolj popolna, je bilo potrebno pokazati kaj, kje in kako so prevajali od njegovega dela in kaj se je pisalo o njem. Pri tem sem se moral omejiti predvsem na bibliografske podatke, na vprašanja »kako« pa sem odgovoril kar se da kratko z najznačilnejšimi primeri, karakteristikami in sodbami.

Umetniška raven številnih prevodov Cankarjevih del v češčino je bila dokaj slaba. Le malokateri prevajalec je res dobro obvladal slovenščino. Prevajali so ga celo Hrvati, ki niso dovolj poznali ne slovenskega ne češkega jezika (Jelovšek, Bortulin). Najhuje je bilo, da so pisatelja, čigar jezik in slog sta umetnostno nadvse zahtevna, prevajali včasih ljudje brez talenta za ustvarjalno prevajanje (J. Mettlerjeva-Toucová, M. L., J. Línek, Kristanova-Popelákova, J. Tomčj in dr.). Neznanje jezika je marsikje zakrivilo naravnost neverjetne napake, ki so ponekod hudo škodovale delu in celo dobremu imenu pisatelja. In vendar so nekateri recenzenti, ki niso znali slovensko, prevode iz slovenščine vrednotili in jih iz raznih, mogoče osebnih razlogov, celo hvalili. Večina Cankarjevih del pa je bila prevedena razmeroma dobro. Med najboljše prevajalce Cankarja v češčino spadajo v tem obdobju predvsem češki igralci, ki so bili angažirani v Deželnem gledališču v Ljubljani, med njimi zlasti Růžena Nasková, pa tudi Karel Hašler in Otakar Boleška. Nekaj pozneje so si pridobili največ zaslug s prevajanjem Cankarja v češčino K. Vondrášek, V. Měrka, B. Vybíral in dr. Zadnja dva pa sta opravila glavno prevajalsko delo po vojni.

Gradivo samo odgovarja na vprašanje, po čigavi zaslugi je bil prav Cankar že tako zgodaj in v tolikšni meri prevajan v češčino. Najprej po zaslugi škofa Jegliča, ki je s sežigom Erotike opozoril češke napredne kroge na mladega pesnika, nato pa Zofke Kvedrove in krožka njenih prijateljev, ki so pripomogli, da so izšli prvi prevodi Cankarjevih proz in da je Píštěkovo gledališče na Vinohradih igralo dramo Za narodov blagor. Lepega sprejema in podpore je bilo že v začetku stoletja deležno Cankarjevo delo v češkem socialnodemokratskem in svobodomiselnem tisku. Cankarjeve novele, povesti in črtice so v nekaj letih prodrle skoraj v vse češke literarne revije, časopise in časnike, z veliko vnemo pa so jih pretiskovali tudi podeželski tedniki. Slovenski pisatelj je postal eden najbolj priljubljenih jugoslovanskih pisateljev v širokih krogih čeških bralcev. »Pripadniki raznih svetovnih naziranj so si razlagali njegova dela vsak po svoje: socialisti po svoje, konzervativci po svoje, humanisti pa tudi. Vsak je našel v njih nekaj, kar ga je privlačilo in bogatilo,« je pripomnil v nekem članku prizadevni propagator Cankarja med Čehi dr. V. Měrka. To je že res, toda po mojem mnenju je bilo glavni vzrok priljubljenosti našega

pisatelja med češkimi bralci dejstvo, da pred prvo svetovno vojno med češkimi pisatelji v žanru socialne črtice in kratke povesti umetniško ni bilo tako močnega iz izrazitega ustvarjalca, kot je bil Cankar.

Na čeških odrih pa Cankar ni doživel takega uspeha kot pri čeških založnikih, urednikih in bralcih. Kljub prizadevanju čeških igralcev in režiserjev, ki so pred tem delovali v Ljubljani in bili Cankarjevi osebni znanci in prijatelji, in kljub priporočilom Z. Kvedrove in drugih, ni prišlo nobeno Cankarjevo delo na oder Narodnega gledališča v Pragi. Nobene Cankarjeve drame niso uprizorila niti druga večja češka gledališča, kakor npr. Mestno gledališče na Vinohradih v Pragi, ki je drugače jugoslovanski dramatiki posvečalo precejšnjo pažnjo. Ali npr. gledališče v Olomoucu, kjer je bil nekaj časa dramaturg in vplivni činitelj najplodnejši prevajalec Cankarja, dr. B. Vybíral. Skoraj vse pomembne inscenacije Cankarjevih dram na Češkem — Za narodov blagor v Píštěkovem gledališču 1905, Kralj na Betajnovi v Areni na Smíchovu 1909, v Mestnem gledališču v Plznu 1916 in v Žižkovski činohri v Pragi 1918, Pohujšanje v dolini šentflorjanski v Deželnem gledališču v Brnu 1934 in dr. — so doživele samo po nekaj predstav; izjemi sta edino uprizoritev Hlapcev na odru DDČ v Pragi 1937 in drame Za narodov blagor v gledališču E. F. Buriana D-46 leta 1945-46, kjer je bilo po zaslugi režiserja in seveda tudi ugodnih političnih in kulturnih razmer več dobro uspelih predstav. Obžalovati je, da po drugi svetovni vojni znameniti režiser E. F. Burian ni uresničil svoje namere uprizoriti v svojem gledališču tudi Hlapce. Če pri tem pomislimo, da so v začetku stoletja skoraj istočasno s Cankarjevimi prihajale na češke odre tudi Vojnovićeve drame in Nušićeve komedije in da so doživljale neprimerno večje uspehe, se moramo tudi nad tem dejstvom zamisliti. Po mojem mnenju je vsekakor eden glavnih vzrokov za neuspehe oz. za premajhne uspehe Cankarjevih dram na Češkem njihova vsebina. Na češke odre so prišle po Ibsenovih in Hauptmannovih dramah, pa tudi po domačih Hilbertovih, in niso nudile občinstvu veliko novega in privlačnega (Za narodov blagor, Kralj na Betajnovi, Hlapci) ali pa so mu bile nerazumljive (Pohujšanje v dolini šentflorjanski), medtem ko so Vojnovićeva in Nušićeva, pozneje pa tudi Ogrizovićeva, Petrovićeva in Krleževa dela bila za češkega gledalca veliko bolj zanimiva.

Čeprav se češka literarna in gledališka kritika v tem obdobju do leta 1918 večinoma ni spuščala v podrobno analizo Cankarjevih del, v teoretična in estetska razglabljanja, je vendarle v njej veliko misli in nazorov, ki so za slovenske poznavalce Cankarjevega dela brez dvoma zanimivi in dragoceni. Kakor smo že rekli, je kritika uvrščala slovenskega pisatelja med vrhove svetovne literature in ga primerjala z njimi, pa tudi uredništva revij in časnikov so pogosto tiskala Cankarjeve črtice na častnem mestu, poleg del najboljših svetovnih pisateljev. Cankarjevo ime je več kot dve desetletji na Češkem res nekaj pomenilo. Po pravici pa se lahko sprašujemo: kakšen uspeh bi bila šele imela Cankarjeva dela, če bi jih bili prevajali pisatelji, ustvarjalci, mojstri češke besede, kakršne srečamo med prevajalci francoske, angleške, nemške, ruske in poljske literature! In kaj bi bili odkrili v njih kritiki formata F. X. Šalde, Ot. Fischerja, Arneja Nováka idr.!

Tako pa je že v tridesetih letih, zlasti pa po drugi svetovni vojni, zanimanje za Cankarja na Češkem upadalo. Založbe niso izdajale njegovih del,

tudi v revijah in časnikih je le redkokdaj izšla ta ali ona črtica. Danes le malokdo od čeških bralcev pozna kako njegovo delo, pretežni večini ni znano niti njegovo ime. Poleg vsebine Cankarjevih del, ki za povprečnega češkega bralca, ki kaj malo ve o slovenskih razmerah v začetku stoletja, v času med obema vojnama ni bila privlačna, so bili tega v veliki meri krivi tudi prevodi, in pa seveda dejstvo, da so Cankarjeve knjige v češčini dandanes že prava redkost, saj so izhajale v majhnih nakladah in mnoge od njih v založbah na Moravskem.

Po drugi svetovni vojni je izšlo v socialističnih deželah lepo število Cankarjevih knjig, na Češkem pa samo dve: Moje življenje in nov prevod drame Za narodov blagor. Objavljeno gradivo najbolje priča, kako nujno bi bilo, da izide tudi v češčini izbor Cankarjevih del v novem, doberm in sodobnem prevodu. V tem primeru bi bil Cankar za današnjega češkega bralca najbrž novo odkritje. Prepričan sem, da bi tak izbor iz našega pisatelja, ki je, kakor vemo, globok poznavalec mišljenja in čustvovanja človeka in neusmiljen kritik družbe v začetku stoletja, prav današnjemu češkemu bralcu veliko nudil, zlasti še, če bi takle izbor spremljal tudi uvod s prikazom slovenskih političnih in kulturnih razmer pred prvo svetovno vojno in če bi imel opombe in pojasnila.

Znana stvar je, da nobeno bibliografsko delo ni popolno, zlasti ne s področja retrospektivne bibliografije. Dobro se zavedam, da kljub vsem prizadevanjem tudi moje ni in da se bo sčasoma našel v češki periodiki še kak prevod iz Cankarja ali članek o njem. Saj sem npr. med tem, ko je bila razprava že v tisku, čisto slučajno dognal, da ni točna niti moja trditev na začetku članka, da je bil Zofke Kvedrove nemški prevod črtice O človeku, ki je izgubil prepričanje (Politik 39/1900, št. 76, 18. III.) prvi prevod Cankarja, ki je izšel v Pragi in da je Pacákov prevod iste črtice v brnskem dnevniku Lidové noviny (8/1900, št. 203, 8. IX.) prvi prevod Cankarjeve proze v češčino. Prvi prevod iz Cankarja na Češkem je v resnici izšel v praškem neodvisnem dnevniku Národní politika (18/1899, št. 68, 11. VIII., Nedělní zábavná a poučná příloha, str. 2—3), torej že teden prej kot prevod Kvedrove v nemščino. Bila je to črtica V čakalnici (V čekárně), ki jo je prevedel Jan Novák. Vzrok, da sem ta prevod odkril šele sedaj, je, ker je črtica izšla v Slovenskem narodu 2. in 3. oktobra 1899 pod psevdonimom Ivan Mlakar — prevajalec v češčino pa jo je objavil pod imenom Ivan Makar. Beležko sem pred leti odložil med bibliografsko gradivo, ki ga moram preveriti in tu sem jo zdaj našel. Težko bi bilo reči, ali je prevajalec vedel, da je to Cankarjeva črtica, ali ne. Ker je samo nekaj dni pozneje izšel tudi Novákov prevod črtice Z. Kvedrove, bi lahko sklepali, da mu je dala izvirnik obeh črtic ona. Žal pa nisem našel nobenih dokazov, da sta se prevajalec in slovenska pisateljica osebno poznala. Dognati nisem mogel niti tega, kdo je pravzaprav prvi prevajalec Cankarja v češčino — ali je to zgodovinar Jan Bedřich Novák ali literarni zgodovinar Jan Václav Novák ali kdo drug. Naj bo kdorkoli že. Če ta prvi prevod primerjamo z izvirnikom, lahko kaj kmalu ugotovimo, da prevajalec ni znal dovolj slovenski. O tem priča okrog dvajset besed (rjuha, čokat človek, kakor bi méli proso, čipke, dacar, natančneje, čudovit, vešča, sitnost, vsekakor, toda in dr.), ki jih ni razumel. Tudi po jezikovni in umetniški strani prevod ni najboljši.

Že med tiskanjem članka sem odkril nekaj novih prevodov in člankov, zato tudi moji statistični podatki o številu prevodov v uvodu prispevka niso točni. V češkem periodičnem isku sem izsledil doslej že 464 prevodov in najbrž jih bom še nekaj.

Pri takem delu kot je to, je vedno potrebna pomoč drugih. Tudi jaz sem jo včasih iskal pri nestorju in enem najbolj pridnih prevajalcev Cankarjevega dela na Češkoslovaškem, dr. Měrki, ki mi je nudil nekatere podatke o svojem delu. Lepo se mu zahvaljujem, prav tako tudi Arnoštu Skoupemu, asistentu pedagoške fakultete Palackega univerze v Olomoucu, ter O. F. Bablerju, prevajalcu na Kopečku pri Olomoucu, za pomoč pri preverjanju nekaterih bibliografskih podatkov v moravskih periodikah. Največjo pomoč pa mi je nudilo gradivo oddelka retrospektivne bibliografije slavik Instituta za jezike in literature ČSAZ.

AVTORJEM

Prispevki za *Slavistično revijo* naj bodo pisani v slovenščini (izjemoma tudi v drugih slovanskih jezikih ali v angleščini, nemščini, francoščini, italijanščini).

Rokopisi, poslani uredništvu v objavo, naj bodo tipkani s širokim razmikom (30 vrstic po 62 črk na eno stran) in samo na eni strani trdega lista belega papirja. Vsak list naj ima na levi strani 3 cm širok prazen rob. Vse pripombe pod črto naj bodo na posebnem listu. Ležeči tisk se zaznamuje z eno črto, polkrepki z dvema, razprti s črtkasto črto; navadna + črtkasta črta pomeni ležeče razprto. Citati naj bodo zaznamovani z ».....«, prevodi, pomeni itd. pa z '.....'.

V sestavkih, pisanih z latinico, naj se lastna imena (osebna, zemljepisna, predmetna itd.), citati, naslovi in primeri iz jezikov s cirilsko pisavo transliterirajo po naslednjih načelih:

Ukrajinski	г ..... h	Srbskohrvatski	ҳ ..... h
Srbskohrvatski	ђ ..... đ	Srbskohrvatski	џ ..... dž
Ruski	е ..... e	Ruski	щ ..... šč
Ruski	ё ..... ë	Bolgarski	щ ..... št
Ukrajinski	э ..... je	Ruski	ъ ..... ’
Ukrajinski	и ..... y	Bolgarski	ъ ..... ă
Ukrajinski	і i	Ruski	ы ..... y
Ukrajinski	ї ..... ji	Ruski	ь ..... ’
Ruski	й ..... j	Ruski	ћ ..... č
Srbskohrvatski	љ ..... lj	Ruski	э ..... è
Srbskohrvatski	њ ..... nj	Ruski	ю ..... ju
Srbskohrvatski	ћ ..... ć	Ruski	я ..... ja
Ruski	х x		

Rokopis razprave naj ne presega 30 avtorskih strani, kritike 15, poročila 2—4. Jezikovno nedognanih rokopisov uredništvo ne sprejema.

Razpravi naj bo priložen povzetek v tujem jeziku (največ 2 avtorski strani) in posebno besedilo za sinopsis. To besedilo naj obsega do 9 tipkanih vrstic, informira pa naj o temi, o uporabljeni metodi in o rezultatu razprave.

Korekture je treba vrniti v treh dneh.

Prispevkov, ki tem določilom ne ustrezajo, uredništvo ne sprejema.

Prispevke za SLAVISTIČNO REVIJO pošiljajte glavnima urednikoma za jezikoslovje oz. literarne vede. Roki za posamezne številke časopisa so: 1. december, 1. februar, 1. maj in 1. avgust.

V OCENO SMO PREJELI

— Umjetnost riječi. Časopis za nauku o književnosti. God. XV/1971. Broj 1. Hrvatsko filološko društvo — Zagreb.

Dr. Milivoje Minović, Uvod u nauku o jeziku. (Za studente srpskohrvatskog jezika i drugih lingvističkih predmeta) Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje. Zavod za izdavanje udžbenika. Sarajevo, 1971. 172 str.

Jozef Hvišč, Epika. Epické literárne druhy v slovenskom a pol'skom romantizme. Vydavatel'stvo Slovenskej akadémie vied. Bratislava 1971. 345 str.

Dieter Posdzech, Zu einigen Bedinungen und Merkmalen operativer Gestaltung. Rostock, 1969.

Wolfgang Wicht, Die Tat der »ehrenwerten Männer«. Rostock, 1969.

Hans Joachim Bernhard, Die künstlerische Funktion des Vergleichs in N. Gogols »Večera na chutore bliz Dikan'ki«. Rostock, 1969.

Die Aussage der Romane des amerikanischen Romanciers Mitchell Wilson. Rostock, 1969.

Zum Problem Gruppenheld — Einzelheld im Drama »Die Matrosen vor Cattaro« von Friedrich Wolf. Rostock, 1969.

— Rocznik Slawistyczny. Revue Slavistique. T. XXXII, cz. I, II. Wrocław — Warszawa — Kraków — Gdańsk. Zaklad Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk. 1971. 442 str.